

**VYBRANÉ KAPITOLY
ZE SOCIOEKONOMICKÉ
GEOGRAFIE ČESKÉ REPUBLIKY**

Hana Svobodová

Antonín Věžník

Eduard Hofmann

Prosinec 2012 (pracovní verze)

Realizační tým:

Katedra geografie, PdF MU

Geografický ústav, PŘF MU

RNDr. Hana Svobodová, Ph.D.
doc. PaedDr. Eduard Hofmann, CSc.
doc. RNDr. Antonín Věžník, CSc.

Brno 2012

OBSAH

Úvod	6
1. Základní geografické charakteristiky ČR	7
1.1 Poloha	7
1.2 Významné historické milníky vývoje	9
1.2.1 Česká republika v Evropské unii	12
1.3 Česká republika v kontextu globální ekonomiky.....	12
1.4 Administrativní členění	13
1.4.1 Vývoj administrativního členění ČR	13
1.4.2 Současné administrativní členění ČR	14
2. Sídelní struktura a obyvatelstvo ČR	21
2.1 Sídelní struktura	22
2.1.1 Vývoj osídlení po roce 1989 – urbanizace versus suburbanizace.....	24
2.2 Struktura obyvatelstva	28
2.2.1 Biologické znaky.....	28
2.2.2 Kulturní znaky	32
2.3 Dynamika obyvatelstva	33
2.3.1 Přirozený pohyb obyvatelstva	33
2.3.2 Mechanický pohyb obyvatelstva	37
2.4 Data o obyvatelstvu	39
3. Trh práce ČR	42
3.1 Nezaměstnanost – základní pojmy	42
3.2 Vývoj na trhu práce ČR od roku 1990	45
3.2.1 Zaměstnanost	45
3.2.2 Nezaměstnanost	46
3.3 Aktivní politika zaměstnanosti	49
3.4 Cizinci na trhu práce ČR	49
3.5 Důsledky nezaměstnanosti a aktuální problémy politiky zaměstnanosti	50
3.6 Data – zaměstnanost a nezaměstnanost	51
4. Zemědělství, lesnictví a rybolov	53
4.1 Stav a vývoj zemědělství ČR před rokem 1989	53
4.2 Zemědělství ČR po roce 1989.....	53
4.2.1 Územní diferenciací českého zemědělství.....	57
4.3 Vliv Společné zemědělské politiky EU na zemědělství.....	58
4.4 Zemědělská výroba	60

4.5 Aktuální trendy v zemědělství.....	63
4.6 Lesnictví.....	64
4.7 Rybníkářství.....	65
4.8 Data	66
5. Průmysl a podnikání	68
5.1 Historie průmyslové výroby na území ČR do roku 1989	68
5.1.1 Průmysl za Rakouska-Uherska	68
5.1.2 Průmysl po roce 1918	68
5.2 Vývoj průmyslové výroby ČR po roce 1989.....	70
5.3 Odvětví průmyslové výroby	71
5.3.1 Těžba energetických surovin	73
5.3.2 Energetika	76
5.3.3 Těžba nerostných surovin a průmysl stavebních hmot	77
5.3.4 Hutnický průmysl	83
5.3.5 Strojírenský průmysl	85
5.3.6 Chemický a gumárenský průmysl	90
5.3.7 Textilní, oděvní a kožedělný průmysl	94
5.3.8 Dřezpracující průmysl	98
5.3.9 Potravinářský průmysl	101
5.4 Aktuální trendy v průmyslové výrobě	111
5.5 Data	113
6. Obchod a služby	116
6.1 Maloobchod V ČR do roku 1989	116
6.2 Maloobchod v ČR po roce 1989	117
6.3 Prostorové aspekty vývoje maloobchodních sítí	121
6.4 Kooperační struktury.....	122
6.5 Nákupní chování.....	123
6.6 Ostatní služby	124
6.7 Data	125
7. Doprava	127
7.1 Silniční doprava	127
7.2 Železniční doprava	129
7.3 Další druhy dopravy	131
7.3.1 Letecká doprava.....	131
7.3.2 Vodní doprava.....	132
7.3.3 Integrované dopravní systémy	133

7.3.4 Cyklodoprava	134
7.3.5 Potrubní doprava	135
7.4 Data	136
8. Cestovní ruch.....	138
8.1 Historie cestovního ruchu v ČR	139
8.2 Infrastruktura cestovního ruchu	139
8.3 Základní formy a druhy cestovního ruchu	141
8.4 Rajonizace ČR z hlediska cestovního ruchu.....	144
8.5 Návštěvnost.....	146
8.6 Data	147
9. Regionální politika a regionální rozvoj v ČR	150
9.1 Historie regionální politiky	150
9.2 Vývoj regionální politiky v České republice.....	150
9.3 Strategické dokumenty	153
9.4 Česká republika a Evropská unie.....	154
9.4.1 Předvstupní nástroje.....	155
9.4.2 Programové období 2004–2006	155
9.4.3 Programové období 2007–2013	157
9.5 Data	159
Seznam zkratk	161

ÚVOD

Vážený čtenáři,

dostává se Ti do rukou materiál nazvaný „Vybrané kapitoly ze socioekonomické geografie České republiky“. Jak už název napovídá, nejedná se o vyčerpávající materiál, který by se věnoval všem aspektům socioekonomické geografie ČR, jde pouze o základní přehled nejdůležitějších informací z jednotlivých okruhů. Samozřejmě, každé z témat by si zasloužilo větší pozornost, ale to je cílem samostatných odborných předmětů (např. geografie maloobchodu, geografie cestovního ruchu apod.), kterým se jednotliví odborníci věnují ve svých samostatných publikacích a z těchto publikací si autoři dovolili přebírat řadu informací.

Vznik tohoto materiálu byl vyvolán absencí podobného materiálu pro studenty vysokých škol po roce 1989. Poslední komplexní učebnice geografie Československa „Ekonomická geografie Československa“ byla vydána v roce 1978 Vlastislavem Häuflerem. Jedná se o publikaci, která na 685 stranách pojednává o geografické poloze, fyzickogeografickém prostředí a obyvatelstvu, o průmyslu, zemědělství a dopravě. V samostatných kapitolách podává hospodářsko-zeměpisnou charakteristiku jednotlivých krajů a zabývá se mezistátními ekonomickými vztahy a RVHP. V porovnání s touto publikací obsahuje předkládaný materiál pouze zlomek informací obsažených ve zmíněné publikaci.

Autoři jsou si také vědomi, že materiál je již v době svého vydání v řadě aspektů neaktuální – vývoj v jednotlivých odvětvích je v posledních letech velmi rychlý – data se každoročně proměňují, podniky krachují a vznikají jiné atd. Proto je vždy zachycen spíše trend vývoje (před rokem 1989 vždy jen velmi stručně, v této oblasti bylo publikováno dostatečně) než hodnocení současné situace. Také z tohoto důvodu je v závěru každé kapitoly zařazena podkapitola „data“, která umožní zájemcům vyhledání aktuálních informací. Kapitoly pak vždy uzavírá série úkolů, která umožní dané téma zopakovat a procvičit, a část nazvaná „literatura & další čtení“, což jsou právě citace publikací, ze kterých autoři čerpali nebo ve kterých je možné témata podrobně nastudovat. V materiálu je také zařazena celá řada mapek a tabulek, které často řeknou více než prostý text.

Doufáme, že materiál bude cennou pomůckou jak pro studenty přírodovědných, pedagogických a ekonomických oborů, tak pro jejich učitele. Rádi uvítáme jakékoliv náměty ke zlepšení.

Autoři

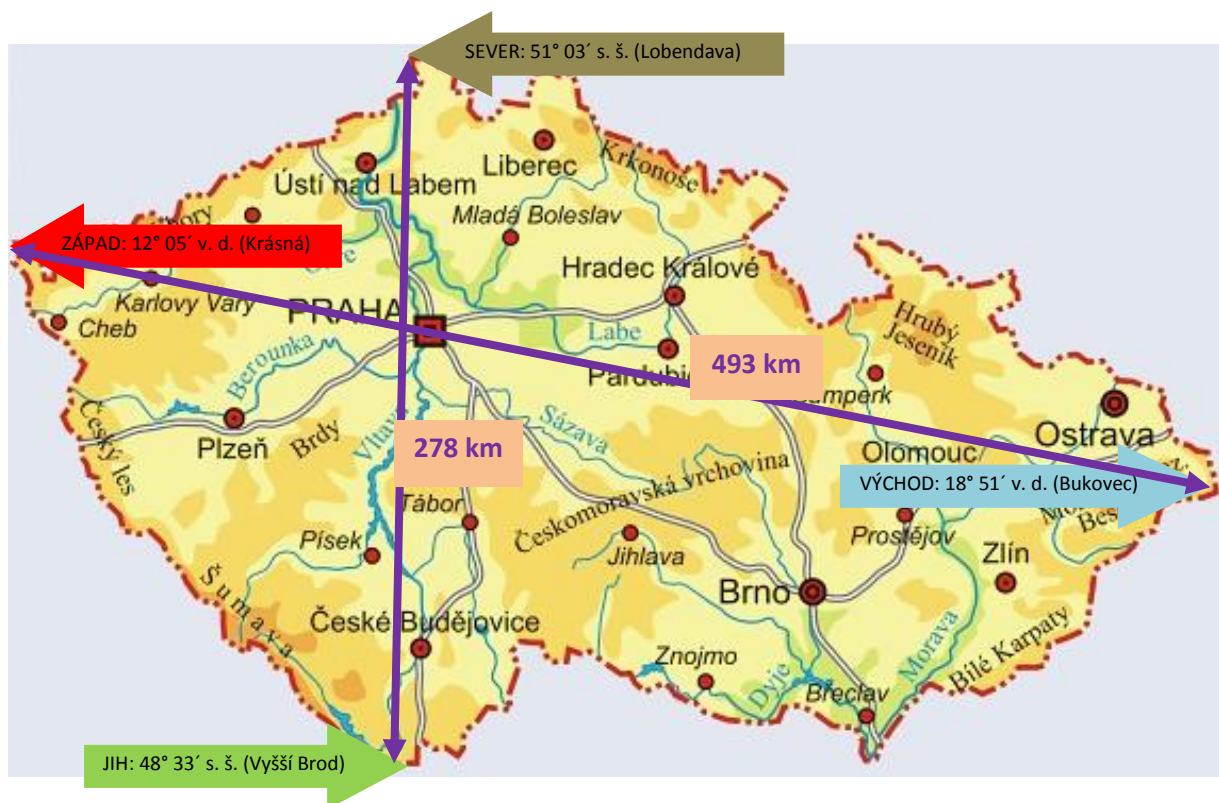
1. ZÁKLADNÍ GEOGRAFICKÉ CHARAKTERISTIKY ČR

matematicko-geografická poloha; fyzicko-geografická poloha; ekonomicko-geografická poloha; politická poloha; tranzitní poloha; nový banán; Sámova říše; Velká Morava; Přemyslovci, Lucemburkové; Habsburkové; Československo; Mnichovská dohoda; Podkarpatská rus; Sudety; Česká republika; 1. 1. 1993; NATO; Evropská unie; schengenský prostor; V4; CENTROPE; dunajský region; patrimonium; země; kraj; okres (soudní, politický); správní obvod obce s rozšířenou působností; správní obvod pověřeného obecního úřadu; obec; NUTS; region soudržnosti; euroregion

Česká republika vznikla 1. 1. 1993 rozdělením tehdejší České a Slovenské federativní republiky (ČSFR) na Českou republiku (ČR) a Slovenskou republiku (SR). Rozloha ČR činí 78 866 km² (21. v Evropě), počet obyvatel dosáhl k 26. 3. 2011, kdy proběhlo poslední Sčítání lidu, domů a bytů, hodnoty 10 562 214 (14. v Evropě). Hustota zalidnění tak dosahuje téměř 134 obyvatel na km². 1. 5. 2004 se ČR stala členem Evropské unie (EU).

1.1 POLOHA

Matematicko-geografická poloha ČR je určena zeměpisnou délkou a šířkou (viz obr. 1.1)

Obr. 1.1: Poloha krajních bodů ČR

Pramen: podkladová mapa URL <<http://boomerang.bloggerka.cz/obrazky/boomerang.bloggerka.cz/ceska-republika.jpg>>; vlastní zpracování

Z hlediska fyzicko-geografické polohy je ČR vnitrozemským státem v mírném podnebném pásu (tzn., že se střídají čtyři roční období). ČR se nachází v přechodné oblasti mezi oceánským a kontinentálním klimatem.

Přestože ČR nemá přístup k moři a na jejím území se nacházejí pouze horní toky řek, prochází územím ČR hlavní **evropské rozvodí** oddělující povodí Severního, Baltského a Černého moře. Geograficky příliš nesprávně se ČR nazývá středem Evropy, avšak vzdálenosti k mořím toto tvrzení spíše potvrzují:

- Baltské moře (Šluknov – Štětínská zátoka: 326 km).
- Jaderské moře (Vyšší Brod – Terstský záliv: 322 km).
- Severní moře (Aš – ústí Labe: 381 km).

Z hlediska ekonomicko-geografické polohy je Česká republika vnitrozemským státem, ležícím ve střední části Evropy. Právě díky své poloze je ČR často označována jako „**srdce**“ Evropy. Česká republika tak má v rámci Evropy tranzitní polohu jak mezi východem a západem, tak i mezi severem a jihem.

Již méně často se o ČR mluví jako o součásti tzv. **nového banánu**, což je potenciální druhé evropské jádro rozvoje nacházející se ve střední Evropě. Jedná se o široké území podél severojižní osy Berlín – Praha – Vídeň – Budapešť/Záhřeb. Někdy je toto území rovněž označováno jako tzv. Středoevropský pentagon, což je území mezi městy Berlín, Praha, Vídeň, Budapešť a Varšava¹.

ČR sousedí s Polskem (délka státní hranice měří 762 km), Spolkovou republikou Německo (810 km), Rakouskem (466 km) a Slovenskem (252 km). Hranice ČR (tvořená především horskými pásmy a vodními toky) patří mezi nejstarší a nejstabilnější v Evropě. Z 20. na 21. 12. 2007 zrušila ČR kontroly na svých pozemních hranicích a 30. 3. 2008 na mezinárodních letištích. Tímto ČR vstoupila do tzv. **schengenského prostoru**, v jehož rámci nejsou na společných státních hranicích vykonávány hraniční kontroly a hranice lze tedy překračovat kdykoliv a na jakémkoli místě.

¹ „Rozvojové oblasti a osy“ v dokumentech územního rozvoje vybraných zemí Střední Evropy. Příloha časopisu Urbanismus a územní rozvoj 5/2007. Brno: Ústav územního rozvoje, 2007. URL <http://www.uur.cz/images/publikace/uur/2007/2007-05/30_rozvojove.pdf> [cit. 31. 12. 2011]

Obr. 1.2: Poloha České republiky v rámci Evropy (vpravo nahoře – modrý a nový banán)

Pramen: ÚÚR. URL <<http://portal.uur.cz/images/mapa-EU.jpg>>; SIC! sustrain implement corridor. Short factbook. URL <<http://www.sustrain-ic.net/english/project.htm>>

1.2 VÝZNAMNÉ HISTORICKÉ MILNÍKY VÝVOJE

Historie osídlení se na území dnešní České republiky vyvíjela od nejstaršího paleolitu po současnost. Česká republika se nachází na území tří historických českých zemí – Čech, Moravy a Slezska, z nichž každá má svoji specifickou historii. Z důvodu rozsáhlosti dějin se omezíme jen na několik základních období a událostí.

Již zhruba 80 tis. let př. n. l. žil na území dnešní ČR člověk neandrtálský, jehož pozůstatky byly nalezeny v jeskyni Šipka. První Slované se na Moravě, ve Slezsku a v Čechách objevili pravděpodobně až v 6. století. Roku 623 přišel na území dnešní Moravy franský kupec Sámó se svojí družinou, který později založil první slovanskou říši – **Sámovu říši**.

Počátkem 9. století vznikl na území jižní Moravy a severozápadního Slovenska první slovanský stát ve střední Evropě, který byl označován jako **Velká Morava**. V době, kdy na Moravě vznikla vyspělá říše, nebyly Čechy sjednoceny pod vládou jediného panovníka. Existovalo zde pouze několik menších kmenových útvarů, v jejichž čele stála kmenová knížata. Ve středu tehdy osídleného území Čech sídlil kmen Čechů, jemuž vládl rod **Přemyslovců**. První známý přemyslovský kníže byl Bořivoj I.

Již ve 2. polovině 12. století, ale především ve 13. století proběhly zásadní hospodářské a společenské změny, které znamenaly přerod z raně středověkého ve vrcholně středověký stát. Rozsáhlé panství, které se rozkládalo na severu za Alpy a na jihu až k Jaderskému moři tehdy vybudoval Přemysl Otakar II.

Roku 1306 byl v Olomouci zavražděn Václav III. a tím vymřeli Přemyslovci po meči. V roce 1310 nastoupili na český trůn **Lucemburkové**, z nichž nejvýznamnější byl Karel IV. Po vládě Jiřího z Poděbrad (jediného českého krále, který nepocházel z panovnické dynastie) se ujímá vlády v roce 1471 další významný rod – **rod Jagellonců**.

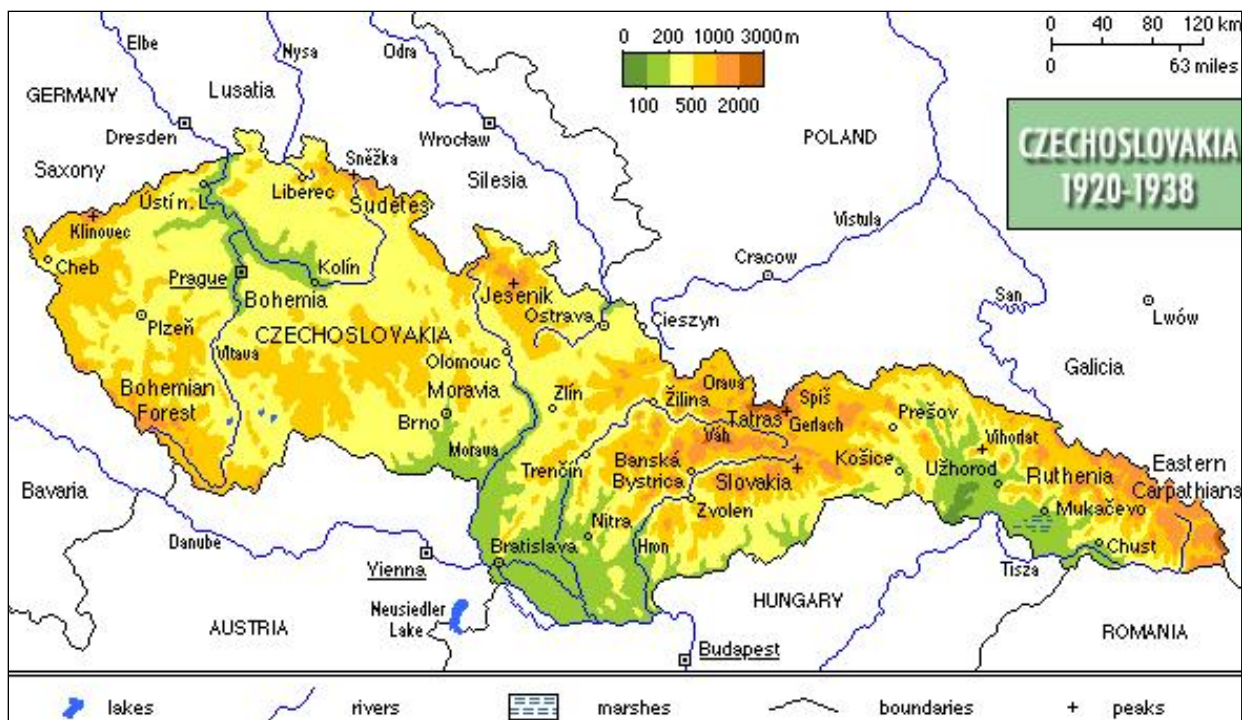
V roce 1526 se ujal vlády Ferdinand I. Habsburský a České země se tak na dalších téměř 400 let staly součástí **Habsburské monarchie**.

Obr. 1.3: Rozložení národů v Rakousku-Uhersku, stav v roce 1911

Pramen: Historický atlas Williama R. Shepherd, 1911

V roce 1867 se české země stávají součástí nově vzniklého Rakouska-Uherska, které se však v důsledku porážky v první světové válce (1914–1918) rozpadlo. Na jeho troskách vznikají nové státy: Rakousko, Maďarsko, Polsko, Království Srbů, Chorvatů a Slovinců a také **Československo, které se ustavuje 28. října 1918 jako demokratický stát** v čele s prezidentem Tomášem Garrigueem Masarykem. Kromě Čech, Moravy a části historického Slezska se součástí Československa stává i Slovensko a Podkarpatská Rus.

Obr. 1.4: První československá republika

Pramen: ČSR ve 20. letech 20. století. URL <<http://www.ucebnice-dejepisu.ic.cz/1302-csr-ve-20-letech-20-stoleti-krize-roku-1920.php>>

Roku 1938 Hitler žádá o odstoupení československého pohraničního území Německu. Přestože má Československo obrannou dohodu s Francií a Sovětským svazem, tehdejší představitelé těchto zemí chtějí zabránit válce stůj co stůj. **Mnichovskou dohodou** z 29. září 1938 je československá vláda přinucena kapitulovat a Sudety (pohraniční oblasti Čech a Moravy) jsou přičleněny k Německu. 30. září 1938 následuje polské ultimátum a 2. října 1938 Polsko obsazuje a anektuje východní část československé části Těšínska. Okleštěné Česko-Slovensko je pak 15. března **1939** zabráno německým vojskem a je vyhlášen **Protektorát Čechy a Morava**. Den předtím Slovensko vyhlásilo nezávislost a Maďarsko zabralo Podkarpatskou Rus a část jižního Slovenska. Dne 1. září 1939 vypukla 2. světová válka.

V květnu **1945**, kdy válka skončila vítězstvím Spojenců (Britské impérium, SSSR, USA, Francie a další státy včetně Československa), bylo **Československo obnoveno**, i když Podkarpatská Rus však byla přičleněna k Sovětskému svazu. Také dochází k hromadnému odsunu Němců z celého území, což postihlo zejména **Sudety**, pohraniční oblasti s dosud převažujícím německým obyvatelstvem.

V únoru 1948 se v Československu chopila moci Komunistická strana Československa a země se stala totalitním státem a součástí sovětského bloku. Na české západní hranici se začala vytvářet tzv. „železná opona“.

V roce 1960 byl novou ústavou oficiální název státu změněn na **Československá socialistická republika (ČSSR)**. Od 1. ledna 1969 se zákonem o **federalizaci Československé socialistické republiky** dosud unitární stát formálně změnil na federaci dvou suverénních národních států – České socialistické republiky (ČSR) a Slovenské socialistické republiky (SSR).

Politické poměry v zemi změnila až tzv. sametová revoluce v listopadu a prosinci 1989. 29. března 1990 se název federace změnil na Československá federativní republika (ČSFR). 23. dubna 1990 byl potom název upraven do podoby **Česká a Slovenská Federativní Republika**.

Jako státní útvar přestalo Československo existovat 31. prosince 1992, kdy se mírovou cestou federace rozpustila, a dosavadní národní republiky se osamostatnily. Vznik **České republiky** se datuje k 1. lednu 1993.

12. března 1999 byla Česká republika přijata do **NATO** (Severoatlantická aliance). Česká veřejnost schválila v referendu v roce 2003 svůj vstup do **Evropské unie**, který se uskutečnil 1. května 2004. V roce 2007 se ČR stala členem **Schengenského prostoru**. V roce 2009 na šest měsíců působila Česká republika jako předsednický stát EU a ve stejném roce ratifikovala **Lisabonskou smlouvu**.

1.2.1 Česká republika v Evropské unii

Vztahy ČR s EU sahají až do 70. let 20. století. Už v roce 1978 uzavřela tehdejší ČSSR s Evropským společenstvím uhlí a oceli (ESUO) na půdě GATT (Všeobecná dohoda o clech a obchodu) tzv. autolimitační sektorové ujednání pro obchod s hutnickými výrobky. Roku 1982 byla mezi ČSSR a EHS podepsána bilaterální textilní dohoda. O šest let později, tedy v roce 1988 navázaly EHS a ČSSR diplomatické vztahy a byla podepsána Dohoda o obchodu s průmyslovými výrobky mezi ČSSR a EHS. Roku 1989 vzhledem ke změnám způsobených v Československu událostmi listopadu 1989 pozbyla uzavřená dohoda platnost a byla nahrazena novou dohodou, která posunula bilaterální vztahy mezi Československem a EHS na vyšší úroveň. Novým smluvním dokumentem se stala Dohoda mezi ČSFR a EHS a Evropským společenstvím pro atomovou energii o obchodu, obchodní a hospodářské spolupráci, tzv. kooperační dohoda, která byla podepsána v roce 1990.

Roku 1991 byla podepsána Evropská dohoda o přidružení ČSFR, Maďarska a Polska k Evropským společenstvím. Jelikož k 1. 1. 1993 došlo k rozdělení ČSFR na ČR a SR, byla téhož roku přijata nová Evropská dohoda zakládající přidružení mezi ČR a ES. V roce 1996 ČR oficiálně požádala o členství v EU a následujícího roku rozhodla Evropská rada o oficiálním pozvání kandidátských států ke vstupu do EU. Tak byla zahájena jednání EU s ČR o vstupu do EU, přičemž hlavní část přístupových jednání představoval tzv. screening, což je analytické srovnávání legislativy kandidátských zemí s evropským právem (acquis). Pro potřeby screeningu bylo acquis rozděleno dle oblastí do 31 kapitol.

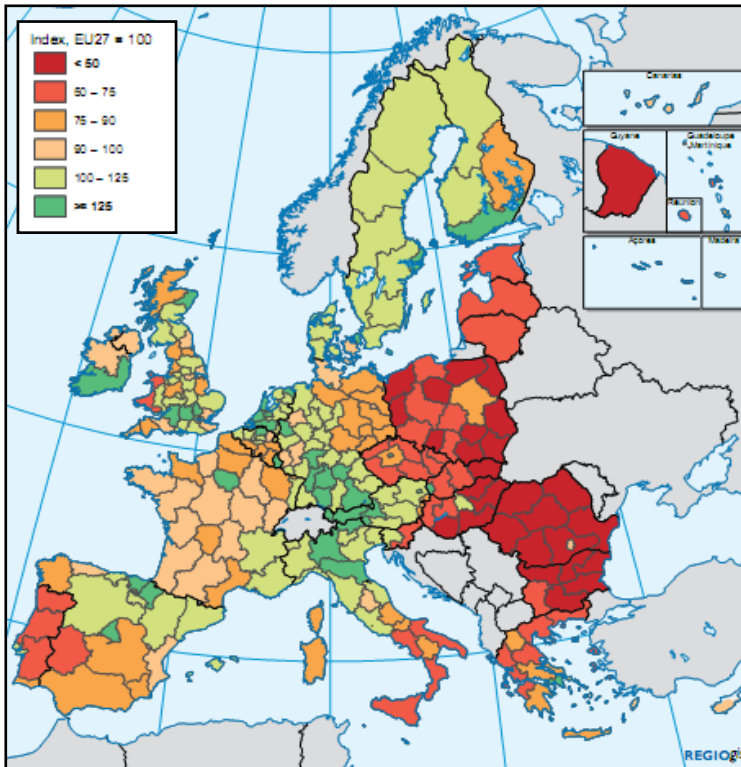
Roku 2003 byla podepsána Smlouva o přistoupení, avšak o přistoupení ČR do EU ještě rozhodovali občané ČR v referendu, které skončilo poměrem 77,33 % kladných hlasů vůči 22,67 % odpůrcům členství. Volební účast dosáhla 55,21 %. **1. května 2004** vstoupila Smlouva o přistoupení v platnost a **Česká republika se stala plnoprávným členem Evropské unie**.

1.3 ČESKÁ REPUBLIKA V KONTEXTU GLOBÁLNÍ EKONOMIKY

ČR patří v rámci EU mezi „středně“ rozvinuté státy – v roce 2010 dosáhl průměr HDP České republiky 73,6 % průměru EU.

V makroregionálním měřítku je ČR výrazně ovlivňována zapojením do nadnárodních společenství, a tím i posílením přeshraničních vazeb (zejména v rámci evropské územní spolupráce).

Od roku 1991 je ČR společně se Slovenskem, Maďarskem a Polskem součástí tzv. **Visegrádské skupiny (V4)**. Po přijetí všech čtyř zemí do EU ještě více vzrostly zahraničně-politické aktivity tohoto spolku a skupina se zaměřila na prosazování spolupráce a stability v širším regionu Střední Evropy. Spolupráce s Rakouskem a Slovinskem probíhá v rámci takzvaného Regionálního partnerství, s dalšími státy střední a východní Evropy skupina spolupracuje v rámci takzvaného programu **V4+**. K mnohým aktivitám V4 jsou přizvány také další země, užší spolupráce byla navázána např. se zeměmi Beneluxu či Japonskem.

Obr. 1.5: HDP na obyvatele v roce 2007 (EU 27=100)

Pramen: Investování do budoucnosti Evropy. Pátá zpráva o hospodářské, sociální a územní soudržnosti. Brusel, 2011.

Intenzivní zahraniční spolupráce probíhá i v rámci jednotlivých regionů, např. Jihomoravský kraj je zapojen do spolupráce v rámci regionu **CENTROPE** (čtyřměstí Vídeň, Bratislava, Győr a Brno). V rámci ČR lze nalézt i další např. Ostravská pánev s Polskem.

ČR je rovněž členem „**Dunajského regionu**“, jehož činnost je zaměřena na tři hlavní oblasti: propojení a komunikace (zahrnující dopravu, energii a informační společnost), ochranu životního prostředí a prevenci proti přírodním rizikům, posílení potenciálu socioekonomického rozvoje.

1.4 ADMINISTRATIVNÍ ČLĚNĚNÍ

1.4.1 Vývoj administrativního členění ČR

Do roku 1848 fungovala na území dnešního státu tzv. **patrimoní správa**. Základní správní jednotkou bylo stanoveno **patrimonium** (panství), dále byla spravována jednotlivá města a také církevní majetek. Administrativně byly vymezeny tři země – Čechy, Morava a Slezsko, které byly v Předlitavsku tradičním článkem územní správy. Kromě toho bylo v Čechách vymezeno 24 krajů, na Moravě 6 krajů a ve Slezsku 2 kraje. V čele krajů stál stejně jako v současné době hejtman. Dále se v Čechách nacházelo 1 421 samostatných panství, statků a měst a 6 066 katastrálních (berních) obcí.

Reformou z roku 1848 došlo ke sloučení země moravské a slezské. Země byly tehdy samosprávné. V období let 1850–1855 existovalo 10 krajů a Praha, v jejichž čele stály krajské vlády. Avšak tyto kraje byly příliš velké, a tak pro období 1855–1867 bylo vymezeno 19 krajů a Praha (Čechy 13, Morava 6). Zcela nově vzniklo 112 správních okresů (Čechy 80, Morava 25, Slezsko 7), které spravovalo okresní hejtmanství. Paralelně existovaly tzv. soudní okresy, kterých bylo 310 (Čechy 210, Morava 78, Slezsko 22). Reformou z roku 1855 byly správní okresy sloučeny se soudními. Nejnižší administrativní jednotkou bylo 11 925 místních (politických) obcí, které byly vymezeny na základě katastrálních obcí. Obce měly volenou správu – obecní výbor a představenstvo, která zastupovala státní moc a spravovala vlastní záležitosti obce.

Reformou z roku 1867 došlo k rozdělení moravské země na moravskou a slezskou (pouze do roku 1927). Kraje byly bez náhrady zrušeny. Počet okresů se díky migraci obyvatelstva zvyšoval. V roce 1918 existovalo 141 okresů, ve kterých bylo soudnictví trvale odděleno od státní správy. 328 soudních okresů zůstalo tedy jen územní jednotkou moci soudní, území spravovalo 126 samosprávně politických okresů v čele s okresním hejtmanstvím.

V roce 1918, kdy vzniklo **Československo**, byl beze změn převzat rakouský systém územní veřejné správy – tedy tři země, 141 politických okresů, 328 soudních okresů a 11 435 obcí.

Už v roce 1920 byl schválen **župní zákon**, který měl přinést další reformu správního členění. Hlavním důvodem pro reformu byla snaha o sjednocení systému správy se Slovenskem. Země, které byly příliš velké, měly být zrušeny. Politická správa měla být přenesena do soudních okresů. Takto by vznikl model: obce – soudní a politické okresy – župy. Tento zákon se však neujal a roku 1927 byl župní zákon anulován. Zachován zůstal model: obec – politický okres – země – stát. Jedinou změnou bylo opětovné sjednocení Moravy a Slezska v roce 1927, čímž vznikla země moravskoslezská.

Změny, které proběhly v letech 1938–1945, tedy v letech (před)válečných byly prohlášeny za právně neplatné a další reforma následovala až v roce 1949. Byly zrušeny země a soudní okresy – obvody soudů byly ztotožněny s politickými okresy. Byly zřízeny národní výbory (místní, okresní, krajské). V té době existovalo na našem území 10 871 obcí, 179 politických okresů a 13 krajů (které již nerespektovaly historicky vzniklé hranice zemí) + Praha.

Reforma z roku 1960, která byla až do roku 2000 poslední (až na drobné změny, viz dále) směřovala k centralizaci moci. Pokračovalo slučování obcí (v roce 1961 existovalo 8726 obcí), a krajů (7 + Praha), bylo vymezeno 76 okresů.

V roce 1990 – po změně režimu – byly zrušeny národní výbory a nejnižší správní jednotkou se staly obce, kterých tehdy bylo 4 100. Volby do obecních zastupitelstev se konají každé 4 roky. V tomto období tedy fungoval model: obec – okres – kraj (velký).

1.4.2 Současné administrativní členění ČR

Česká republika se v rámci postkomunistických států střední Evropy řadí k zemím, které reálnou reformu veřejné správy zahájily nejpozději. Zásadní změny byly uskutečněny až v letech 2001 (vznikem krajské samosprávy) a 2003 (zrušením okresních úřadů a vznikem správních obvodů obcí s rozšířenou působností). Přesto některé změny v této oblasti nastaly již v roce 1990.²

Bezprostředně po změně politické situace v roce 1989 došlo ke zrušení krajských národních výborů, avšak kraje jako územní jednotky zůstaly nadále zachovány. Kraje z období před rokem 1990 také zůstaly (a dosud zůstávají, i když v jiném vymezení) územní jednotkou působnosti řady orgánů a institucí (soudy, policie, aj.). Beze změny byly převzaty i okresy, pouze okresní národní výbory byly transformovány na okresní úřady.

² Podle <http://www.nuov.cz/informace-o-uzemne-spravnim-cleneni-ceske-republiky>

Obr. 1.6: „Velké“ kraje a okresy ČR – vymezení platné do roku 2000

Pramen: ČSÚ

V průběhu celých 90. let 20. století nastala na okresní úrovni jediná významnější změna, a sice obnovení **okresu Jeseník v roce 1996**. Jinak docházelo pouze k přesunům několika málo obcí mezi sousedními okresy.

Nových **14 krajů zahájilo činnost 1. 1. 2001** (dle zákona č. 129/2000 Sb., o krajském zřízení). Byly poskládány ze stávajících okresů (platných od roku 1960, resp. 1996). To způsobilo značnou velikostní nevyrovnanost, mnohem větší, než jakou vykazovaly kraje existující v letech 1949–1960 (jichž byl stejný počet a měly úplně stejná sídla; jediným rozdílem bylo, že Praha neměla postavení kraje).

Obr. 1.7: Okresy (LAU 1) a kraje (NUTS 3) ČR – vymezení platné od roku 2000

Pramen: ČSÚ

Ustavení vyšších územně správních celků (krajů) bylo tzv. I. etapou reformy veřejné správy. V roce 2002 vyvrcholily přípravy tzv. II. etapy, jejíž podstatou bylo **zrušení okresních úřadů a jejich nahrazení novými správními obvody obcí s rozšířenou působností** (někdy nazývané jako malé okresy), to vše s účinností od 1. 1. 2003. Po ukončení činnosti okresních úřadů byla významná část jejich kompetencí přenesena právě na tyto obce s rozšířenou působností. Je ovšem třeba zdůraznit, že současně nebyly zrušeny dosavadní okresy jako územní jednotky. Ty jsou nadále spolu s obcemi základem územního členění státu.

Česká republika se tedy administrativně dělí na 14 krajů, 77 okresů, 206 správních obvodů obcí s rozšířenou působností (SO ORP), a 393 správních obvodů obcí s pověřenými obecními úřady (SO POÚ). Celkem bylo k 30. 9. 2012 v ČR 6 252 obcí.

Tab. 1.1: Jednotky správního členění na území ČR k 30. 9. 2012

Jednotka	Počet	Úřad
Kraj	14	Krajský úřad
Okres	77	---
Obec s rozšířenou působností	206	Obecní úřad (městský úřad)
Pověřená obec	393	Pověřený obecní úřad
Obec	6 252	Obecní úřad

Pramen: ČSÚ

Obr. 1.8: Správní obvody obcí s rozšířenou působností

Pramen: ČSÚ

Pro **statistické účely** Eurostatu, pro porovnání a analýzu ekonomických ukazatelů, statistické monitorování, přípravu, realizaci a hodnocení regionální politiky (viz kap. 9) členských zemí EU byly vytvořeny celky **NUTS** (Nomenklatura územních statistických jednotek, z fran. *Nomenclature des Unites Territoriales Statistique*, aj. *Nomenclature of Units for Territorial Statistics*). Normalizovaná klasifikace územních celků v České republice nese název **CZ-NUTS**. Vedle soustavy NUTS od roku 1990 existuje i soustava LAU (*Local Administrative Units*, místní samosprávné jednotky) zahrnující obce a okresy. V současnosti tato soustava nahrazuje (a plně jim odpovídá) dřívější stupně NUTS 4 a NUTS 5 (viz tab. 1.2).

Tab. 1.2: Nomenklatura územních statistických jednotek NUTS

Statistická jednotka		Počet v ČR (CZ-NUTS)
zkratka	český ekvivalent	
NUTS 0	stát	1
NUTS 1	území	1
NUTS 2	region soudržnosti	8
NUTS 3	kraj	14
NUTS 4 (LAU 1)	okres	77
NUTS 5 (LAU 2)	obec	6 251

Pramen: ČSÚ

Jednotlivé jednotky NUTS mají stanoveny rozmezí počty obyvatel, které jsou však spíše orientační, což dokazuje i příklad ČR.

Tab. 1.3: Počet obyvatel stanovený pro jednotlivé NUTS

Statistická jednotka	Nejvyšší počet obyvatel	Nejnižší počet obyvatel
NUTS 1	7 000 000	3 000 000
NUTS 2	3 000 000	800 000
NUTS 3	800 000	150 000

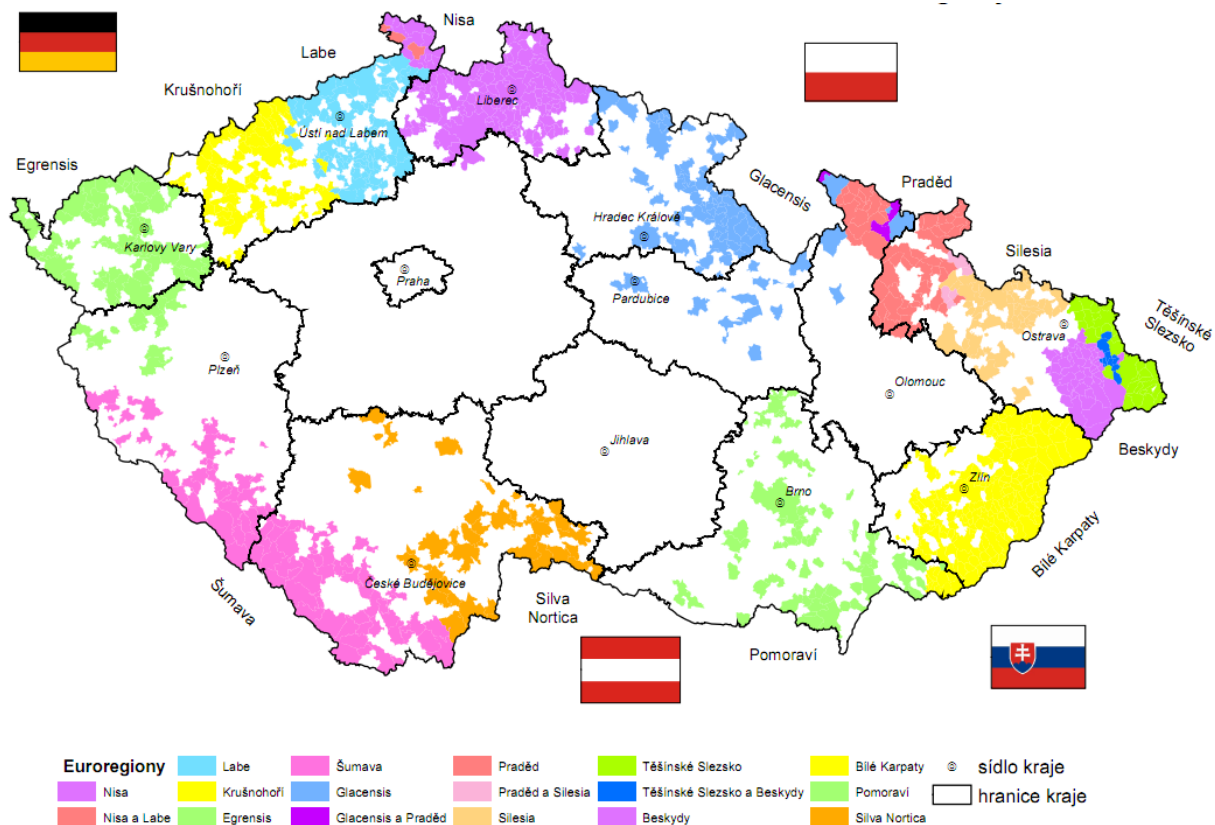
Pramen: Eurostat

Jednotky, které jsou shodné s administrativními regiony ČR, již byly zmíněny výše. V nomenklatuře NUTS jsou navíc zařazeny tzv. **regiony soudržnosti** (NUTS 2), které jsou v případě ČR složeny z jednoho až tří krajů, tedy jednotek NUTS 3:

- NUTS 2 Hlavní město Praha,
- NUTS 2 Střední Čechy (Středočeský kraj),
- NUTS 2 Jihozápad (Jihočeský a Plzeňský kraj),
- NUTS 2 Severozápad (Karlovarský a Ústecký kraj),
- NUTS 2 Severovýchod (Liberecký, Královéhradecký a Pardubický kraj),
- NUTS 2 Jihovýchod (Kraj Vysočina a Jihomoravský kraj),
- NUTS 2 Střední Morava (Zlínský a Olomoucký kraj),
- NUTS 2 Moravskoslezsko (Moravskoslezský kraj).

Specifickým typem regionu jsou **euroregiony** (obr. 1.9). Cílem vytváření euroregionů je především odstraňování nerovností mezi regiony na obou stranách hranice. Spolupráce zasahuje do všech oblastí života občanů na kulturní, sociální, hospodářské a infrastrukturní úrovni. Spolupráce probíhá v několika oblastech, a to např. v otázkách územního plánování a uspořádání, při zachování a zlepšování životního prostředí, při zvyšování životní úrovně obyvatel, při rozvoji a zlepšení infrastruktury přesahující hranice, při likvidaci požárů a přírodních katastrof nebo v oblasti rozvoje turistiky a kultury i zlepšování mezilidských vztahů.

Na území ČR bylo na hranicích s okolními státy vymezeno 14 euroregionů.

Obr. 1.9: Euroregiony v České republice

Pramen: ČSÚ

Cvičení

- 1) S pomocí atlasu České republiky zjistěte, v jakém období patřila ČR do největšího územního celku.
- 2) Zjistěte na příkladu některé sousední země, jak má vymezeny jednotky NUTS. Porovnejte s vymezením v ČR.
- 3) Dokážete zjistit, která obec v ČR vznikla jako poslední? Kdy to bylo a z jakého důvodu?
- 4) Víte, která země aktuálně předsedá EU? Jaké jsou její priority?
- 5) Zjistěte, zda obec, ve které bydlíte, patří do některého z euroregionů? Pokud ano – byly ve vaší obci realizovány nějaké projekty příhraniční spolupráce. Pokud ne – vyhledejte nejbližší obec, která patří do euroregionu, a zjistěte, jaké projekty byly realizovány.

Literatura:

Český statistický úřad. URL <www.czso.cz>

ČSR ve 20. letech 20. Století. URL <<http://www.ucebnice-dejepisu.ic.cz/1302-csr-ve-20-letech-20-stoleti-krize-roku-1920.php>>

Euroregiony v České republice. URL <<http://www.czso.cz/csu/2005edicniplan.nsf/p/1372-05>>

Eurostat. URL <ec.europa.eu/eurostat>

Historický atlas Williama R. Shepherda, 1911.

Investování do budoucnosti Evropy. Pátá zpráva o hospodářské, sociální a územní soudržnosti. Brusel, 2011.

„Rozvojové oblasti a osy“ v dokumentech územního rozvoje vybraných zemí Střední Evropy. Příloha časopisu Urbanismus a územní rozvoj 5/2007. Brno: ÚÚR, 2007. URL <http://www.uur.cz/images/publikace/uur/2007/2007-05/30_rozvojove.pdf> [cit. 31. 12. 2011]

Ústav územního rozvoje. URL <<http://portal.uur.cz/images/mapa-EU.jpg>>

Územně správní členění České republiky. URL <<http://www.nuov.cz/informace-o-uzemne-spravnim-cleneni-ceske-republiky>>

Zákon č. 129/2000 Sb., o krajském zřízení.

Další čtení:

Česká republika. Sešitový atlas pro základní školy a víceletá gymnázia. Praha: Kartografie Praha, 2005. ISBN 978-80-7393-041-7.

ŘEHOŘOVÁ, P. *Geografie České republiky*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2010. ISBN 978-80-7372-633-1.

2. SÍDELNÍ STRUKTURA A OBYVATELSTVO ČR

sídelní struktura; obec; venkovská obec; městys; město; statutární město; suburbanizace – residenční/komerční; urban sprawl; jádro; zázemí; migrace; struktura obyvatelstva; biologický znak; kulturní znak; ekonomický znak; společenský znak; věková pyramida; demografické stárnutí; index stáří; dynamika obyvatelstva; přirozený pohyb obyvatelstva; mechanický pohyb obyvatelstva; populační prognóza

Vývoj počtu a rozmístění obyvatelstva světa představuje aspekt, který je studován několika vědními obory. Samozřejmě počet obyvatel na území ČR se mění. Zatímco v roce 1800 žilo na našem území zhruba 4 659 000 obyvatel, za 100 let – v roce 1900 to bylo již 9 372 214 obyvatel. Tento výrazný nárůst počtu obyvatel byl způsoben především zlepšením životní úrovně obyvatel díky technologickému pokroku (průmyslová revoluce). V první polovině 20. století již nebyl růst obyvatel tak rychlý. Svého maxima dosáhl na počátku 2. světové války, kdy mírně přesáhl počet 11 milionů obyvatel. Po 2. světové válce naopak klesl počet obyvatel přibližně o 2 miliony obyvatel, což bylo způsobeno hlavně odsunem německého obyvatelstva. Poté začal počet obyvatel mírně stoupat až do počátku 90. let 20. století. Od roku 1994 počet obyvatel klesal (přirozený úbytek obyvatel) až do roku 2003, kdy opět začal počet obyvatel stoupat (především díky imigraci).

Tab. 2.1: Vývoj počtu obyvatel ČR

Rok	Zdroj	Počet obyvatel
1650	odhad	2 000 000
1705	podložený odhad	2 400 000
1754	neúplné sčítání*	3 360 000
1787	nedokonalé sčítání	4 355 000
1840	nedokonalé sčítání	6 369 000
1860	nedokonalé sčítání	7 256 000
1869	1. sčítání lidu	7 617 000
1880	sčítání lidu	8 222 013
1900	sčítání lidu	9 372 214
1910	sčítání lidu	10 078 637
1921	sčítání lidu	9 999 521
1930	sčítání lidu	10 677 700
1940	odhad	11 144 456
1950	sčítání lidu	8 896 133
1961	sčítání lidu	9 571 531
1970	sčítání lidu	9 807 697
1980	sčítání lidu	10 288 946
1991	sčítání lidu	10 302 215
2001	sčítání lidu	10 230 060
2011	sčítání lidu	10 562 214

* Tereziánské konskripce

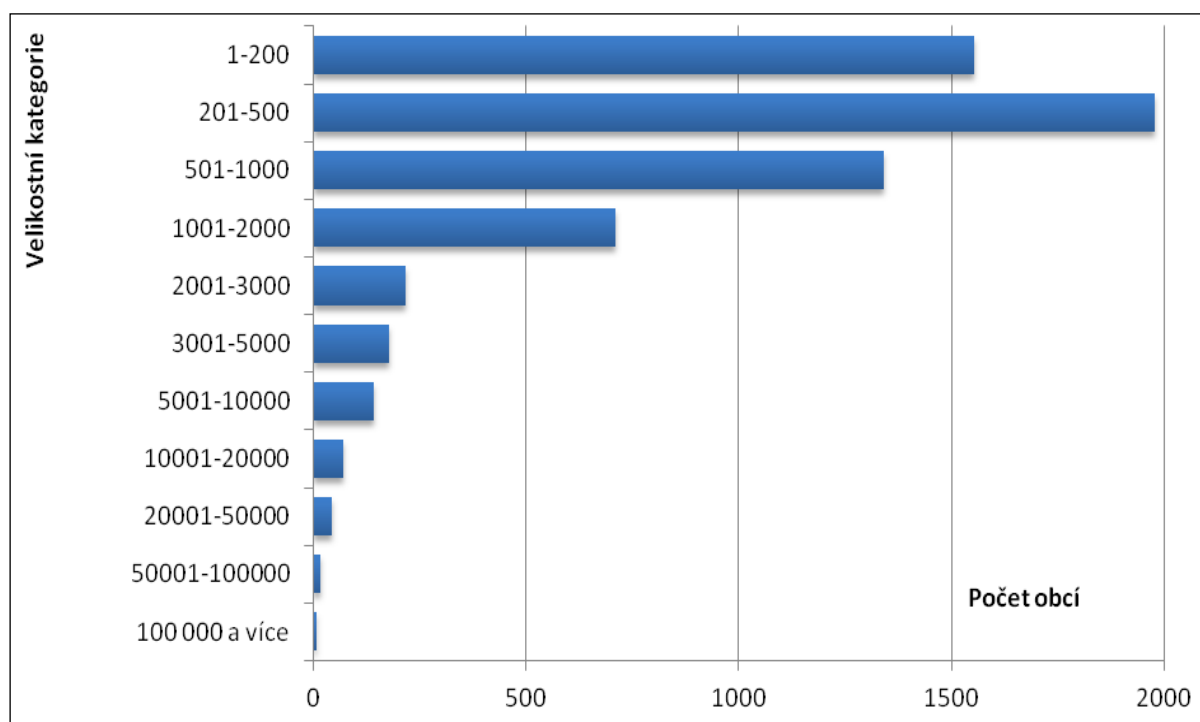
Pramen: ČSÚ

2.1 SÍDELNÍ STRUKTURA

Současná sídelní struktura ČR je dědictvím několikasetletého historického vývoje osídlení českých zemí. Je charakterizována určitými svébytnými rysy, mezi které patří zejména:

- vysoký stupeň rozdrobenosti venkovských sídel (a),
- relativně nízké zastoupení velkoměst (b),
- významná role malých a středních měst (c).

(a) Současná sídelní struktura České republiky se vyznačuje poměrně značnou roztržitostí, která se odráží i prostřednictvím existence velkého počtu relativně malých obcí. K 1. 1. 2011 existovalo na území ČR celkem 4 856 obcí s počtem obyvatel menším než 1 000 (77,7 % z celkového počtu všech obcí) a k tomuto datu žilo v malých obcích 1 789 091 obyvatel (pouze 17 % obyvatelstva ČR). Počet venkovských sídel v České republice, tj. vesnic, rozptýlených sídel, vísek a samot, se odhaduje na cca 40 tisíc, při průměrné vzdálenosti sídel okolo 1,5 km.

Obr. 2.1: Velikostní struktura obcí ČR k 1. 1. 2011

Pramen: ČSÚ, 2010

Ovšem význam malých obcí nelze čistě omezit na pouhé populační hledisko, ale je třeba brát v potaz též významný faktor územní velikosti, jenž v praxi znamená, že **obce menší než 1 000 obyvatel fakticky „spravují“ více než polovinu rozlohy státu** (57,0 % z celkové rozlohy ČR), důležité je rovněž jejich plošné, v podstatě **rovnoměrné rozložení** (byť existují regionální rozdíly), na rozdíl od „bodových“ prvků – měst.

Pohled na dlouhodobější vývoj počtu malých obcí na území České republiky nadto ukazuje, že v minulosti bylo zastoupení zkoumané skupiny malých obcí ještě poněkud vyšší. V období předválečného Československa (1918–1938) existovalo na území dnešní ČR více než 11 000 obcí, přičemž přes 83 % z nich bylo do 1 000 obyvatel. Podobná byla situace i v období krátce po 2. světové válce – v roce 1950 zde bylo celkem 11 459 obcí, a z toho dokonce 88,9 % obcí mělo méně než 1 000

obyvatel. Poté se počet obcí až do roku 1989 trvale snižoval, a to zejména v důsledku státem organizovaného administrativního slučování obcí.

Na počátku posttotalitní periody – k 1. 1. 1990 – existovalo na území ČR „pouhých“ 4 100 obcí. Po tomto datu však nastal bouřlivý dezintegrační proces, který mohl být na jedné straně důsledkem politické aktivizace lokálních komunit a na straně druhé i přirozenou reakcí na předchozí centrálně organizovanou integraci obcí v totalitním režimu (Hampl a Müller 1998). Podle Perlína (1996: 318) mohl být dalším důvodem pro vznik (respektive obnovu) celé řady obcí v tomto období rovněž přehnaný optimismus místních představitelů o možnostech uplatnění samostatné komunální politiky a o vyšším podílu státních dotací pro samostatné obce.

Dezintegrační proces probíhal nejintenzivněji na počátku 90. let 20. století a v dalším období jeho intenzita zřetelně slábla, což lze snadno dokumentovat i za pomoci údajů o počtu osamostatněných obcí v jednotlivých letech: v prvním roce nového demokratického režimu (1. 1. 1990 – 1. 1. 1991) vzniklo 1 668 obcí, v roce následujícím (1. 1. 1991 – 1. 1. 1992) došlo k vytvoření 329 obcí a mezi 1. 1. 1992 a 1. 1. 1993 přibylo již „jen“ dalších 99 obcí. V následujícím období probíhal proces osamostatňování obcí již podstatně pomaleji, až se v roce 2001 pod vlivem přísnějších podmínek, které pro vznik nových obcí stanovil nový **zákon o obcích** (zákon č. 128/2000 Sb.), prakticky zastavil.³ Kdyby první zákon o obecním zřízení (zákon č. 367/1990 Sb.) měl stejné omezení pro vznik nových obcí jako zákon schválený o deset let později, který vymezil vznik nové obce stanovením minimálního počtu obyvatel oddělené i původní obce na jeden tisíc, téměř žádná nová obec by po roce 1989 nevznikla (Vajdová a Čermák 2006: 37).⁴ První posttotalitní zákon o obecním zřízení však žádné významnější omezující podmínky nestanovil, a i z tohoto důvodu **k 1. 1. 2011 existovalo na území ČR celkem 6 251 obcí**, což bylo o 2 151 obcí více než k 1. 1. 1990.

(b, c) K 1. 1. 2011 bylo z celkového počtu obcí **559 měst** (v tom 24 statutární města) a **124 městysů**. Míra urbanizace českého osídlení dosahovala 70,3 %, počítáme-li městyse k venkovským obcím.

Dalším z rysů sídelní struktury ČR je relativně **nízký počet velkoměst** v osídlení a s ním související – při celkově vysoké míře urbanizace – významné zastoupení malých a středních měst. ČR má kromě Prahy pouze dvě města s více než 300 tisíci obyvateli (Brno a Ostrava) a dvě další města s více než 100 tisíci obyvateli (Plzeň, Olomouc).

Tab. 2.2: Velikostní struktura měst ČR 31. 12. 2010

Počet obyvatel	Počet měst		Počet obyvatel měst	
	Abs.	Podíl v %	Abs.	Podíl v %
1 000 000 a více	1	0,2	1 188 126	16,4
300 000–999 999	2	0,4	675 778	9,3
100 000–299 999	2	0,4	263 560	3,6
50 000–99 999	16	2,9	1 156 650	16,0
20 000–49 999	42	7,5	1 242 789	17,2

³ Existují samozřejmě výjimky – například oddělení obce Ladná od Břeclavi či osamostatnění Držovic od Prostějova k 1. 1. 2007.

⁴ Z. Vajdová a D. Čermák (2006: 27–37) zpracovali databázi obcí, které se osamostatnily v období 1990–2001. Podle této databáze se celkem jednalo o 2 199 nových obcí, z nichž v 1 152 případech (52,4 %) šlo o obce s méně než 200 obyvateli, v 783 případech (35,6 %) se jednalo o obce v kategorii 200–499 obyvatel a ve 187 případech (8,5 %) pak o obce z kategorie 500–999 obyvatel.

10 000–19 999	69	12,3	962 930	13,3
5 000–9 999	138	24,7	936 863	12,9
2 000–4 999	210	37,6	695 326	9,96
1 999 a méně	79	14,1	113 730	1,6
ČR celkem	559	100,0	7 235 752	100,0

Pramen: ČSÚ, 2010

2.1.1 Vývoj osídlení po roce 1989 – urbanizace versus suburbanizace

Významné rozdíly mezi venkovem a městem umožňovaly ostré vymezení těchto oblastí po většinu **historického vývoje** společnosti. Podíly městského a venkovského obyvatelstva byly dlouhodobě stabilní, nicméně transformací agrární společnosti na společnost industriální dochází k výraznému zvyšování územní koncentrace obyvatelstva (urbanizace) a nárůstu podílu městského obyvatelstva – viz tab. 2.3. Tento proces se však v České republice po roce 1989 obrací (suburbanizace, kontraurbanizace) – lidé se stěhují z měst do přilehlého i exponovanějšího venkova (Svobodová 2011).

RÁMEČEK 2.1 – Suburbanizace

*Suburbanizace je proces, při kterém se **existující aktivity** (administrativa, bydlení, logistika, obchod, služby, výroba) **přesunují z centrálních částí kompaktně zastavěného území měst na volné plochy mimo kompaktní zástavbu a do lokalit u administrativních hranic měst, resp. za tyto hranice v rámci území metropolitních regionů či aglomerací.** Součástí suburbanizačního procesu je rovněž alokace nově vznikajících aktivit do těchto oblastí prostorově výrazně oddělených od kompaktních měst a přitom s nimi funkčně spjatých silnými vazbami. Suburbanizace je vyvolána neustále rostoucími prostorovými nároky a požadavky na komfort ze strany jednotlivců i organizací. (Ústav pro ekopolitiku, o.p.s.)*

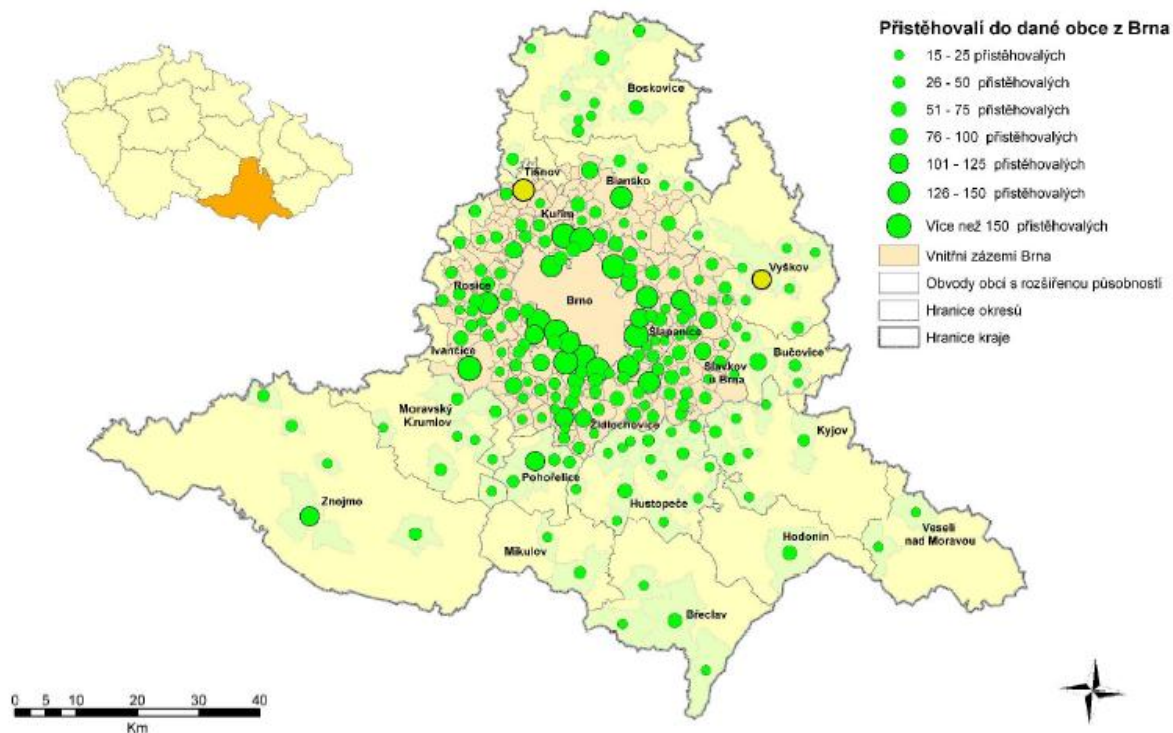
Suburbanizaci můžeme rozdělit na:

- **rezidenční** – osidlování periferních oblastí města. Ve velké míře je realizována výstavbou rodinných domů a nízkopodlažní zástavbou;
- **komerční** – výstavba obchodních a průmyslových zón a lokalizace dalších komerčních funkcí mimo kompaktně zastavěné území na periferiích.

Mezi hlavní příčiny residenční suburbanizace patří:

- *touha po vlastním bydlení v kvalitním prostředí (splňující požadavky na zdravé a klidné prostředí se zázemím přírodní zeleně, snaha odpoutat se od přelidněného města zatíženého stresem);*
- *růst životní úrovně některých skupin obyvatelstva a jejich schopnost samostatně řešit bydlení (první vlna suburbanizace – prominenti minulého období, restituenti, noví podnikatelé, specifické profese – právníci, lékaři, vyšší úředníci; druhá vlna suburbanizace – středně příjmové skupiny s využitím hypoték);*
- *růst individuální mobility (prudký nárůst automobilové dopravy dostupné širokým vrstvám společnosti);*
- *neschopnost měst nabídnout dostatečné množství reálných a disponibilních ploch kryjících poptávku po bydlení v různých formách (problémy se zajištěním nezbytných podmiňujících investic, nevyjasněné vlastnické vztahy);*

- růst ceny pozemků ve městě (spekulace s pozemky ze strany vlastníků, ceny pozemků neodrážejí nezbytné podmínky zainvestování);
- nízké ceny pozemků v okolí měst (původní zemědělské plochy s nízkou cenou jsou vlastníky přes územní plán zhodnoceny na plochy stavební s cenou nižší než ve městech);
- komplikovaná, zdouhavá a dražší nová výstavba ve městech;
- podstatně jednodušší, kratší a levnější nová výstavba v malých obcích (mnohdy s nedořešenými vazbami infrastruktury a nezbytné občanské vybavenosti, které se projeví až s časovým odstupem), nižší provozní náklady na bydlení v okolních obcích než ve vlastním městě.

Obr. 2.2: Vystěhovalí z Brna do obcí Jihomoravského kraje v období 2001–2004

Pramen: Fixel a kol. (2010: 24)

Proces suburbanizace je spojen s řadou negativních jevů, z nichž nejčastěji zmiňovaný je tzv. **urban sprawl (sídelní kaše)**, což je plošné (bujivé) rozrůstání města formou výstavby jeho nových objektů a čtvrtí, rezidenčních i komerčních, v jeho těsném zázemí i v odlehlejších lokalitách, kde je díky tomu obtížné rozpoznat hranice města. Tato nová výstavba je charakterizována rozvolněností, nízkou hustotou a prostorovou roztržitostí. Často se jedná o zástavbu na volných plochách („greenfields“) bez návaznosti na infrastruktury a bez občanské vybavenosti.

S proměnou prostorových vztahů mezi městem a jeho zázemím se mění i sociální postavení obyvatel. Protože do zázemí měst se v rámci residenční suburbanizace stěhují především mladší rodiny s dětmi s vyšším vzděláním, vznikají specifické nároky na vybavenost obce (kapacity mateřských a základních škol, hřiště apod.). Rovněž často nastávají rozdíly v ekonomickém statusu novo- a starousedlíků, a tím pádem i k sociální polarizaci (starousedlíci spíše lidé starší s nižším vzděláním). Vzdělání a věk však nejsou jediné faktory, díky nimž může docházet k sociální polarizaci – mezi další patří např. prostorová segregace, rozdílné nároky na správu obce apod. Ne ve všech obcích však vznikají problémy, často se noví obyvatelé do chodu obce zapojují naprosto bezproblémově.

Často si také lidé, kteří se stěhují do zázemí měst, neuvědomují rizika, se kterými se po přestěhování budou muset vyrovnávat (zejména naprostá závislost na dopravě – dojíždění dětí do škol, kroužků, za zábavou, apod.) – viz obr. 2.3.

Obr. 2.3: Suburbanizace

Pramen: www.suburbanizace.cz

Hlavním procesem určujícím aktuální vývojové změny v osídlení ČR je tedy **změna vztahů měst**, zejména velkých měst a velkoměst, **k jejich zázemí**. Zatímco v poválečném období převládaly **dostrředivé procesy** vedoucí k jednostrannému využívání příměstských území městy (blízké okolí města zásobovalo městské obyvatelstvo zemědělskými produkty a náleželo pod správu většího centra), v posledních 10–15 letech se prosazují trendy **odstrředivých procesů** (původní závislost města na zázemí se postupně obrátila a typickým rysem aglomerovaných obcí je v současnosti vysoký podíl dojíždějících za prací, službami i zábavou do jádrových měst), šíření rozvojových aktivit a kapitálu **z jádrových měst do jejich zázemí** a upevňování pozice velkých měst jako jader informačních kontaktů a celospolečenských inovací. Města a venkov jsou tedy propojena intenzivní migrací. Z řady původně

venkovských obcí v zázemí měst se pod vlivem suburbanizace stávají obce příměstské s městským způsobem života.

Šimon a Ouředníček (2010) dokonce konstatují, že v současné době dominuje **obousměrná migrace**. Proces „obousměrné migrace“ probíhající ve „starých“ členských zemích Evropské unie již od 70. let 20. století, relativně snižuje vypovídací význam ukazatele „fyzické“ koncentrace obyvatel do velkých měst.

Tab. 2.3: Podíl městského obyvatelstva podle krajů v letech 1961–2011

Kraj	1961	1970	1980	1991	2001	2011
Hl. m. Praha	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Středočeský	44,5	48,5	53,2	55,7	55,1	58,0
Jihočeský	50,0	55,3	60,8	64,3	64,6	65,4
Plzeňský	56,2	60,3	65,0	67,4	67,1	67,1
Karlovarský	75,3	79,0	81,3	82,8	81,5	80,1
Ústecký	69,9	74,1	77,7	80,9	79,9	80,4
Liberecký	69,2	72,0	76,2	79,5	78,6	75,6
Královéhradecký	59,4	63,0	66,9	69,0	68,6	67,5
Pardubický	50,9	55,2	59,6	62,0	61,8	61,5
Vysočina	43,3	48,1	53,7	57,4	57,9	57,0
Jihomoravský	55,7	58,3	61,7	63,9	63,3	70,4
Olomoucký	49,3	49,3	56,8	59,1	58,2	64,9
Zlínský	49,7	49,7	58,9	61,3	60,8	69,9
Moravskoslezský	70,6	70,6	76,8	77,9	76,9	84,8
ČR	61,8	65,2	68,9	71,2	70,6	73,4

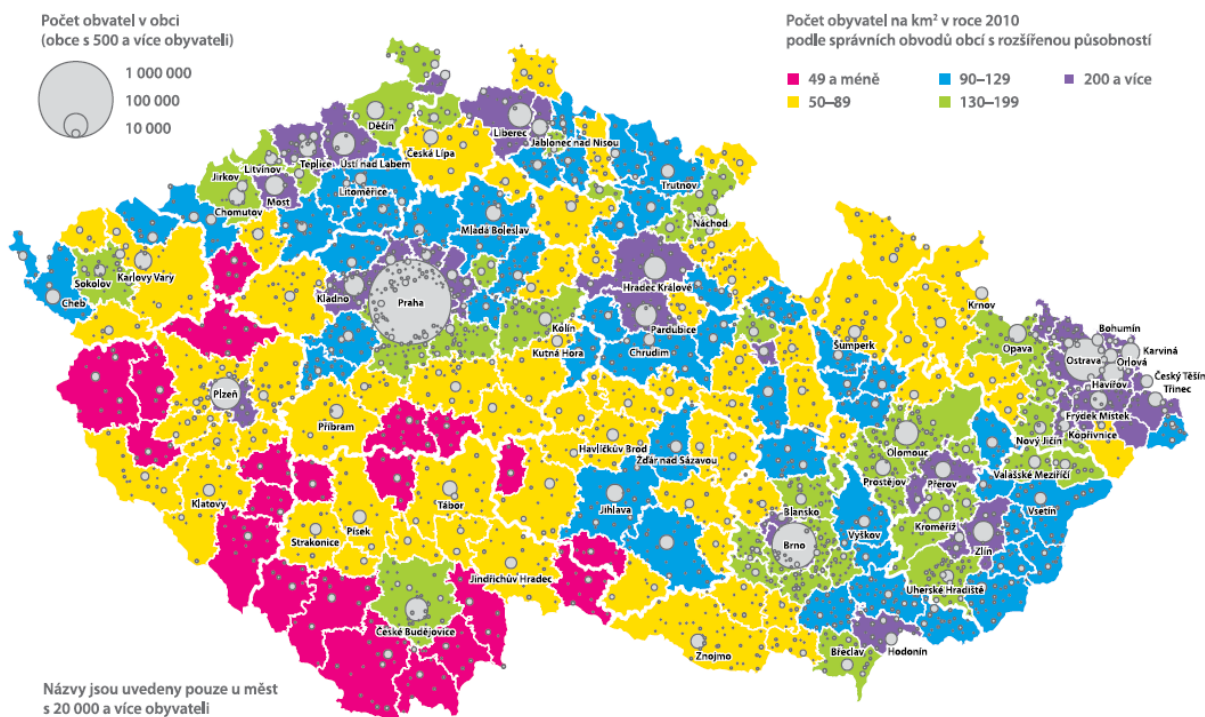
Pramen: ČSÚ. URL <http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/o/4120-03-casova_rada_1961_2001-5_mestske_obyvatelstvo_v letech_1961_2001>, SLDB 2011

Pozn. Za městské obyvatelstvo je považováno obyvatelstvo obcí s více než 2 000 obyvateli.

Aktuální územní rozložení „převládajících přírůstků resp. úbytků“ počtu obyvatel obcí v ČR je tedy aktuálně ovlivňováno zejména těmito faktory:

- procesem **suburbanizace**, kdy se dynamicky vyvíjejí obce v příměstských zónách velkých měst a velkoměst, zejména Prahy, přičemž vlastní jádrová města zpravidla zaznamenávají poklesy stavů bydlícího obyvatelstva;
- aspektem **polohy** obcí vůči regionálním centrům osídlení – obce ležící v odlehlejších polohách obvykle zaznamenávají úbytek počtu obyvatel;
- **věkovou strukturou** obyvatelstva – v oblastech s vyšším podílem mladších populačních ročníků (severní a severozápadní Čechy, východní Morava) se ve vývoji počtu obyvatel obcí významněji projevuje přirozený přírůstek a naopak obce v oblastech s vyšším indexem stáří (např. část středních a východních Čech) vesměs vykazují zápornou populační bilanci.

Z výše uvedených tří hlavních faktorů přírůstků či úbytků obyvatel obcí, tedy aktuálního vývoje osídlení ČR, jsou první dva založeny na procesech migrace.

Obr. 2.4: Osídlení v ČR

Pramen: Statistika & my (01/2011 – s. 33). Praha: ČSÚ.

2.2 STRUKTURA OBYVATELSTVA

Struktura obyvatelstva se řadí mezi nejvýznamnější charakteristiky demografické statistiky. Toušek a kol. (2008: 54) uvádí, že „navzdory tomu, že při hodnocení struktury obyvatelstva se používají okamžikové veličiny, je potřebné všechny charakteristiky chápat a interpretovat dynamicky, historicky, protože statické veličiny jsou výsledkem předcházejícího populačního vývoje“. Titíž autoři rozdělují znaky a kritéria, podle nichž se struktura obyvatelstva rozděluje do tří skupin:

- **Biologické znaky:** struktura podle pohlaví a věku, ras.
- **Kulturní znaky:** struktura podle etnické příbuznosti, národnosti, jazyka, religiozity a vzdělání.
- **Ekonomické a společenské znaky:** struktura podle ekonomické aktivity, povolání a zaměstnání, podle příslušnosti k hospodářským oborům a odvětvím atd.

2.2.1 Biologické znaky

Počet obyvatel ČR dosáhl při SLDB 2011 hodnoty 10 562 214, to je o 332 154 lidí více, než před deseti lety. Za tímto růstem stojí nejen zvyšující se porodnost několika posledních let, ale především imigrace cizinců, kterých v ČR žije o 260,5 % více než před deseti lety. Jejich počet se blíží k půl milionu.

Mezi základní charakteristiky obyvatelstva patří struktura obyvatelstva podle pohlaví a věku. **Struktura podle pohlaví** se nejčastěji vyjadřuje pomocí:

- obecného **indexu maskulinity** (I_m) nebo **indexu feminity** (I_f):
 - $I_m = M/\mathring{Z}$, k 31. 12. 2010 dosáhl v ČR hodnoty 96,4
 - $I_f = \mathring{Z}/M$, k 31. 12. 2010 dosáhl v ČR hodnoty 103,8

Populační vývoj v ČR se v 2. polovině 90. let stabilizoval, do té doby probíhaly výrazné změny spojené především s přechodem k západoevropskému modelu reprodukčního chování, mezi jehož hlavní znaky patří:

- vyšší věk při vstupu do manželství a založení rodiny,
- častější nesezdaná soužití,
- malá umělá potratovost,
- nízká úroveň úmrtnosti.

Tyto změny byly vyvolány zejména otevřením hranic po roce 1989, kdy se objevily nové možnosti seberealizace (cestování, vzdělávání...), které tak vytvořily „konkurenci“ vytváření rodiny. Druhým faktorem, který ovlivňuje současnou demografickou situaci, je zhoršení životní situace některých skupin obyvatelstva. Pro tyto skupiny je charakteristická nižší dostupnost bydlení, a proto dochází k odkladům manželství i dětí. Narůstá také počet rodin s jedním dítětem (rodinné plánování), což společně s prodlužující se délkou života vede k procesu **demografického stárnutí obyvatelstva**.

Demografické stárnutí společnosti, které od poloviny 20. století postihuje ve větší či menší míře všechny vyspělé země, se v současnosti stává jedním z celosvětových problémů. Pojem stárnutí je třeba rozlišovat na úrovni jednotlivce a populace. U **jednotlivce** znamená stárnutí biologický proces, **stárnutí u populace v demografickém smyslu** nastává v důsledku změn v charakteru demografické reprodukce a mění se při něm zastoupení dětské a postreprodukční složky v populaci. Důvodem je: a) **zpomalení růstu mladších věkových skupin**, které je většinou výsledkem poklesu úrovně plodnosti a porodnosti. Tento typ stárnutí se nazývá "stárnutí v základně věkové pyramidy", b) **zrychlení růstu počtu osob ve starším věku**, které je důsledkem rychlejšího snižování měr úmrtnosti ve vyšším věku. To vede k prodlužování naděje dožití a tím k častějšímu dožívání se vyššího a vysokého věku. V tomto případě jde o typ "stárnutí ve vrcholu věkové pyramidy". Obvykle však oba uvedené typy probíhají současně.

RÁMEČEK 2.2 – Typy věkových struktur a pyramid

*Z pohledu demografické reprodukce je možno obyvatelstvo podle věku rozdělit do **tří** základních skupin **věkových struktur**:*

- **dětská složka:** 0–14 let,
- **reprodukční složka:** 15–49 let (vymezena rodivým věkem žen),
- **postreprodukční složka:** nad 50 let.

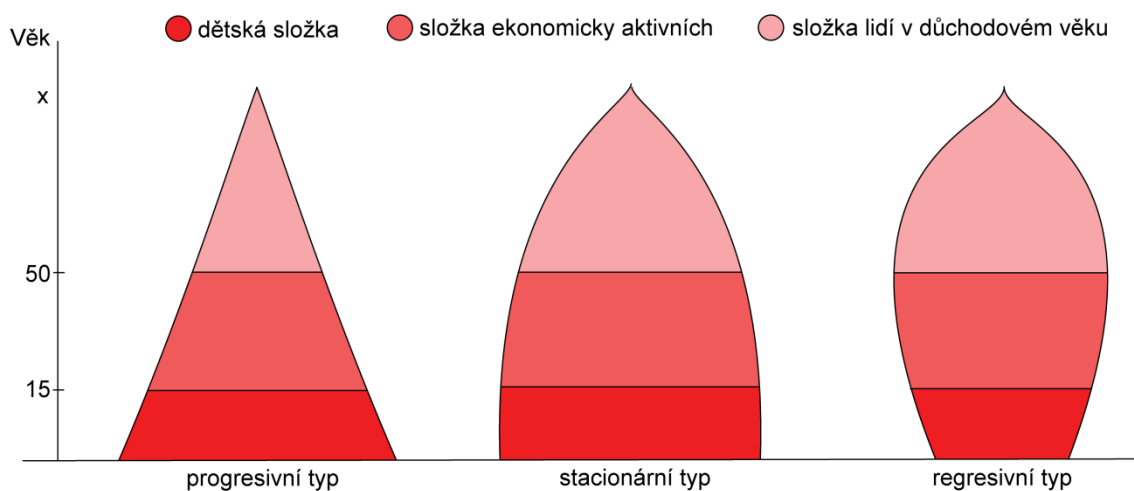
Dle zastoupení dětské a postreprodukční složky (reprodukční složka představuje zhruba polovinu populace) rozlišujeme tři typy věkových struktur (zcela čisté typy však dnes nalezneme jen zřídka):

Progresivní typ – v populaci výrazně převažuje dětská složka nad postreprodukční. Populace s tímto typem věkové struktury je charakterizována vysokou úrovní plodnosti, která je však obvykle kompenzována i značnou intenzitou úmrtnosti. Každé zlepšení úmrtnostních poměrů pak vede k početnímu růstu populace. Tento typ věkové struktury je obvyklý v rozvojových zemích, u nás ho najdeme například u romské populace. Vyskytoval se též u historických a prehistorických populací.

Stacionární typ – dětská a postreprodukční složka jsou téměř v rovnováze. Tento typ se vytváří při déletrvajícím poklesu hladiny plodnosti až na úroveň, kdy při dané úrovni úmrtnosti pouze nahrazuje obyvatelstvo v reprodukčním věku, přičemž početní stav populace zůstává v dlouhodobém pohledu konstantní. Tento typ věkové struktury měla například Česká republika v 70. letech.

Regresivní typ – dětská složka nedosahuje zastoupení složky postreprodukční, početně ji nenahrazuje a v dlouhodobém pohledu dochází ke snižování početního stavu populace. Tento typ věkové struktury v současné době převažuje ve vyspělých zemích, v České republice zhruba od 70. let.

Schematické znázornění věkových struktur poskytují tzv. věkové pyramidy.

Obr. 2.5: Typy věkových pyramid

Pramen: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/b/b9/Typy_vekovych_pyramid.png/800px-Typy_vekovych_pyramid.png

Při srovnávání několika věkových pyramid stejného způsobu zpracování (absolutní nebo relativní) za stejný region, lze vidět trend a "pohyb" populace. Jednotlivé výběžky a výkroje se stále reprodukují, posouvají se směrem do vyššího věku a vlivem úmrtnosti a snižováním počtu jedinců se zaoblují a pomalu vytrácejí. Všechny tyto nerovnoměrnosti se tedy dlouhodobě promítají do populačního složení a mohou způsobovat značné problémy.

Věkové pyramidy už podle názvu vycházejí z věkového složení obyvatelstva, lze je ovšem vztáhnout i na jiná data. Hodí se však jen ta, která beze zbytku pokrývají celou populaci, a nemůže dojít k případu, že nějaká část populace bude chybět. Tak lze například vytvořit pyramidu podle rodinného stavu, jelikož každého občana můžeme zařadit do jedné ze čtyř skupin (svobodný – ženatý/vdaná – rozvedený – ovdovělý). Dalším příkladem může být věková struktura podle národnosti, to se ovšem vyplatí jen v oblastech, kde je více majoritních skupin různých národností.

Věkové pyramidy ČR mají několik specifických rysů (obr. 2.6). Pyramida zobrazující rok 1970 má nejvyšší výkroj kolem 55 roku věku. Jedná o vysokou úmrtnost a nízkou porodnost během 1. světové války. Druhý výkroj kolem 30 roku věku kopíruje stejnou situaci pro 2. světovou válku.

U pyramidy zobrazující rok 2010 jsou výrazné „výběžky“ – kohorty, které představují populační vlny. Nejvýraznější je výběžek kolem 30–35 roku věku – tedy „silné populační ročníky 70. let“, které byly podmíněny zavedením populační politiky, která však měla krátkodobý charakter, a tak i trvání této vlny bylo poměrně krátké. Právě tato vlna způsobila v několika minulých letech (vedle ekonomické prosperity a dalších vlivů) nárůst počtu nově rozených dětí a rozšiřování základny věkové pyramidy České republiky.

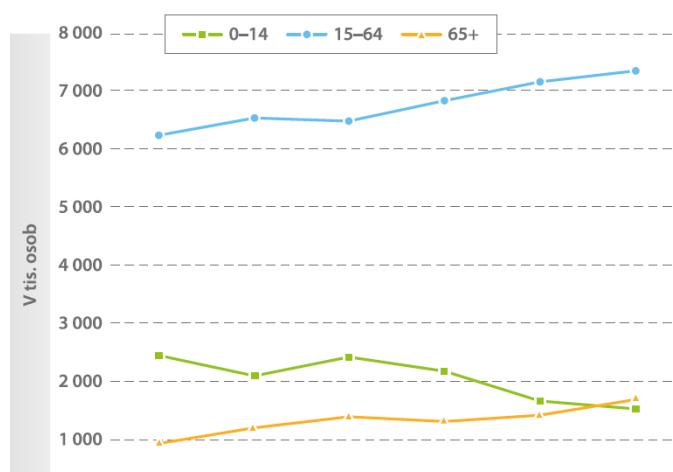

Obr. 2.6: Věkové pyramidy obyvatelstva ČR (srovnání let 1970 a 2010 a prognóza vývoje do roku 2050)

Pramen: ČSÚ

Protože věková struktura představuje statické rozložení obyvatelstva podle věku, obvykle se používají (počítají) další charakteristiky.

- **Průměrný věk:** k 31. 12. 2010 dosáhl za ČR hodnoty **40,8** roku.
- **Index stáří** (= počet obyvatel 65 / počet obyvatel 0–14 * 100). V souvislosti s procesem demografického stárnutí dochází ke zvyšování počtu obyvatel ve věkové skupině 65+. Zatímco v roce 1991 dosáhl index stáří hodnoty 62,0, v roce 2002 již 89,2, k 31. 12. 2010 již počet obyvatel ve věkové skupině převýšil počet obyvatel ve věku 0–14 let a index stáří činí **107,8**.
- **Index ekonomického zatížení** (= (0–14) + 65 / 15–64, zde nižší výsledná hodnota indexu vypovídá o příznivějším poměru mezi ekonomicky neaktivní a aktivní složkou obyvatel z pohledu věkové struktury). V roce 1991 dosáhl hodnoty 50,0, v roce 2002 = 41,8, k 31. 12. 2010 se rovnal 42,7.

Obr. 2.7: Obyvatelstvo podle věku mezi sčítáními 1961 a 2011

Pramen: Statistika & my, č. 1/2012, s. 24. URL

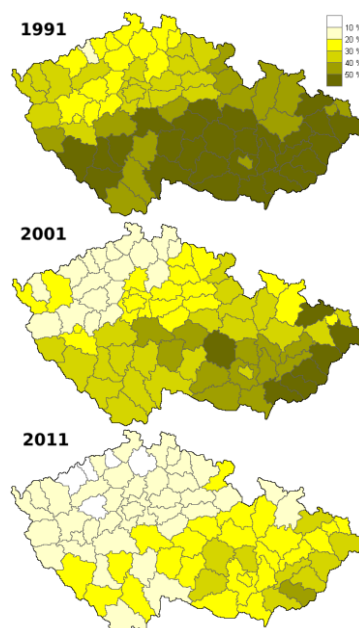
<[http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/t/7D002A5815/\\$File/18041201.pdf](http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/t/7D002A5815/$File/18041201.pdf)> [cit. 17. 1. 2011]

2.2.2 Kulturní znaky

Náboženskou strukturu obyvatel ČR lze zjistit pouze ze SLDB, tedy jednou za 10 let. Zatímco v roce 1950 dosáhl podíl věřících obyvatel 93,9 %, nezjištěno bylo pouze 0,3 % a bez vyznání 5,8 %, v roce 2001 činil podíl věřících obyvatel 32,2 % (nejvíce církev římskokatolická), nezjištěno bylo 8,8 % a bez vyznání 59 % obyvatel. Výsledky SLDB 2011 ukazují, že pouze 13,9 % obyvatel se přihlásilo k nějaké církvi (nejčastěji opět římskokatolická), 34,2 % obyvatel není věřících a 45,2 % své vyznání nevedlo (otázka byla dobrovolná).

V ČR jsou z hlediska rozmístění věřících obyvatel výrazné regionální rozdíly – podíl věřících obyvatel roste ze severozápadu k jihovýchodu. Nejnižší podíl věřících obyvatel vykazuje Ústecký kraj (5,2 %), naopak nejvyšší Zlínský kraj (29,0 %), výjimkou jsou pouze okresy Brno-město a Znojmo, kde je „vyměněné“ obyvatelstvo.

Národností je chápána kmenová příslušnost, jejímž hlavním vnějším znakem je zpravidla mateřský jazyk. **Národnostní struktura** je stejně jako náboženská struktura zjistitelná pouze díky SLDB.

Obr. 2.8: Podíl věřících obyvatel v okresech ČR

Pramen: SLDB 1991, 2001, 2011

RÁMEČEK 2.3 – Národnostní struktura 1921

Při sčítání roku 1921 se přihlásilo 67,6 % obyvatel k české národnosti. Druhou nejpočetnější národnostní skupinou však byli Němci s 30,6 %. Zastoupení ostatních národností nedosáhlo kromě polské národnosti (1,0 %) ani procenta: ostatní 0,6 %, slovenská 0,2 %, maďarská 0,1 %.

Při SLDB 2001 se přihlásilo 94,2 % obyvatel k české národnosti. 1,9 % ke slovenské, 0,5 % k polské, 0,4 % k německé a 0,1 % k maďarské, ostatní národnosti tvořily zbývajících 2,8 %.

Při SLDB 2011 se k české národnosti přihlásilo 63,7% obyvatel. Změnou je na druhé pozici národnost moravská se 4,9 %, vzrostl podíl slovenské národnosti na 1,4 %. K polské národnosti se přihlásilo 0,4 % obyvatel, k německé 0,2 %, k slezské 0,1 % a romské 0,05 %. 26 % obyvatel svoji národnost nevedlo.

Vzdělanostní struktura se odvíjí od nejvyššího dokončeného vzdělání a opět je to kategorie zjistitelná v ČR pouze na základě SLDB. Při srovnání úrovně vzdělanosti ze SLDB 2001 a 2011 je patrný nárůst osob s nejméně středoškolským vzděláním s maturitou (SŠ + VŠ).

V jednotlivých krajích se vzdělanostní struktura výrazně liší – nejvyšší podíl osob s nejméně středoškolským vzděláním s maturitou je podle výsledků SLDB 2011 v Hlavním městě Praze (56,9 %), o 13,5 procentních bodů méně má Středočeský kraj. Nejnižší podíl těchto osob je v Karlovarském kraji (34,5 %).

Tab. 2.4: Srovnání vzdělanostní struktury obyvatel ČR v letech 1950, 2001 a 2011

Rok	ZŠ vč. neukončeného	SOU	SŠ a VOŠ	VŠ	Nezj.
1950	83,3	9,8	5,1	0,9	0,9
2001	23,4	38,0	28,4	8,9	1,3
2011	17,4	32,8	30,9	12,4	0,5

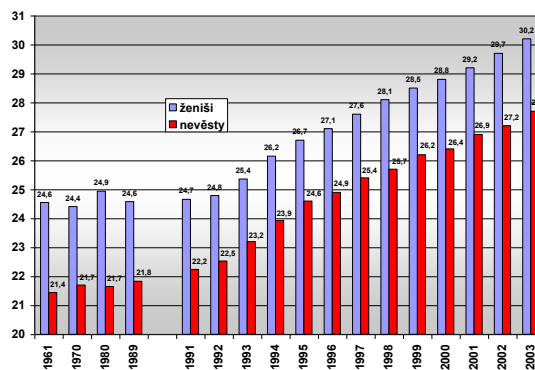
Pramen: SLDB 1950, 2001, 2011

2.3 DYNAMIKA OBYVATELSTVA

2.3.1 Přirozený pohyb obyvatelstva

Vývoj **sňatečnosti** je výrazně sociálně podmíněný jev a velmi citlivě reaguje na ekonomickou, politickou a sociální situaci ve společnosti.

Do konce 80. let byla úroveň sňatečnosti v ČR vysoká – u žen 96 až 97 %, u mužů 90 až 95 %. Průměrný věk svobodných nevěst činil 20–21 let, ženichů 24–25 let. Tato situace se v průběhu 90. let výrazně proměnila a v současné době patří ČR do zemí s nízkou sňatečností svobodných v rámci Evropy (dále také východoevropské země a Švédsko). Počet sňatků přesahoval v 80. letech každoročně 80 000, poté však nastal plynulý pokles, kdy v roce 2002 bylo uzavřeno 52 700 sňatků a roku 2010 již jen 46 746 sňatků. Postupně se také zvyšuje věk nevěst a ženichů při prvním sňatku (v roce 2002 dosáhl u žen 27,2 let a u mužů 29,7, v roce 2008 u žen 27,6 let a u mužů 30,3) – viz obr. 2.9. Na sňatky prvního pořadí připadá u mužů i u žen v posledních letech 73–75 % celkového počtu uzavřených manželství.

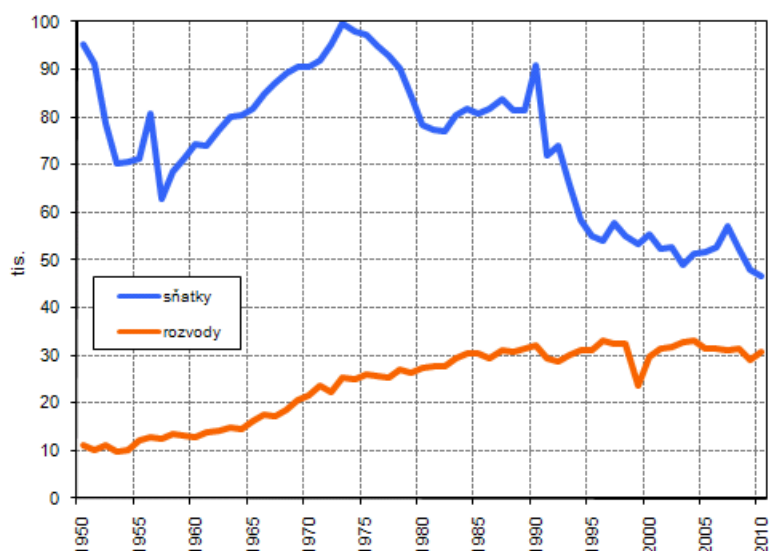

Obr. 2.9: Průměrný věk při 1. sňatku (tabulkové hodnoty)

Pramen: ČSÚ

Klesá rovněž intenzita sňatečnosti rozvedených osob a je patrné prodlužování doby mezi rozvodem a dalším sňatkem (v roce 1991 to byly 4 roky, v roce 2002 již 6 let a v roce 2010 již 7,5 roku u mužů a 7,8 u žen).

Právním ukončením manželství, které se uskutečňuje na základě žádosti a dojde k němu rozhodnutím soudu je **rozvod**. Do roku 1949 zanikala manželství buď rozvodem (bez možnosti uzavřít další sňatek), nebo rozlukou, která další sňatek umožňovala. Zákon č. 265/1949 Sb., o právu rodinném zavedl rozvod jako jedinou formu právního zániku manželství za života manželů. **Rozvodovost** je v posledních letech v ČR poměrně vysoká, podobně jako v dalších evropských zemích (Švédsko, Belgie, Finsko, Dánsko, Norsko, poté následuje ČR, naopak nízká rozvodovost je tradičně v Itálii a Polsku). Absolutní počty rozvodů po roce 1989 výrazně nenarostly a v jednotlivých letech kolísají (v roce 1991 – 29 400 rozvodů, v roce 1996 – 36 000, 1999 – 23 600, 2002 – 33 000, 2010 – 29 133), avšak díky poklesu počtu sňatků roste index rozvodovosti, což je počet rozvodů na 100 sňatků (1991 – 40,8, 2002 – 60,2, 2010 – 60,8) i hrubá míra rozvodovosti, což je počet rozvedených na 1 000 obyvatel středního stavu. Roku 2010 dosáhla hrubá míra rozvodovosti hodnoty 2,77 rozvodu na 1 000 obyvatel. Průměrná délka trvání manželství se paradoxně mírně zvyšuje (1991 – 10,3, 2002 – 11,7, 2008 – 12,3).

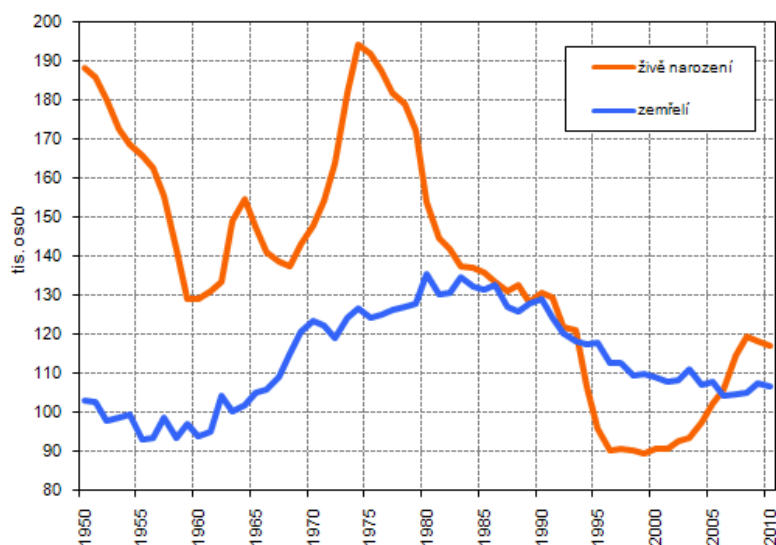

Obr. 2.10: Sňatky a rozvody v ČR v letech 1950–2010 (v tis.)

Pramen: ČSÚ. URL <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/snatky_a_rozvody_1950_2010>

Jedním z klíčových demografických procesů spolu s úmrtností představuje **porodnost**, která tvoří základní složku **demografické reprodukce** populací. Úroveň porodnosti závisí na **plodivosti**, což je schopnost muže a ženy rodit děti. Jejím výsledným efektem, vyjádřeným počtem narozených dětí, je **plodnost** neboli **fertilita**. Úroveň porodnosti je také ovlivněna vnějšími "nebiologickými" faktory, jako např. populační politika státu, bytová situace partnerů, uplatnění na trhu práce, hodnotový systém partnerů, náboženské vyznání apod.

Zatímco v letech 1974–1975 se narodilo více než 180 000 dětí za rok (díky rodinné politice v 70. letech zavedeny přídatky na děti, prodloužená mateřská dovolená atd.), po roce 1989 nastal hluboký pokles počtu narozených: v roce 1991 se narodilo 129 000 dětí, v roce 1992 – 122 100, v roce 1993 – 121 500, v roce 1994 – 106 900, v roce 1995 poprvé klesl počet živě narozených dětí pod 100 tisíc na 96 400. Absolutní minimum počtu narozených dětí se narodilo v roce 1999 – pouze 89 774 dětí (hrubá míra porodnosti činila 8,7 narozených dětí na 1 000 obyvatel středního stavu). Přes 100 tisíc narozených dětí se narodilo opět v roce 2005, kdy začaly rodit ženy narozené v 70. letech. V roce 2010 se narodilo 117 446 dětí.

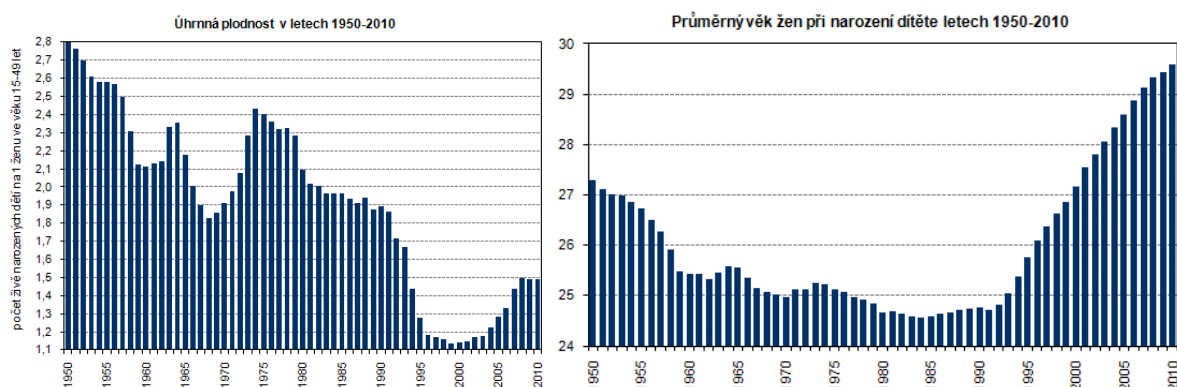
Obr. 2.11: Narození a zemřelí v ČR v letech 1950 – 2010 (v tis.)

Pramen: ČSÚ. URL <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/narozeni_a_zemreli_v letech_1950_2010>

Úhrnná plodnost, tzn. počet narozených dětí na jednu ženu (viz obr. 2.12, vlevo) byla naposledy vyšší než hodnota udávaná pro zachování prosté reprodukce s ohledem na tehdejší úmrtnostní poměry v roce 1979, kdy činila 2,29 dítěte na ženu. Pokles hodnoty úhrnné plodnosti nadále pokračoval a v roce 1993 byla úhrnná plodnost 1,67. Od roku 1995 po celé jedno desetiletí se hodnoty úhrnné plodnosti v České republice pohybovaly pod hodnotu 1,3, což je hranice vymezující populace s extrémně nízkou plodností. Hranici 1,3 dítěte na jednu ženu překonala úhrnná plodnost až v roce 2006, přičemž hodnotou 1,33 se ČR i nadále řadila k zemím s velmi nízkou úrovní plodnosti. V roce 2010 dosáhla úhrnná plodnost hodnoty **1,493 dítěte na ženu**.

Narozené děti se rozlišují podle několika faktorů:

- dle **rodinného stavu matky** v době porodu – **manželské a nemanželské**: zatímco v roce 1989 činil podíl živě narozených nemanželských dětí pouze 7,9 %, od tohoto roku podíl nemanželských dětí každoročně narůstá (výjimkou let 1994 a 1995), a to až na hodnotu 40,3 % v roce 2010;
- dle **projevu, resp. neexistence známek života – živě a mrtvě narozené**: živě narozených dětí se dlouhodobě rodí více jak 99 %, zatímco v 80. letech bylo průměrně 5 ‰ mrtvě narozených dětí, v 90. letech 3–3,5 ‰ a na počátku 21. století 2,5–3 ‰;
- dle **věku matky** při porodu (obr. 2.12, vpravo);
- dle **pořadí**, tzn. kolikáté dítě matky to je, biologické a v manželství – rozložení narozených dětí podle pořadí zůstávalo od roku 1993 poměrně stabilní. Podíl prvorozených dětí se pohybuje mezi 46 a 48 %, druhorozených kolem 38 %, třetích v pořadí je dlouhodobě kolem 10 %, dalších v pořadí se rodí již jen cca 4 % dětí;
- dle sociálně **ekonomických charakteristik** matky
 - **vzdělání** – změna vzdělanostní struktury populace se odrazila i ve struktuře narozených dětí podle nejvyššího ukončeného vzdělání matky. Po dobu existence samostatné ČR se mezi matkami zvyšovalo zastoupení žen s vyššími stupni vzdělání. Zatímco v roce 1993 dosáhlo alespoň maturity 44 % rodiček, v roce 2005 to bylo 57 % a v roce 2010 bylo mezi rodičkami 63 % těch, které měly maturitu či vysokoškolské vzdělání,
 - **povolání**, apod.

Obr. 2.12: Úhrnná plodnost (vlevo) a průměrný věk žen při narození dítěte (vpravo) v letech 1950–2010

Pramen: ČSÚ. URL <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/grafy_populacniho_vyvoje_1950_2010>

Potratovost je demografický proces, který se váže k oběma základním procesům lidské reprodukce – k porodnosti i k úmrtnosti. Mezi hlavní faktory ovlivňující úroveň potratovosti patří:

- legislativní ustanovení (legalizace až ve 20. století – první v SSSR v roce 1920, v ČSR do roku 1950 trestný čin antikoncepce),
- společenské klima,
- individuální vlivy (náboženské přesvědčení, úroveň vzdělání, ekonomická situace),
- reprodukční zdraví populace,
- ukončení těhotenství do 28. týdne.

V ČR byla před rokem 1989 potratovost poměrně vysoká, a to mimo jiné i díky snadné dostupnosti potratů a značné míře tolerance společnosti k interrupcím, příhodné legislativě i malému využívání antikoncepce – potratem končilo až 42 % ze všech těhotenství. Po roce 1989 však nastal mimořádně příznivý vývoj potratovosti – v roce 1991 bylo celkem 120 050 potratů, z toho 106 042 interrupcí a 13 985 samovolných potratů, ale v roce 2002 již jen 43 743 potratů – z toho 31 142 interrupcí a 11 256 samovolných potratů. V roce 2010 došlo k 39 273 potratům – z toho 23 998 interrupcí a 13 981 samovolných potratů (35,6 %).

RÁMEČEK 2.4 – Narození dítěte X potrat

Narozením živého dítěte se rozumí jeho úplné vypuzení nebo vynětí z těla matčina, jestliže dítě projevuje alespoň jednu ze známek života a má porodní hmotnost

a) 500 g a vyšší anebo

b) nižší než 500 g, přežije-li 24 hodin po porodu.

Známkami života se rozumějí dech nebo akce srdeční nebo pulsace pupečníku nebo aktivní pohyb svalstva, i když pupečník nebyl přerušen nebo placenta nebyla porozena.

Narozením mrtvého dítěte se rozumí úplné vypuzení nebo vynětí z těla matčina, jestliže plod neprojevuje ani jednu ze známek života a má porodní hmotnost 1000 g a vyšší.

Potratem se rozumí ukončení těhotenství ženy, při němž:

a) plod neprojevuje ani jednu ze známek života a jeho porodní hmotnost je nižší než 1000 g a pokud ji nelze zjistit, jestliže je těhotenství kratší než 28 týdnů,

b) plod projevuje alespoň jednu ze známek života a má porodní hmotnost nižší než 500 g, ale nepřežije 24 hodin po porodu,

c) z dělohy ženy bylo vyňato plodové vejce bez plodu, anebo těhotenská sliznice.

Potratem se rozumí též ukončení mimoděložního těhotenství anebo umělé přerušení těhotenství provedené podle zvláštních předpisů.

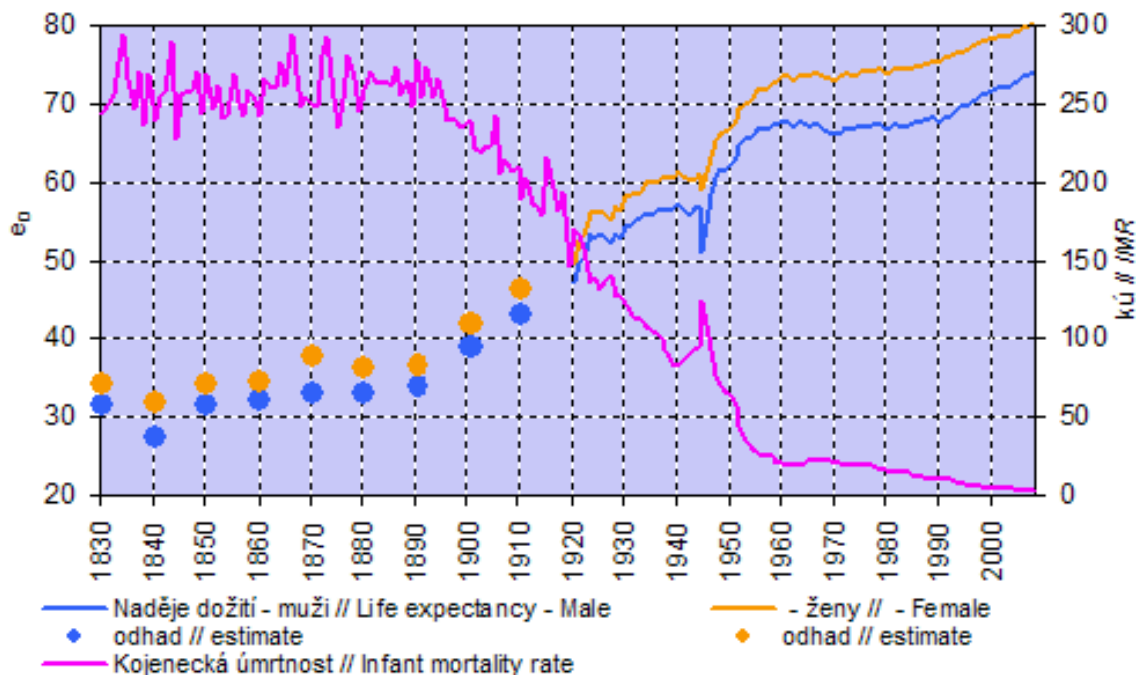
Mezi faktory ovlivňující **úmrtnost** patří:

- genetické faktory – např. vyšší úmrtnost mužů (ženy žijí déle, proto studujeme úmrtnost vždy odděleně za jednotlivá pohlaví),
- ekologické faktory – např. klimatické podmínky, životní prostředí,
- socioekonomické faktory,
 - individuální: životní úroveň, úroveň vzdělání, postoj ke zdraví, péče o vlastní zdraví a využívání preventivních opatření, stravovací návyky, výživa, fyzická aktivita;

- vlivy prostředí: úroveň zdravotnictví, dostupnost a kvalita lékařské péče, rozvoj medicíny a lékařské techniky, systém zdravotní politiky, systém sociálního zabezpečení, ekonomická situace.

Nejjednodušší ukazatel vyjadřující úroveň úmrtnosti je **hrubá míra úmrtnosti** (hmú = počet zemřelých připadajících na 1 000 obyvatel středního stavu).

Do počátku 90. let hrubá míra úmrtnosti zhruba od 60. let stagnovala, avšak od 90. let začíná populace stárnout, a to zejména díky prodlužování **naděje dožití při narození** (=střední délka života), nižší kojenecké úmrtnosti i nižšímu počtu narozených dětí. Naděje dožití při narození se z hodnot 68,2 u mužů a 75,5 let u žen v roce 1991 zvýšila na 72,1 u mužů a 78,5 u žen v roce 2002 a v roce 2010 dosáhla u mužů 70,4 let a u žen 80,6 let.

Obr. 2.13: Naděje dožití při narození a kojenecká úmrtnost v ČR v letech 1830–2008

Pramen: ČSÚ

Mezi nejčastější příčiny úmrtí patří v ČR s narůstajícím věkem nemoci oběhové soustavy, méně často novotvary, v nižším věku jsou nejčastější příčinou úmrtí vnější příčiny (úrazy, nehody). Menší zastoupení mají nemoci dýchací nebo trávicí soustavy či další nespecifikované vlivy.

Kojenecká úmrtnost vyjadřuje počet zemřelých do jednoho roku po narození z počtu narozených. Specifickou kategorií kojenecké úmrtnosti je **novorozenecká úmrtnost**, která vyjadřuje podíl novorozenců, jež zemřou do 27 dní po porodu z celkového počtu narozených. Kojenecká úmrtnost se díky lékařské péči zlepšuje – v roce 1991 úmrtnost dětí do jednoho roku dosáhla 1 343, do roku 2002 se počet snížil na 385 a v roce 2010 činil 313 (2,7 %).

2.3.2 Mechanický pohyb obyvatelstva

Pohyb obyvatelstva znamená určitou změnu v zařazení jedince (obyvatele) v nějakém systému určených jednotek (útvárů) (Toušek a kol., 2008). Ze čtyř základních typů prostorových pohybů: 1) migrace /stěhování/ obyvatelstva, 2) dočasné změny pobytu, 3) pravidelné pohyby /periodické/, 4) nepravidelné dočasné pohyby obyvatelstva /turbulence/, se pozornost v rámci této kapitoly zaměří pouze na **stěhování obyvatelstva** (a to zejména díky dostupnosti resp. nedostupnosti dat).

Stěhováním se rozumí změna trvalého bydliště či dlouhodobého pobytu osoby za hranice určité územní jednotky. Rozlišuje se stěhování **vnitřní**, tj. v rámci území ČR, a **zahraniční**. Vnitřní stěhování se dále dělí na tři druhy: stěhování mezi obcemi v rámci okresu, stěhování mezi okresy v rámci kraje a stěhování mezikrajské. Do případů vnitřního stěhování není zahrnuto stěhování mezi urbanistickými obvody Prahy. Pro účely demografické statistiky jsou migranti charakterizováni věkem, rodinným stavem, státním občanstvím, samotná migrace je určena datem stěhování, předchozím a novým bydlištěm. Do roku 2004 byl zjišťován také důvod migrace (podle ČSÚ⁵).

Vnitřní migrace se v ČR registruje od roku 1950. Data o stěhování byla v letech 2001–2004 získávána z Hlášení o stěhování (zpravodajskou jednotkou byly ohlašovny pobytu a okresní úřadovny cizinecké a pohraniční policie ČR), od roku 2005 přebírá ČSÚ soubory dat z Ministerstva vnitra a Ředitelství služby cizinecké policie.

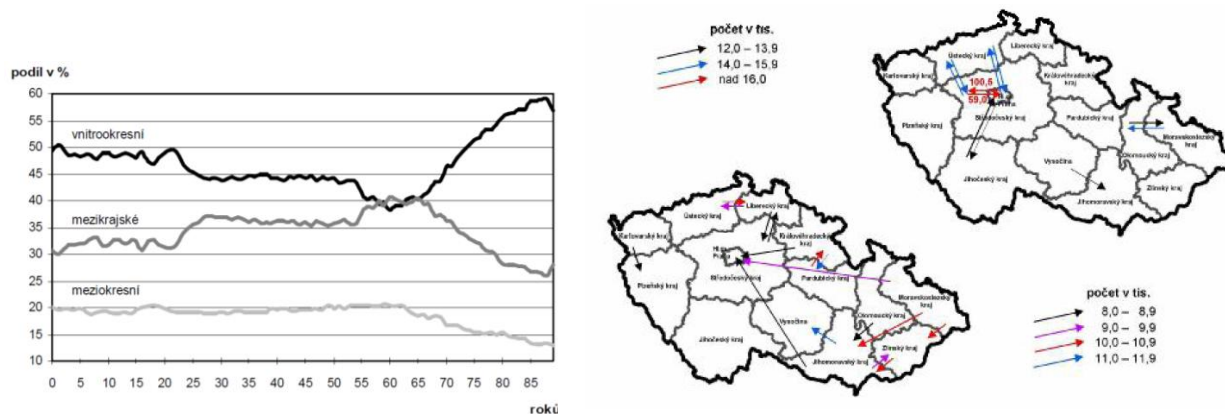
RÁMEČEK 2.5 – Charakteristiky migrace

Mezi základní charakteristiky migrace patří:

- počet přistěhovalých (I), počet vystěhovalých (E)
- Migrační saldo: $MS = I - E/S$
- Migrační objem $MO = I + E/S$
- Efektivnost migrace: $ME = MS/MO$

V 2. polovině 20. století došlo k nárůstu velkého množství přechodných forem migrace – imigrace, emigrace, repatriace, uprchlictví (poslední dvě formy především díky změně režimu). Větší vnitřní migrace souvisí s investicemi do určitého území, proto např. v 50. letech došlo k většímu stěhování na Ostravsko. V současné době má nejvýraznější vliv suburbanizace (více viz kap. 2.1). Tyto masivnější přesuny obyvatel mají vliv na utváření sídelní struktury.

Obyvatel ČR se stěhuje průměrně 1x za 50 let, z toho cca 40 % představuje stěhování na krátké vzdálenosti (v rámci okresu). Lidé s VŠ vzděláním se častěji stěhují přes hranice krajů, lidé s nižším vzděláním se stěhují převážně v rámci okresu. V roce 1996 se přestěhovalo 195 000, v roce 2002 cca 223 000, v roce 2010 se stěhovalo cca 200 000 obyvatel (včetně cizinců).

Obr. 2.14: Objem vnitřního stěhování v ČR podle věku v souhrnu za roky 1991–2004 (vlevo); Proudění stěhování mezi kraji v ČR v souhrnu za roky 1991–2004 (vpravo)

Pramen: Ptáček, Toušek, Polášek (2007):

[http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/migrace/\\$File/vladimir_polasek1.pdf](http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/migrace/$File/vladimir_polasek1.pdf)

⁵ http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/pohyb_obyvatelstva

2.4 DATA O OBYVATELSTVU

Prameny informací o obyvatelstvu, jeho počtu, struktuře a vývoji se člení na prameny z předstatistické doby a prameny z doby statistické.⁶ Omezíme se pouze na zdroje dat, se kterými se pracuje nejčastěji, a jsou snadno dohledatelné.

Základní údaje o struktuře obyvatelstva poskytují **Sčítání lidu, domu a bytů** (SLDB). SLDB probíhá jednou za 10 let, účast je povinná. Poslední sčítání lidu proběhlo v ČR 26. března 2011. Seznam zjišťovaných charakteristik při tomto sčítání je vymezen zákonem č. 296/2009 Sb., o sčítání lidu, domů a bytů. Údaje o fyzických osobách jsou rozděleny na povinné a dobrovolné. Výsledky SLDB 2011 jsou dostupné na webu ČSÚ www.czso.cz nebo na speciální stránce www.scitani.cz.

Nejpodrobnější údaje o struktuře a dynamice obyvatel až do úrovně obcí jsou dostupné ze SLDB, nevýhodou je 10letá perioda. Aktuální údaje (vždy k 31. 12.) až do úrovně obcí lze získat pouze za strukturu obyvatelstva podle pohlaví a věku, avšak pouze podle tří hlavních skupin (0–14 let, 15–64 let a 65 a více let) prostřednictvím **Městské a obecní statistiky** (**MOS - Městská a obecní statistika**). Struktura obyvatelstva všech obcí ČR podle pohlaví a také průměrný věk obyvatel obce (také v členění na muže a ženy) je uvedena v publikaci **Počet obyvatel v obcích k ...**. Údaje o sňatečnosti, rozvodovosti, porodnosti, úmrtnosti atd. jsou každoročně zveřejňovány do úrovně okresů v publikaci ČSÚ **Demografická ročenka**⁷.

Další údaje o pohybu obyvatelstva lze průběžně získat z matrik. Údaje o zdravotním stavu obyvatel sleduje **Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR (ÚZIS – <http://www.uzis.cz/>)**.

Další údaje o obyvatelstvu jsou zjišťovány pomocí výběrových šetření (mikrocensus, šetření populačního klimatu apod.), avšak tyto údaje mají spíše doplňkový charakter, jelikož nepostihují celou populaci, ale pouze vybraný vzorek obyvatel. Výběrové šetření pracovních sil (VŠPS) poskytuje čtvrtletně informaci o struktuře obyvatelstva podle pohlaví, věku a vzdělání a také některé další informace. Údaje jsou uvedeny za kraje, regiony soudržnosti NUTS 2 a ČR.

RÁMEČEK 2.6 – Populační odhady, prognózy a projekce obyvatelstva (podle Vystoupil 2003: 18)

„Populačními odhady v širokém slova smyslu chápeme veškeré odhady počtu obyvatel a jeho struktury do budoucnosti i do minulosti, tj. ty které nejsou přímým výsledkem statistického šetření. Patří sem nejen odhady celkového počtu obyvatel, ale také jeho pohlavní, věkové, národnostní struktury, resp. odhady velikosti různých ekonomických a sociálních skupin (zejména počty ekonomicky aktivních obyvatel, dětí, důchodců).

*Z časového hlediska můžeme populační odhady uvažovat do minulosti, kdy obvykle jde o **intercenzální odhady** pomocí interpolace, nebo do budoucnosti, kdy počítáme **demografické projekce**, většinou extrapolací současných populačních trendů. Pod pojmem demografické projekce rozumíme souhrn výpočtů, kterými odhadujeme další vývoj populace.*

*Demografické projekce mohou, ale také nemusí sloužit k předpovědím budoucího populačního vývoje. Někdy je smyslem pouze analýza současného stavu populační reprodukce s upozorněním např. když bude vývoj probíhat za určité úrovně plodnosti, úmrtnosti, migrací, může se stát. (Někdy je označujeme za **varovné prognózy** – např. růst světového obyvatelstva v souvislosti se zdroji obživy).*

*Pouze populační projekce, které předpovídají budoucí demografický vývoj, označujeme za **populační prognózy**.”*

⁶ Aplikace v regionální a sociální geografii. URL <<http://aplikacergsg.sci.muni.cz/zadani-cviceni/vyhledavac-2>>

⁷ Demografická ročenka ČR 2010. Praha: ČSÚ, 2011. URL <<http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/p/4019-11>>

Vybrané údaje o obyvatelstvu – především úhrnná plodnost, naděje na dožití a migrace – tvoří základní komponenty projekcí obyvatelstva. Populační projekce můžeme dělit:

A) podle velikosti regionu: lokální, regionální, celostátní, globální;

B) podle časového horizontu: krátkodobé – do 5 let, střednědobé – 10 až 20 let, dlouhodobé – nad 20 let;

C) podle variant: nízká, střední, vysoká;

D) podle použití metody výpočtu.

Ukázka projekce obyvatelstva podle ČSÚ do roku 2065 je dostupná zde: <http://www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/p/4020-09>.

Cvičení

- 1) Spočítejte hustotu zalidnění v okresech vybraného kraje.
- 2) Pokuste se vyhledat lokality ve vašem okolí, kde se výrazně projevuje suburbanizace. Jaký je charakter zástavby? Pořídte fotodokumentaci.
- 3) Spočítejte a interpretujte vybrané demografické charakteristiky (hrubá míra porodnosti, hrubá míra úmrtnosti, přirozený přírůstek obyvatel, migrační saldo, migrační obrat, celkový přírůstek obyvatel) vybraného kraje za posledních 10 let. Jaký je trend vývoje? Pokud je to možné znázorněte jevy a jejich vývoj graficky.
- 4) Vyhledejte, jak se změnila národnostní struktura obyvatel ČR při posledních třech SLDB.
- 5) Pokuste se na základě vývoje údajů spočítaných v úkolu 3 předpovědět vývoj počtu obyvatel na dalších 10 let (prognóza) a zpracovat graficky.

Literatura:

Aplikace v regionální a sociální geografii. URL <<http://aplikacergsg.sci.muni.cz/zadani-cviveni/vyhledavac-2>>

Český statistický úřad. URL <<http://www.czso.cz>>

Demografická ročenka ČR 2010. Praha: ČSÚ, 2011. URL <<http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/p/4019-11>>

FIXEL, J. a kol. *Územní studie aglomeračních vazeb města Brna a jeho okolí*. Brno: ATELIER ERA - sdružení architektů Fixel & Pech, 2008.

HAMPL, M., MÜLLER, J. *Jsou obce v České republice příliš malé?* Geografie – Sborník ČGS, Vol. 103, No. 1/1998, s. 1–12.

KUNC, J. *Geografie obyvatelstva*. In: TOUŠEK, V. a kol. *Ekonomická a sociální geografie*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008. S. 41–96.

PERLÍN, R. a kol. *Regionální diference venkovských obcí Česka: disparity a možnosti rozvoje*. Praha: Prezentace ze semináře Venkov 2012. URL <<http://geography.cz/wp-content/uploads/2012/02/Venkov-Perl%C3%ADn-a-kol.pdf>>

PERLÍN, R. *Problematika organizace státní správy a samosprávy*. In: Hampl, M. a kol. *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice*. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, 1996. 395 s.

PTÁČEK, P., TOUŠEK, V., POLÁŠEK, V. *Regionální aspekty vnitřní migrace v České republice v období 1991–2004*. Konference České demografické společnosti 2007: „Regionální demografie“. Olomouc: ČSÚ, 2007. URL <[www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/migrace/\\$File/vladimir_polasek1.pdf](http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/migrace/$File/vladimir_polasek1.pdf)>

Sčítání lidu, domů a bytů 2011 – předběžné výsledky. URL <www.scitani.cz>

Statistika & my. Praha: ČSÚ. URL <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/statistika_&_my>

Suburbanizace.cz. URL <www.suburbanizace.cz>

SVOBODOVÁ, H. a kol. *Synergie ve venkovském prostoru*. Brno: GaREP, spol. s r. o., 2011.

ŠIMON, M., OUŘEDNÍČEK, M. *Migrace na venkov a kontraurbanizace: přehled konceptů a diskuze jejich relevance pro výzkum v Česku*. In: Geografie pro život ve 21. století: Sborník příspěvků z XXII. sjezdu České geografické společnosti pořádaného Ostravskou univerzitou v Ostravě 31. srpna – 3. září 2010. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2010. s.738–743.

TOUŠEK, V.; KUNC, J.; VYSTOUPIL, J. a kol. *Ekonomická a sociální geografie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008. 411 s. ISBN 9788073801144.

Typy věkových pyramid. URL <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/b/b9/Typy_vekovych_pyramid.png/800px-Typy_vekovych_pyramid.png>

Ústav pro ekopolitiku, o.p.s. URL <<http://www.ekopolitika.cz>>

Územní průmět indikátorů podpory regionálního rozvoje v ČR a doporučení pro její zefektivnění. URL <<http://www.regionálnírozvoj.cz/index.php/uvod.html>>

VAJDOVÁ, Z., ČERMÁK, D. *Spolupráce obcí – anketa ve svazcích*. In: Autonomie a spolupráce: důsledky ustavení obecního zřízení v roce 1990. Red. Z. Vajdová, D. Čermák, M. Illner. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006.

VYSTOUPIL, J. *Prognózy a modely v regionálním rozvoji (pracovní texty)*. Brno: ESF MU, 2003. 120 s. URL <<http://www.regionalka.wz.cz/vystoupil/vystoupil%20web.htm>>

3. TRH PRÁCE ČR

zaměstnanost v sektorech; míra registrované nezaměstnanosti; míra obecné nezaměstnanosti; nezaměstnaný dle ILO; volné pracovní místo; míra dlouhodobé nezaměstnanosti; cyklická nezaměstnanost; sezónní nezaměstnanost; zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti; transformace ekonomiky; aktivní politika zaměstnanosti

3.1 NEZAMĚSTNANOST – ZÁKLADNÍ POJMY

Ústředním orgánem státní správy pro pracovněprávní vztahy, bezpečnost práce, zaměstnanost a rekvalifikaci, kolektivní vyjednávání, mzdy a jiné odměny za práci, důchodové zabezpečení, nemocenské pojištění, nemocenské zabezpečení, sociální péči, péči o pracovní podmínky žen a mladistvých, právní ochranu mateřství, péči o rodinu a děti, péči o občany, kteří potřebují zvláštní pomoc, a pro další otázky mzdové a sociální politiky je **Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR (MPSV)**. MPSV bylo zřízeno s účinností od 1. července 1990.

Základní zákonnou normou, která vymezuje pojmy v oblasti trhu práce je **zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti** ve znění pozdějších předpisů. Některé pojmy jsou však vymezeny podle metodik **Mezinárodní organizace práce (ILO)** – viz dále.

V České republice existují **dva ukazatele nezaměstnanosti**:

1. Míra registrované nezaměstnanosti, kterou vykazuje MPSV. Ministerstvo práce vychází ze statistik úřadů práce a jako nezaměstnané uvádí ty, kteří se na úřadech práce jakožto nezaměstnaní **zaregistrují**. Míra nezaměstnanosti je podílem těch, kteří se jako nezaměstnaní zaregistrovali na disponibilní pracovní síle (zahrnuje všechny osoby 15tileté a starší, které během referenčního týdne příslušely mezi placené zaměstnané nebo zaměstnané ve vlastním podniku).

$$\text{Míra registrované nezaměstnanosti} = \frac{\text{počet neumístěných uchazečů o práci}}{\text{disponibilní pracovní síla}}$$

2. Míra obecné nezaměstnanosti vykazuje Český statistický úřad. ČSÚ provádí každé čtvrtletí speciální šetření nazvané **Výběrové šetření pracovních sil (VŠPS)**. Na jeho základě pak stanovuje tzv. **obecnou míru nezaměstnanosti**.

$$\text{Míra obecné nezaměstnanosti} = \frac{\text{nezaměstnaní podle ILO}}{\text{součet nezaměstnaných a zaměstnaných dle VŠPS}}$$

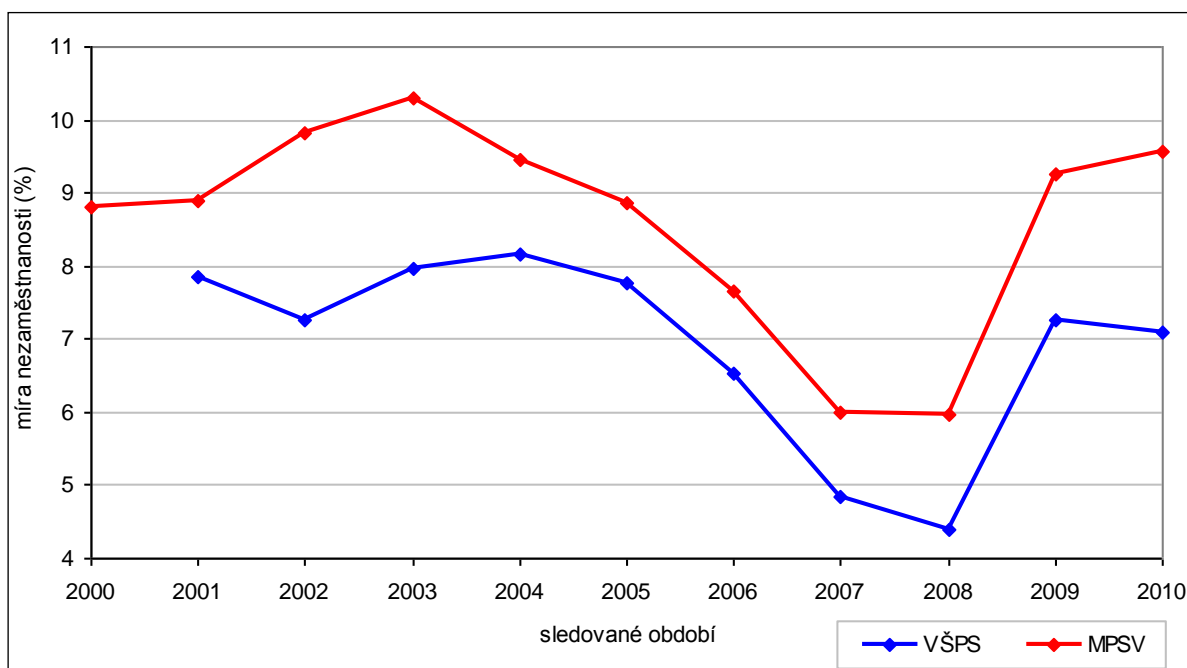
Za **nezaměstnané** jsou podle definice ILO považovány osoby, jež:

- v referenčním období neměly žádné zaměstnání,
- neodpracovaly ani jednu hodinu za mzdu nebo odměnu a
- aktivně hledaly práci, do které by byly schopny nastoupit nejpozději do dvou týdnů.

Podle ILO **nejsou** jako nezaměstnaní klasifikováni ti, kteří sice patří mezi registrované uchazeče, ale **nehledají si aktivně práci**. Ve VŠPS proto náležejí do kategorie ekonomicky neaktivních. Formou **aktivního hledání práce** se rozumí:

- hledání prostřednictvím úřadu práce nebo soukromé zprostředkovatelny práce,
- hledání práce přímo v podnicích,
- využívání inzerce,
- podnikání kroků k založení vlastní firmy,
- podání žádosti o pracovní povolení a licence,
- hledání zaměstnání jiným způsobem.

Šetření ČSÚ není zaměřeno pouze na nezaměstnanost, ale věnuje se ekonomické aktivitě obyvatel v mnoha aspektech. Provádí se kontinuálně v náhodně vybraném vzorku domácností. Tato metodika odpovídá definicím **Mezinárodní organizace práce (ILO)** a metodickým doporučením Eurostatu. VŠPS je prováděno za NUTS 3, NUTS 2 a ČR.

Obr. 3.1: Vývoj míry obecné (VŠPS) a registrované (MPSV) nezaměstnanosti v ČR v letech 2000–2010

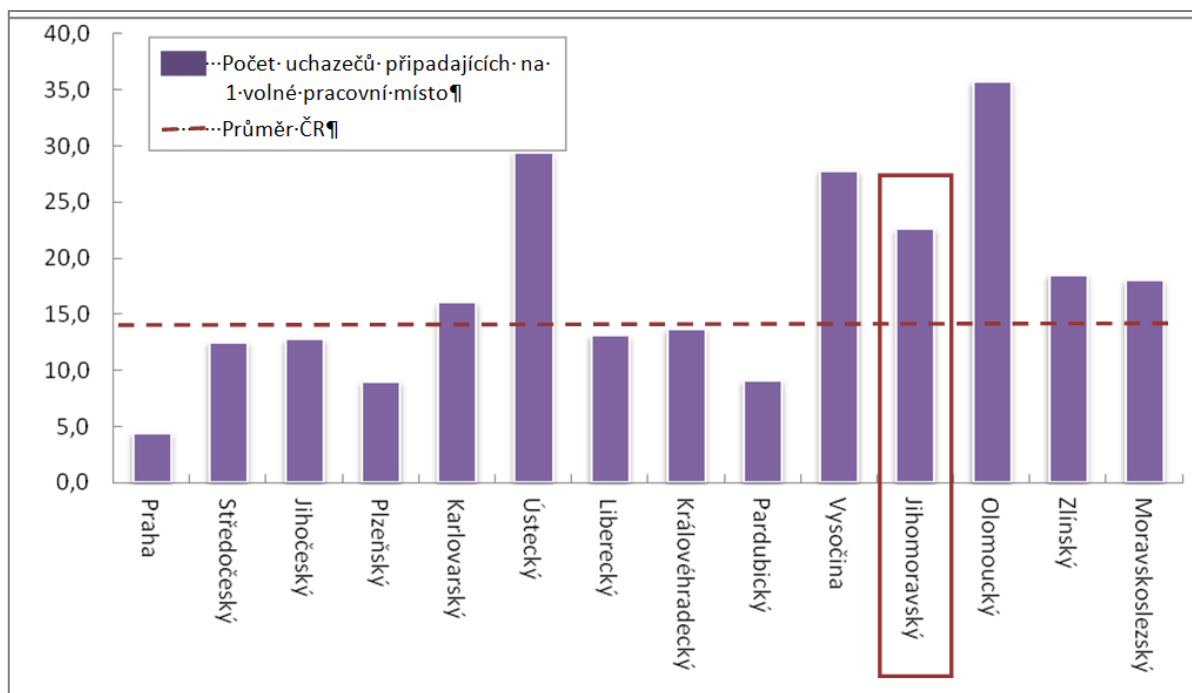
Pramen: <http://portal.mpsv.cz/sz/stat/nz/mes>; http://www.czso.cz/csu/2010ediciplan.nsf/publ/3101-10-3__ctvrtleti_2010

Mezi další pojmy, se kterými se v oblasti trhu práce pracuje, patří:

Volné pracovní místo, což je takové místo, které je podle výše zmíněného zákona o zaměstnanosti označeno jako vhodné pro zprostředkování. Tato pracovní místa musí přitom splňovat následující kritéria:

- a) z pracovního místa je řádně placeno sociální pojištění,
- b) týdenní pracovní doba činí alespoň 80 % týdenní pracovní doby stanovené zákoníkem práce – časově neomezené nebo omezené pracovní místo (na dobu minimálně 3 měsíců).

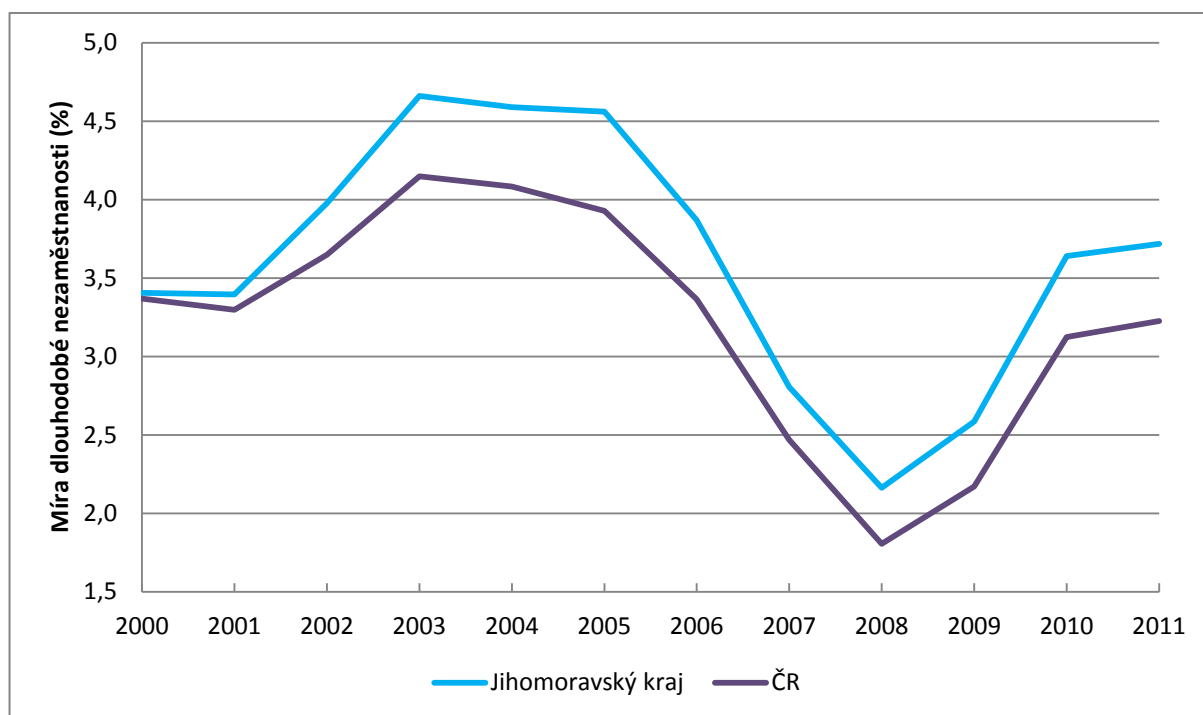
Počet uchazečů na jedno volné pracovní místo je podíl počtu uchazečů o zaměstnání a počtu volných pracovních míst.

Obr. 3.2: Počet uchazečů na jedno volné pracovní místo v krajích ČR k 31. 12. 2011

Pramen: MPSV, vlastní výpočty

Míra dlouhodobé nezaměstnanosti vyjadřuje podíl počtu nezaměstnaných jeden rok a déle na celkové pracovní síle (v procentech), kde v čitateli je počet nezaměstnaných jeden rok a déle a ve jmenovateli je celkový počet osob s jediným nebo hlavním zaměstnáním plus celkový počet nezaměstnaných.

Obr. 3.3: Míra dlouhodobé nezaměstnanosti v Jihomoravském kraji a ČR v letech 2000–2011

Pramen: MPSV, vlastní výpočty

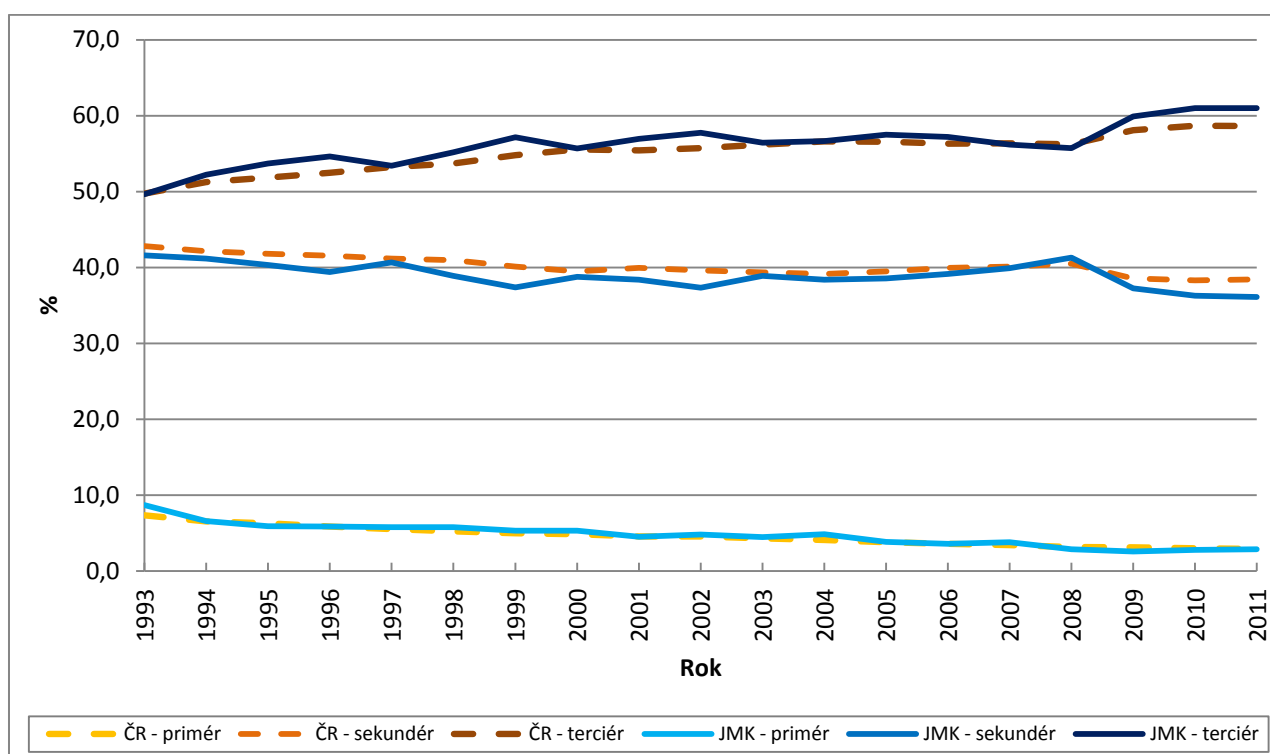
Z hlediska časového rozlišujeme dva základní typy nezaměstnanosti, a to **cyklickou nezaměstnanost**, která souvisí s hospodářským cyklem společnosti a objevuje se v období recese, kdy celková poptávka po práci je nízká. V období hospodářské recese se spotřeba i produkce společnosti snižují a nezaměstnanost se zvyšuje ve většině oblastí. Tento typ nezaměstnanosti je považován za nedobrovolnou nezaměstnanost. Druhým typem je **sezónní nezaměstnanost**, jež souvisí s tím, že některé subjekty mají práci pouze v určitém ročním období. To se týká zejména zemědělství (sezónnost sklizňových prací), turistického ruchu, říční plavby, některých technologií v potravinářském průmyslu (cukrovary), atd.

3.2 VÝVOJ NA TRHU PRÁCE ČR OD ROKU 1990

3.2.1 Zaměstnanost

Zaměstnanost se po celé transformační období udržela na relativně vysoké úrovni, což bylo dáno zejména způsobem české privatizace, kdy podniky nebyly před privatizací restrukturalizovány (tento proces byl ponechán až na nové vlastníky).

Přesto prošla struktura zaměstnanosti podle sektorů národního hospodářství (NH) během transformačních let výraznou proměnou. Velmi rychle narostl význam do té doby podceňovaných služeb, úměrně tomu se snižovala zaměstnanost v zemědělství a průmyslu.

Obr. 3.4: Vývoj zaměstnanosti v sektorech národního hospodářství v Jihomoravském kraji a v České republice v letech 1993–2011

Pramen: Odvětví činnosti zaměstnaných v NH, Výběrové šetření pracovních sil, ČSÚ 2010, 2011

Zaměstnanost v sektorech se samozřejmě liší v jednotlivých krajích. Zatímco v Praze výrazně dominuje sektor služeb, nejvíce zaměstnaných v průmyslu je v kraji Libereckém, v zemědělství dlouhodobě dominuje kraj Vysočina.

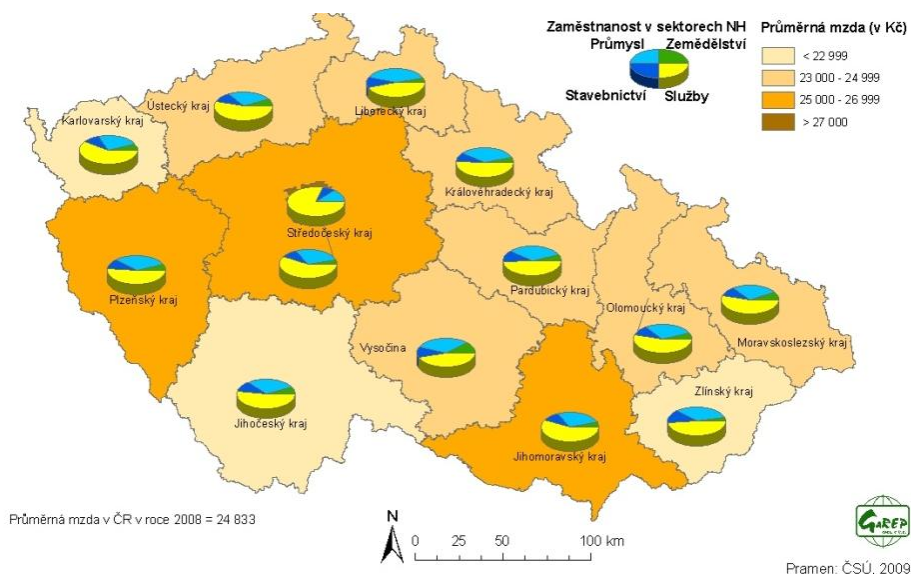
Tab. 3.1: Zaměstnanost v sektorech HN ve 4. čtvrtletí roku 2011 v krajích ČR (v %)

Sektor	ČR	Praha	SČ	JČ	PZ	KV	UL	LB	KH	PC	VYS	JM	OL	ZL	MS
I.	2,9	0,4	2,7	5,2	4,8	2,3	2,3	2,0	4,6	5,0	5,2	2,9	3,0	2,9	2,2
II.	38,4	17,3	36,1	42,3	42,7	39,1	43,9	48,1	40,7	45,2	44,3	36,1	42,7	48,1	43,5
III.	58,6	82,3	61,2	52,5	52,5	58,6	53,8	50,0	54,7	49,8	50,5	61,0	54,2	48,9	54,3

Pramen: VŠPS

Se změnou zaměstnanosti podle sektorů se mění i vnitřní struktura podniků. Zatímco před rokem 1989 převažovaly velké podniky (často s několika tisíci zaměstnanci), v transformačním období začíná vznikat nový segment drobných firem a samostatných živnostníků. Do ČR začínají přicházet pracovníci ze zahraničí (viz kap. 3.4).

Se strukturou zaměstnanosti úzce souvisí vývoj mezd. Zatímco v roce 1993 dosáhla průměrná hrubá měsíční mzda zaměstnanců v NH ČR 5 904 Kč, ke konci roku 2011 to bylo již 26 206 Kč. Výše průměrné mzdy se však v ČR liší v jednotlivých krajích ČR (obr. 3.5)

Obr. 3.5: Průměrná mzda v krajích ČR v roce 2008

Pramen: ČSÚ, vlastní zpracování

3.2.2 Nezaměstnanost

Do roku 1990 v České republice prakticky žádná nezaměstnanost neexistovala, ani v roce 1990 nedošlo k velkému uvolňování zaměstnanců. Na konci roku 1990 bylo evidováno 39,3 tis. nezaměstnaných (míra nezaměstnanosti 0,7 %).

Růst počtu nezaměstnaných začíná až s ekonomickou reformou, která odstartovala 1. 1. 1991, a celkovou změnou struktury hospodářství. Mezi další faktory **období recese**, které probíhalo v letech **1990–1992**, patří i rozpad „východního“ bloku, kdy bylo tehdejší Československo najednou vystaveno konkurenci západních trhů – oproti Západu se projevil propastný rozdíl v produktivitě i kvalitě, struktura cen byla pokřivená.

Růst počtu nezaměstnaných vyvolal potřebu zřízení úřadů práce. První úřad práce vznikl v červenci 1991 v Kladně (díky privatizaci Poldi Kladno, která proběhla jako jedna z prvních v ČR). Na konci roku

1991 již bylo evidováno 221,7 tis. nezaměstnaných a míra nezaměstnanosti stoupla na 4,1 %. V dalších letech se průměrná roční míra nezaměstnanosti pohybovala kolem 3 %. Převážnou část nezaměstnaných tvořili lidé s nízkou kvalifikací a omezenou pracovní mobilitou. Vyšší míra nezaměstnanosti byla evidována především v „zemědělských“ okresech – Bruntál, Znojmo, Louny, Třebíč. U „průmyslových“ okresů došlo k nejvyššímu nárůstu míry nezaměstnanosti v okresech Kladno a Vsetín. Fáze recese byla ukončena rozdělením ČSFR na ČR a SR.

Na trhu práce se začínají objevovat osoby s různými handicapy na trhu práce, jako osoby se ZPS, absolventi škol bez praxe, ženy s dětmi, mladiství či jiné skupiny uchazečů bez kvalifikace. Tyto osoby jsou vytlačovány z trhu práce a vytvářejí skupinu dlouhodobě nebo opakovaně nezaměstnaných. Závažným problémem je i narůstající dlouhodobá nezaměstnanost (trvajících déle než 12 měsíců).

Období oživení ekonomiky (1993–1996) je charakteristické ukončením „malé privatizace“, skutečným nastartováním privatizace a daňovou reformou. Tyto aktivity nastartovaly výrazný růst a oživení, ke kterému došlo v letech 1994–1996.

I proto míra nezaměstnanosti narůstala do roku 1997 velmi mírně (kromě roků 1992, 1994 a 1995, kdy došlo oproti předchozímu roku k mírnému poklesu).

Až v tomto **druhém období recese (1997–1998)** nastala skutečná transformace. Došlo ke zpřísnění monetární politiky a spekulovalo se o riziku pádu koruny. Došlo k privatizaci a masovému oddlužení podniků.

V posledních měsících roku 1997 již dochází k výraznějšímu růstu míry nezaměstnanosti. Průměrná roční míra nezaměstnanosti dosáhla v roce 1997 hodnoty 4,3 %. Koncem roku 1998 bylo v evidenci úřadů práce již 386,9 tis. nezaměstnaných a míra nezaměstnanosti činila 7,5 %. V těchto letech se totiž naplno projevil důsledek transformace ekonomiky a míra nezaměstnanosti narostla za dva roky o 4,8 procentních bodů a rostla dále (kromě mírného poklesu v roce 2001) až do roku 2004, kdy v ČR dosáhla hodnoty 10,2 %.

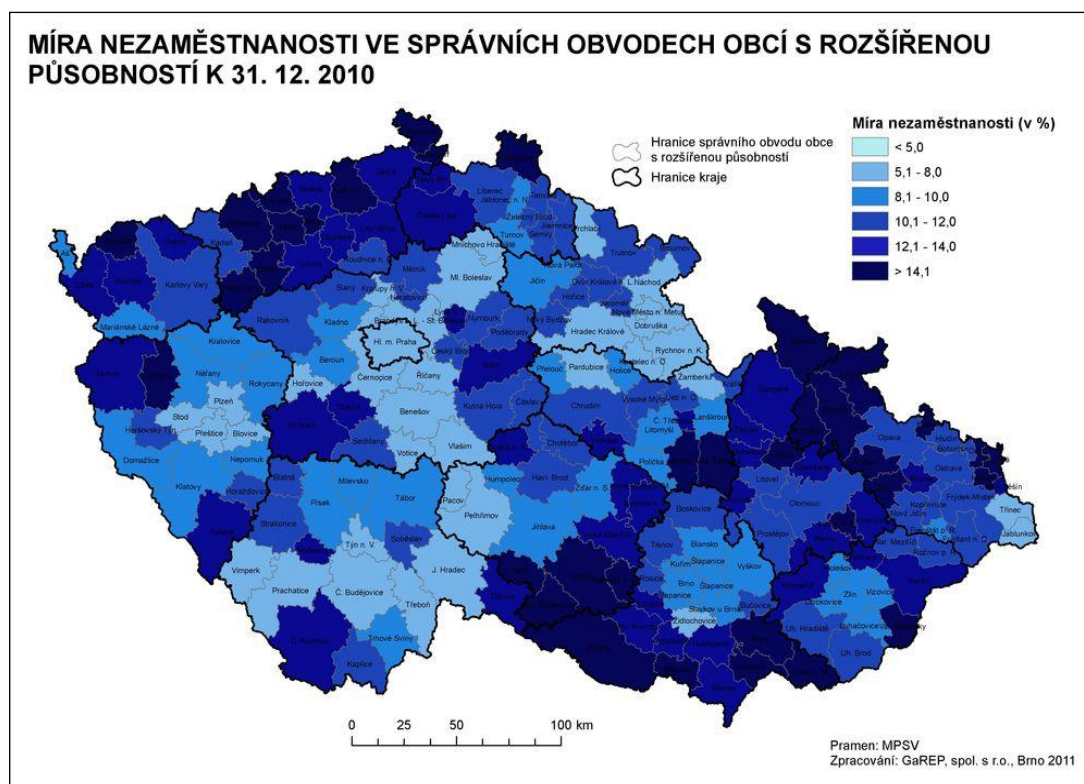
Na přelomu tisíciletí je očekáván vstup do EU, se kterým začíná **období oživení a růstu (1999–2008)**. Pokračuje privatizace a růst reálných mezd. Rovněž došlo k reformě veřejných financí. Přesto do roku 2002 míra nezaměstnanosti rostla až na hodnotu 10,2 %, avšak poté došlo k oživení ekonomiky, a tím pádem i postupnému snižování míry nezaměstnanosti až na hodnotu 5,4 % na konci roku 2008, kdy se začínají projevovat dopady globální ekonomické recese. Tato recese se projevila naplno v průběhu roku 2009, kdy došlo k výraznému úbytku volných pracovních míst, nárůstu uchazečů o zaměstnání i míry nezaměstnanosti.

Tab. 3.2: Vývoj vybraných ukazatelů charakterizujících situaci na trhu práce v ČR v letech 1990–2010

Rok	Počet uchazečů	Volná pracovní místa	Míra nezaměstnanosti (%)	Uchazeči na 1 volné pracovní místo
1990	39 379	57 616	0,7	0,68
1991	221 749	48 402	4,1	4,58
1992	134 788	79 422	2,6	1,70
1993	185 216	53 938	3,5	3,43

1994	166 480	76 581	3,2	2,17
1995	153 041	88 047	2,9	1,73
1996	186 339	83 976	3,5	2,22
1997	268 902	62 284	5,2	4,32
1998	386 918	37 641	7,5	10,30
1999	487 623	35 117	9,4	13,9
2000	457 369	52 060	8,8	8,8
2001	461 923	52 084	8,9	8,9
2002	514 435	40 651	9,8	12,7
2003	542 420	40 188	10,3	13,5
2004	541 675	51 203	9,5	10,6
2005	510 416	52 164	8,9	9,8
2006	448 545	93 425	7,7	4,8
2007	354 878	141 066	6,0	2,5
2008	352 250	91 189	6,0	3,9
2009	539 136	30 927	9,2	17,4
2010	561 551	30 803	9,6	18,2
2011	508 451	35 784	8,6	14,2

Pramen: MPSV

Obr. 3.6: Míra nezaměstnanosti v SO ORP k 31. 12. 2010

Pramen: MPSV, vlastní zpracování

3.3 AKTIVNÍ POLITIKA ZAMĚSTNANOSTI

Reakcí na výrazný nárůst míry nezaměstnanosti bylo vydání již zmiňovaného zákona č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, který definoval základní pojmy v oblasti trhu práce a stanovil nástroje **politiky zaměstnanosti**, jejichž cílem je rovnováha mezi nabídkou pracovní síly a poptávkou po ní. Hlavním nástrojem politiky zaměstnanosti je **aktivní politika zaměstnanosti**.

Mezi nepřímé nástroje aktivní politiky zaměstnanosti (APZ) dle zákona č. **435/2004 Sb., o zaměstnanosti** ve znění pozdějších předpisů patří:

- **Společensky účelná pracovní místa** jsou pracovní místa, která zaměstnavatel zřizuje nebo vyhradzuje na základě dohody s úřadem práce a obsazuje je uchazeči o zaměstnání, kterým nelze zajistit pracovní uplatnění jiným způsobem.
- **Veřejně prospěšné práce** jsou časově omezené pracovní příležitosti spočívající zejména v údržbě veřejných prostranství, úklidu a údržbě veřejných budov a komunikací nebo jiných obdobných činnostech ve prospěch obcí nebo ve prospěch státních nebo jiných obecně prospěšných institucí.
- **Chráněné pracovní místo** je pracovní místo vytvořené zaměstnavatelem pro osobu se zdravotním postižením na základě písemné dohody s úřadem práce
- **Chráněná pracovní dílna** je pracoviště zaměstnavatele, vymezené na základě dohody s úřadem práce a přizpůsobené pro zaměstnávání osob se zdravotním postižením, kde je v průměrném ročním přepočteném počtu zaměstnáno nejméně 60 % těchto zaměstnanců
- **Osoby zakládající samostatně výdělečnou činnost** jsou začleněny do aktivní politiky zaměstnanosti jen tehdy, pokud splňují podmínky pro vytvoření společensky účelného pracovního místa nebo chráněného pracovního místa

Mezi přímé podpory patří:

- **Příspěvek na dopravu zaměstnanců** – pokud zaměstnavatel zabezpečuje každodenní dopravu svých zaměstnanců do zaměstnání a ze zaměstnání v případech, kdy hromadnými dopravními prostředky prokazatelně není provozována doprava vůbec nebo v rozsahu odpovídajícím potřebám zaměstnavatele
- **Příspěvek na zapracování** – může úřad práce poskytnout zaměstnavateli na základě s ním uzavřené dohody, pokud zaměstnavatel přijímá do pracovního poměru uchazeče o zaměstnání, kterému úřad práce věnuje zvýšenou péči.

3.4 CIZINCI NA TRHU PRÁCE ČR

Specifickou skupinou na trhu práce jsou cizinci. Cizinci na trh práce vstupují jako zaměstnavatelé i jako zaměstnanci. Cizinci vstupující na trh práce na rozdíl od českých občanů musejí překonávat legislativní a administrativní bariéry a zároveň i bariéry socio-kulturního charakteru⁸.

Horáková (2005)⁹ na základě údajů ČSÚ konstatuje, že vzestup počtu cizinců s povolením k pobytu v České republice je patrný již od roku 1993. Zásadním způsobem tento vývoj ovlivnily politické a ekonomické změny, k nimž došlo po roce 1990 a rozpad československé federace v roce 1993.

⁸ Cizinci na trhu práce v České republice. URL <http://www.czechkid.cz/si1430.html>

⁹ Horáková, M. Cizinci na trhu práce v České republice v letech 1994-2004. Praha: VÚPSV. URL http://www.cizinci.cz/files/clanky/300/Horakova-cizinci_1994-2004.pdf [cit. 8. 11. 2011]

Zatímco v roce 1994 bylo na českém trhu práce 91 tis. cizinců, v roce 2000 již přes 150 tis. a na konci roku 2010 jich bylo 306 tis., což je 5,36% podíl na pracovní síle v ČR. Vývoj počtu cizinců v postavení zaměstnanců se odvíjí od ekonomické situace i situace na trhu práce v České republice i v celé EU, proto díky dopadům ekonomické recese došlo v roce 2009 k mírnému snížení počtu cizinců – viz tab. 3.3.

Cizinci na českém trhu práce spadají do čtyř specifických skupin. Každá z těchto skupin má jiný přístup na trhu práce:

- cizinci s platným povolením k zaměstnání cizinců a zelené karty;
- cizinci ze třetích zemí, kteří nepotřebují povolení k zaměstnání;
- občané EU/EHP a Švýcarska;
- a cizinci s živnostenským oprávněním.

Tab. 3.3: Cizinci na trhu práce v Jihomoravském kraji v letech 2005–2011 (k 31. 12.)

Typ cizinců	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Pracovní povolení	4 225	6 432	6 636	13 332	10 221	9 240	2 107
Občané EU	9 342	11 684	14 542	15 107	14 713	15 462	16 054
z toho občané SR	8 511	10 514	11 899	12 361	11 761	12 326	12 240*
Cizinci – informace	122	474	760	1 085	1 347	1 696	2 044
Živnostenská oprávnění	5 783	5 662	5 901	6 085	6 922	7 918	9 002
Celkem	19 472	24 252	27 839	35 609	33 203	34 316	29 207

Pramen: Mezinárodní pracovní migrace v ČR, Bulletin č. 26, VUPSV 2011

* údaj k 30. 6. 2011

V rozmístění cizinců v ČR existují výrazné regionální diference. Na úrovni krajů i okresů dominuje Praha, která koncentruje téměř třetinu všech cizinců na trhu práce v ČR. Z okresů zaujímají dlouhodobě další pozice Brno-město, Plzeň-město a Mladá Boleslav.

Z národností pracujících cizinců v České republice jednoznačně dominují Slováci, dále Ukrajinci, Vietnamci a Poláci...

3.5 DŮSLEDKY NEZAMĚŠTNANOSTI A AKTUÁLNÍ PROBLÉMY POLITIKY ZAMĚŠTNANOSTI

Nezaměstnanost je jeden z ústředních problémů společnosti. Důsledky nezaměstnanosti lze členit na dvě základní kategorie:

- **1. Ekonomický dopad:** Vysoká nezaměstnanost je projevem neefektivního nakládání se zdroji, protože během depresí, kdy je nezaměstnanost vysoká, produkuje ekonomika pod hranici svých produkčních možností. Ztráty, ke kterým dochází, jsou největším doložitelným plýtváním zdrojů soudobých ekonomik. Jde hlavně o důsledek cyklické nezaměstnanosti.
- **2. Sociální dopad:** Nezaměstnanost ovlivňuje také život lidí. Sociální dopad má zejména dlouhodobá nedobrovolná nezaměstnanost. Ekonomické obtíže ovlivňují emoce a rodinný život lidí. Následkem může být i zhoršování fyzické i psychické kondice, vyšší výskyt srdečních chorob, alkoholismus, růst kriminality, stres, extrémně i smrt.

Přesto je stav pracovního trhu v ČR je ve srovnání s ostatními státy EU poměrně uspokojivý, nicméně vyskytuje se řada dlouhodobých problémů. Mezi největší problémy trhu práce lze zařadit dlouhodobě

nepříznivou **situaci na trhu práce v problémových územích**, rostoucí počet nezaměstnaných díky kvalifikačnímu, regionálnímu a odvětvovému **nesouladu mezi nabídkou a poptávkou** po práci. V důsledku toho se začala strukturální nezaměstnanost stále více projevovat v **rostoucí dlouhodobé nezaměstnanosti**, která se stala trvalým a nejzávažnějším problémem českého trhu práce. Problém dlouhodobé nezaměstnanosti je dále ještě umocněn **nízkou efektivností aktivní politiky zaměstnanosti (APZ)** – rekvalifikace, účelná pracovní místa (u některých programů je její efekt dokonce takřka zanedbatelný). Situace dlouhodobě nezaměstnaných je charakterizována postupnou ztrátou jejich adaptability na trhu práce a faktickým vyloučením z konkurence na trhu práce. Stále také existuje **nesoulad mezi nabídkou a poptávkou kvalifikací a strukturou absolventů, které produkují školy**.

Flexibilnější formy zaměstnávání, které by mohly napomáhat ke zpružnění trhu práce, hrají v ČR zatím podřadnou roli. Podpora a využití zkrácených pracovních úvazků je v ČR na neuspokojivě nízké úrovni (ČR patří v EU k zemím s nejmenším podílem práce na částečný úvazek (pouze cca 4,9 %¹⁰ zaměstnanců využívá tento druh pracovního poměru), zatímco např. v Nizozemí se jedná o 47,3 % všech zaměstnanců a v průměru v EU o 18,2 %). Důvodem je především nezáměr zaměstnavatelů o pracovníky se zkráceným úvazkem, jelikož tak narůstá administrativa a náklady vynaložené na zaměstnance.

3.6 DATA – ZAMĚSTNANOST A NEZAMĚSTNANOST

Podrobná data o **zaměstnanosti** jsou zjišťována v rámci Sčítání lidu, domů a bytů, tedy jednou za deset let. V období mezi sčítáními získává data o zaměstnanosti ČSÚ v rámci tzv. **výběrového šetření pracovních sil (VŠPS)**. Toto šetření je realizováno čtvrtletně od konce roku 1992 do úrovně krajů (NUTS 3), rovněž jsou dostupná data za NUTS 2 a ČR; jednou ročně jsou zveřejněny průměrné hodnoty. Údaje jsou však zjišťovány pouze za výběrový vzorek 0,6 % bytových domácností. V rámci VŠPS je zjišťována rovněž **míra obecné nezaměstnanosti**. Výhodou VŠPS je oproti údajům MPSV jednotná metodika pro vyspělé státy – data jsou srovnatelná. Data z VŠPS jsou dostupná on-line zde: <http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/p/3101-11>.

Data o **míře registrované nezaměstnanosti** jsou prostřednictvím úřadů práce a MPSV publikována od roku 1990, avšak v počátečních letech zjišťování se vyskytovala řada metodických chyb (např. míra nezaměstnanosti se nesprávně počítala jako podíl nezaměstnaných z lidí v produktivním věku /namísto disponibilní pracovní síly/; do roku 1993 byla ve městech vykazována nižší míra nezaměstnanosti než u venkovských okresů – podrobněji na <http://aplikacergsg.sci.muni.cz/>). Výhodou těchto dat je, že jsou publikovány za obce, POÚ, ORP, okresy, kraje a ČR. Problémem je ovšem to, že počet nezaměstnaných osob je vztahována k počtu ekonomicky aktivních obyvatel, což je údaj, který se zjišťuje pouze při SLDB. Údaje jsou dostupné online na webu portal.mpsv.cz. MPSV rovněž zpracovává tzv. GIS prostorovou analýzu, která zahrnuje sadu 83 údajů o nezaměstnanosti na úrovni obcí. Problémem je však změna evidenčního systému na úřadech práce a konec vykazování dat za obce od počátku roku 2012.

Cvičení

- 1) Vyhledejte údaje o zaměstnanosti v sektorech národního hospodářství ČR z posledního Sčítání lidu, domu a bytů. Porovnejte tyto údaje s aktuálními údaji z výběrového šetření pracovních sil. Vysvětlete rozdílnosti mezi údaji.

¹⁰ Podle European Yearbook 2010. Labour Market. Brusel: Eurostat, 2010. s. 291. URL <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/CH_05_2010/EN/CH_05_2010-EN.PDF>

- 2) Vyhledejte údaje o míře registrované nezaměstnanosti v ČR za posledních 10 let (vždy k 31. 12.). Zpracujte formou grafu. Do grafu přidejte i údaje z VŠPS. Jak se údaje liší a proč?
- 3) Vyhledejte si aktuální údaje o míře registrované nezaměstnanosti za jednotlivé kraje. Jaké je pořadí krajů, objasněte tyto rozdíly.
- 4) Za jednotlivé kraje vyhledejte údaje o počtu uchazečů o zaměstnání a o počtu volných pracovních míst. Vypočítejte, kolik uchazečů připadá na jedno volné pracovní místo v jednotlivých krajích. Vysvětlete rozdíly.
- 5) Zpracujte údaje o počtu volných pracovních míst a uchazečů o zaměstnání za posledních 5 let (vždy k 31. 12.) za vybraný kraj do jednoho grafu. Co můžete z grafu vyčíst.
- 6) Za jednotlivé okresy vybraného kraje vytvořte kartogram s mírou nezaměstnanosti za 31. 12. 2008 a 31. 12. 2010. Porovnejte oba kartogramy.

Literatura:

Aplikace v regionální a sociální geografii. URL <<http://aplikacergsg.sci.muni.cz/>>

Cizinci na trhu práce v České republice. URL <<http://www.czechkid.cz/si1430.html>>

European Yearbook 2010. Labour Market. Brusel: Eurostat, 2010. s. 291. URL <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/CH_05_2010/EN/CH_05_2010-EN.PDF> [cit. 6. 4. 2011].

HORÁKOVÁ, M. Mezinárodní pracovní migrace v ČR, Bulletin č. 26, Praha: VUPSV, 2011

Integrovaný portál MPSV. URL <<http://portal.mpsv.cz/>>

Průzkum zaměstnanosti v Jihomoravském kraji k 31. 12. 2010. Brno: GaREP, spol. s r.o., 2011.

Zaměstnanost a nezaměstnanost. Výběrové šetření pracovních sil. URL <<http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/aktual/ep-3#31>>

4. ZEMĚDĚLSTVÍ, LESNICTVÍ A RYBOLOV

zemědělství; zemědělské družstvo; transformace; privatizace; restituce; samostatně hospodařící rolník; zemědělská půda; agrární (zemědělská) politika; venkov; dotační program; přímé platby; LPIS; environmentální opatření; méně příznivé oblasti (LFA); state aid; zemědělská výrobní oblast; živočišná výroba; rostlinná výroba; diverzifikace; ekologické zemědělství; agroturistika; bioplynová stanice

4.1 STAV A VÝVOJ ZEMĚDĚLSTVÍ ČR PŘED ROKEM 1989

České resp. československé zemědělství prošlo v poválečném období pronikavou sociálně ekonomickou přestavbou, která od základu změnila život na venkově. Více než 40 let trvající období socialistické přestavby přineslo významné změny – vznik nových socialistických výrobních vztahů, vybudování velkých zemědělských podniků typu JZD (jednotné zemědělské družstvo) a státních statků (koncentrace). Rozvoj zemědělské výroby 80. let byl v ČR orientován převážně na řešení obilního problému a výrobu dostatečného množství živočišných produktů (zejména masa) pro vnitřní trh. V roce 1989 tvořil socialistický sektor 98,7 % podílu na veškeré zemědělské půdě.

Tab. 4.1: Vývoj počtu JZD a státních statků na území ČR v letech 1960–1989

	1960	1970	1975	1980	1989
Počet JZD	8 133	4 298	1 825	1 084	1 024
Průměrná výměra zemědělské půdy v ha	355	580	1 824	2 421	2 563
Počet státních statků	270	247	174	136	174
Průměrná výměra zemědělské půdy v ha	3 193	4 316	6 126	7 346	6 259

Pramen: Statistická ročenka ČR; Rozvoj JZD, 1989. Převzato z:

<http://www.geografie.webzdarma.cz/transformace.htm>

Zprůmyslnění a intenzifikace zemědělské výroby však přinášely řadu problémů v oblasti životního prostředí:

- Velké půdní celky vytvořily vhodné podmínky pro využití těžkých kombinovaných mechanismů, což vedlo ke zvýšené erozní činnosti.
- Vybudováním velkochovů hospodářských zvířat s bezstelivovým provozem ubyla organická hmota, čímž byla narušena struktura zemědělské půdy, došlo k velkým ztrátám na snížení půdní úrodnosti.
- Průmyslová hnojiva byla smývána do povrchových a podzemních vod.
- Rekultivace, likvidace drnového fondu a rozptýlené zeleně narušily důležité složky stability krajiny.
- Postupně se tak snižovala produkční schopnost půd, intenzita a objem zemědělské výroby a výrazně se zvyšovaly celkové náklady.

4.2 ZEMĚDĚLSTVÍ ČR PO ROCE 1989

Po roce 1989 prošlo celé hospodářství, včetně zemědělství a potravinářských odvětví přechodem od centrálně direktivního řízení k tržnímu hospodářství. Transformace zemědělství se v ČR týkala

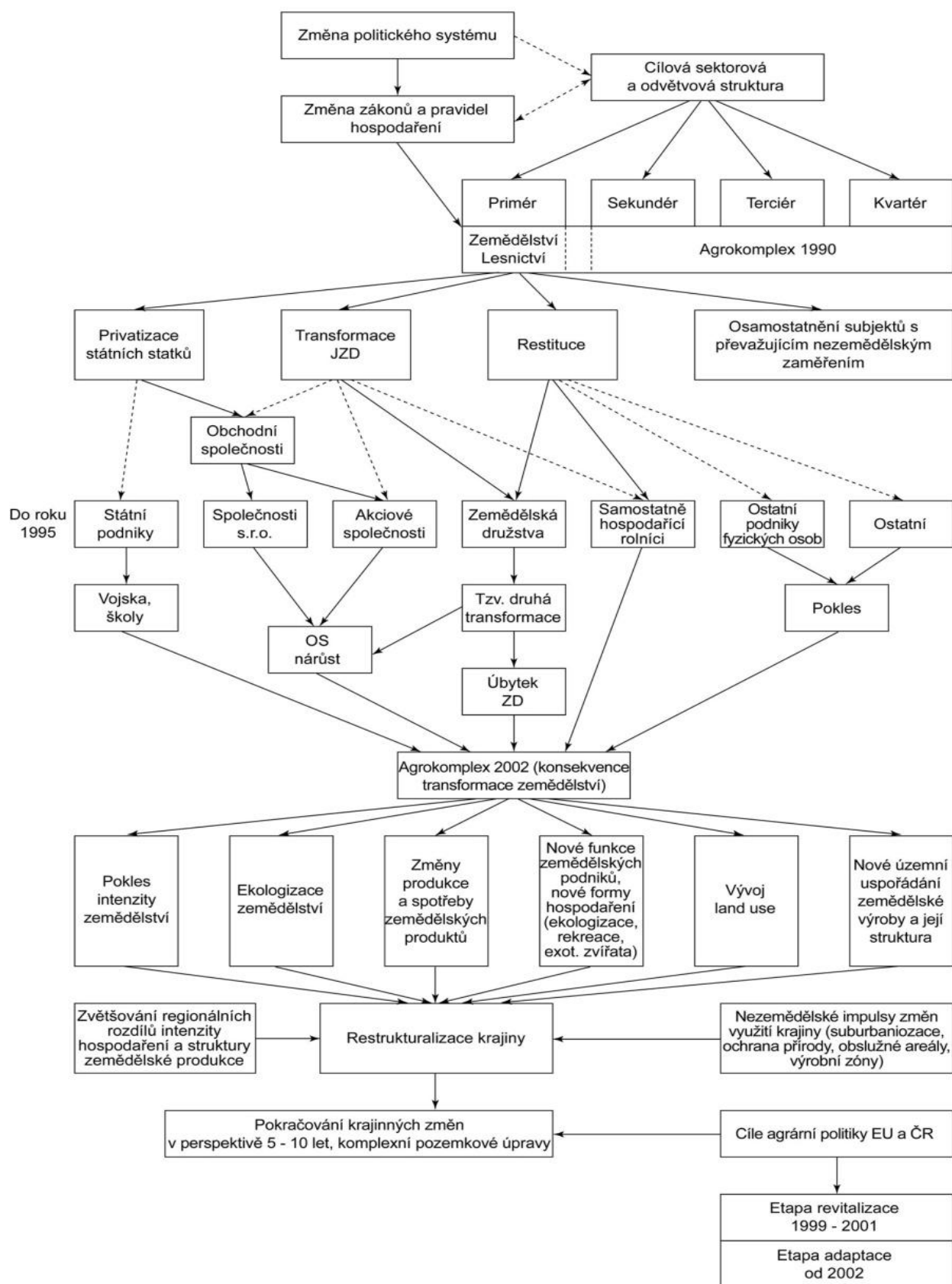
především **majetkoprávních změn**, které v různé intenzitě a formách probíhaly od roku 1991 na základě nové transformační legislativy:

- zákony k rehabilitaci,
- zákon o půdě,
- zákon o velké privatizaci,
- transformační zákon,
- legislativa k privatizaci státního zemědělského majetku.

V průběhu majetkoprávní transformace lze rozlišovat období **tzv. primární transformace**, do kterého se soustředily základní změny:

- do roku 1991/92 **rehabilitace a restituce**,
- v letech 1992/93 **transformace** zemědělských družstev,
- v letech 1994/95 **privatizace** státního majetku.

Po roce 1995 probíhala **tzv. druhá transformace**, což je zejména změna zemědělských družstev na společnosti s ručením omezeným (s.r.o.) a akciové společnosti (a.s.).

Obr. 4.1: Schéma transformace zemědělství ČR

Pramen: upraveno dle Bičík, Jančák, 2005

Z hlediska časového vývoje prošlo zemědělství ČR po roce 1990 třemi odlišnými vývojovými etapami:

1. etapa: radikální přizpůsobování zemědělství novým sociálně ekonomickým rámcovým podmínkám vytvořeným po roce 1989 probíhala v letech 1990–1993. Došlo k:

- prudkému **poklesu hrubé zemědělské produkce**,
- **poklesu stavů hospodářských zvířat**, především skotu celkem a krav,
- **snížení spotřeby průmyslových hnojiv**,
- **poklesu hektarových výnosů** většiny zemědělských plodin,
- **snížení počtu pracovníků** v zemědělství (až na polovinu),
- radikálnímu **zhoršení hospodářského výsledku** zemědělských podniků,
- vzniku a prohlubování **mzdové disparity** mezi zemědělstvím a ostatními odvětvími národního hospodářství,
- obnově majetkových vztahů a v podnikatelské struktuře:
 - k **restituci** půdy a zemědělského majetku,
 - k **transformaci** zemědělských družstev,
 - a k **privatizaci** státních statků;
- vytvoření nových právních forem podniků fyzických osob (PFO = SHR – samostatně hospodařící rolníci) a různých obchodních společností,
- **rozevírání tzv. cenových nůžek** (odlišný vývoj cen zemědělských výrobců a cen vstupů do zemědělství),
- poklesu podílu ZD na zemědělské půdě z 61,4 % v roce 1989 na 49,4 %.

2. etapa: stabilizace a počátek obratu probíhala v letech 1994–1995. Došlo k:

- výraznému zpomalení negativních tendencí vývoje zemědělství, nebo u některých z nich došlo k obrácení trendu, byť nevýraznému,
- výraznému zpomalení meziročního poklesu hrubé zemědělské produkce,
- snížení tempa poklesu stavu skotu,
- obratu ve spotřebě průmyslových hnojiv,
- stabilizaci hektarových výnosů u obilovin a olejnin,
- snížení tempa úbytku pracovních sil,
- snížení ztráty zemědělských podniků,
- pokračování obnovy vlastnických vztahů, byla prakticky dokončena privatizace státních statků a stabilizována podnikatelská struktura.

3. etapa: období stagnace a degrese zemědělství probíhala v letech 1996–1998. Tato etapa nepotvrdila předpokládaný obrat ve vývoji, ale projevila se naopak obnovením degresivních tendencí:

- po vzestupu hrubé zemědělské produkce v roce 1995 dochází opět k jejímu poklesu,
- pokles stavu skotu se opět zrychlil,

- hospodářský výsledek souhrnu zemědělských podniků se opět proměnil ve ztrátu,
- pokračoval trend úbytku pracovních sil,
- prohlubuje se mzdová disparita,
- došlo k dalším změnám v podnikatelské struktuře – posilování podnikatelské formy obchodních společností na úkor zemědělských družstev.

4.2.1 Územní diference českého zemědělství

Mezi jednu z největších územních diferenciací je možné zařadit vývoj transformace majetkoprávních vztahů v zemědělství a s tím spojené změny v obhospodařování zemědělské půdy podle právních norem podnikatelských subjektů.

Do roku 1990 byly zcela převažující formou hospodaření na zemědělské půdě JZD a státní statky (95 % obhospodařované zemědělské půdy), soukromí rolníci hospodařili jen na 3,9 % zemědělské půdy (hl. v horských oblastech Beskyd).

V roce 1995 měla na obhospodařování zemědělské půdy největší podíl ZD – 47,0 %, druhou nejrozšířenější formou držby půdy byly různé obchodní společnosti – 28,0 %, **SHR již obhospodařovali 21,7 % zemědělské půdy.**

Zastoupení SHR je však rovněž velmi diferencované: nejvyšší podíl PFO na zemědělské půdě byl v roce 2000 v širším zázemí Prahy (okresy Kladno, Praha – západ a východ, Mělník), v západním českém pohraničí (okresy od Tachovska až Liberecko, zde měly před rokem 1990 dominantní postavení státní statky, nejvyšších hodnot dosahují okresy, kde složité přírodní podmínky, ale i poněkud odlišný historický vývoj, nebyly příliš vhodné pro zemědělskou velkovýrobu, např. Ústí nad Labem, Sokolov, Jablonec). Naopak nejnižší hodnoty byly zastoupeny více na jižní a střední Moravě (okresy Blansko, Hodonín, Uherské Hradiště apod.). Na Moravě se odlišuje pouze okres Bruntál, kde býval státní statek, okres Vsetín díky přírodním podmínkám a silnějším tradicím a Ostravsko (obdobu Prahy). Podíl PFO na výměře zemědělské půdy se zvýšil na 26,4 %.

Významnou územní diferenciací po roce 1990 představuje problematika vývoje **zaměstnanosti v zemědělství**, kdy od roku 1990 nastal trvalý pokles počtu pracovníků v zemědělském sektoru. Na venkově sice zůstalo zemědělství rozhodujícím odvětvím, ale prošlo výraznými změnami v důsledku vlastnické a organizační transformace, která byla spojena mimo jiné i se změnami výrobní orientace a poklesem počtu pracovních míst.

Vývoj zaměstnanosti v zemědělské prvovýrobě byl ovlivněn hlavně likvidací tzv. sociální zaměstnanosti – došlo ke zvýšení produktivity práce a rovněž k poklesu objemu průmyslové výroby. V roce 1989 pracovalo v zemědělství 533 000 zaměstnanců, v roce 1992 již jen 311 000 a pokles dále pokračoval na 238 000 v roce 1995, 151 000 v roce 2000 a 153 000 v roce 2010. Produktivita práce vyjádřená počtem trvale činných pracovníků v zemědělství na 100 ha zemědělské půdy v roce 1995 byla větší obecně na Moravě: 7,0–10,0 pracovníků/100 ha ZP (nížiny, největší v Dolnomoravském úvalu, ale i v podhůří a na Českomoravské vrchovině). Naopak minimální zaměstnanost byla v severozápadním pohraničí – od Chebska přes severočeský hnědouhelný revír po Liberecko, ve středočeském Polabí (především okresy Mělník, Nymburk, a Kolín).

V 2. polovině 90. let byla nejkritičtější situace v okresech Bruntál a Sokolov (méně než 2,0 os. /100 ha ZP), vyšší byla zaměstnanost na Moravě, s výjimkou okresu Bruntál, Jeseník a Vsetín a dále v regionu Českomoravské vrchoviny a severovýchodních Čech (více jak 5,0 os. /100 ha ZP). Nejvyšší počet pracovníků – 6,2 bylo v okrese Břeclav a dále v okresech Žďár nad Sázavou, Blansko, Brno-venkov, Hodonín, Olomouc, Prostějov, Přerov, Uherské Hradiště a Nový Jičín.

Tab. 4.2: Podnikatelská struktura v zemědělství ČR po roce 1990

Podnikatelská forma	Agrocensus 1995				Agrocensus 2000			
	Počet podniků	Obhospodařovaná ZP		Prům. výměra (na ZP)	Počet podniků	Obhospodařovaná ZP		Prům. výměra (na ZP)
		tis. ha	%			tis. ha	%	
PFO	24 183	826	23,3	34	53 460x	962	26,4	18
z toho SHR	22 443	768	21,7	34	31 721x	864	23,7	27
Obchodní spol. celkem	1 465	996	28,0	680	2 107	1 579	43,3	749
z toho spol. s r.o.	1 132	714	20,1	631	1 441	784	21,5	544
Akciové spol.	298	269	7,6	902	621	780	21,4	1 256
Družstva	11 151	1 666 47	1 447,0	746	1 059	29,1	1 420	
Státní podniky	80	53	1,5	660	-	-	-	-
Ostatní	25	7	0,2	287	174y	42	1,2	244

Pramen: Agrocensus 1995, Agrocensus 2000

X – nárůst zpravodajských jednotek byl způsoben změnou stanovených kritérií prahových hodnot, v roce 1995 nad 3 ha, v roce 2000 nad 1 ha obhospodařované zemědělské půdy

Y – zbytkové státní podniky byly již zařazeny do kategorie ostatní

4.3 VLIV SPOLEČNÉ ZEMĚDĚLSKÉ POLITIKY EU NA ZEMĚDĚLSTVÍ

Přípravy agrárního sektoru na vstup do EU začaly po roce 1998. Cílem **předvstupního období** bylo zejména dořešení vývojových problémů českého zemědělství a stabilizace agrárního sektoru před jeho přizpůsobováním podmínkám EU. Rozvoj sektoru musel být v souladu s Národním programem pro přijetí „acquis communautaire“¹¹ v sektoru zemědělství, což zajistilo vypracování a naplňování **Koncepce agrární politiky na období od roku 1999 do roku 2003**. V rámci této Koncepce byly vymezeny 2 etapy:

- 1. Revitalizace (1993–2001), která byla zaměřena na zotavení a stabilizaci agrárního sektoru ČR a na institucionální přípravu jeho vstupu do EU. Cílem bylo dořešení některých vnitřních vývojových problémů českého agrárního sektoru, eliminace nejzávažnějších vývojových překážek vzniklých v dosavadním průběhu reformy a celková stabilizace sektoru před jeho přizpůsobováním podmínkám EU.
- 2. Adaptace (od r. 2001 po vstup do EU), přičemž cílem bylo přizpůsobení agrárního sektoru ČR podmínkám SZP EU ve všech jejích oblastech (strukturální, regionální, environmentální a venkovské politiky EU).

Obě etapy byly postaveny na čtyřech základních pilířích agrární politiky:

- **regulace trhu a podpora příjmů** (důležitým bodem bylo zejména založení Státního zemědělského intervenčního fondu (SZIF) roku 2001 a zavedení tzv. „zelené nafty“),

¹¹ Termín, který se používá pro právní řád Evropské unie. Označuje souhrn všech právních pravidel v jakékoliv formě (obecně závazných i individuálně závazných aktů), a dokonce i právně nezávazných dokumentů (deklarace, prohlášení, Bílé knihy, strategie atd.), které se vztahují k činnosti Evropské unie.

- **environmentální opatření** (zaměření především na podporu mimoprodukčních funkcí zemědělství, udržování krajiny a k podpoře tzv. LFA oblastí, viz dále),
- **modernizace a transformace podniků** (hlavním cílem bylo především zvyšování konkurenceschopnosti podniků cestou jejich modernizace a restrukturalizace),
- **příprava na vstup do EU** (cílem bylo zejména poskytování základních služeb ze strany státu, a to v oblasti vzdělávání, výzkumu, informatiky, genetiky, poradenství a propagace)

Základním dokumentem pro agrární sektor **po vstupu do EU** je Koncepce agrární politiky ČR na období po vstupu do EU (2004–2013), která reaguje na potřebu odstartování zásadní **přeorientace zemědělské politiky ČR** v souladu s celosvětovými a evropskými trendy a s naléhavostí domácích problémů. Základními cíli se tak stává snaha o:

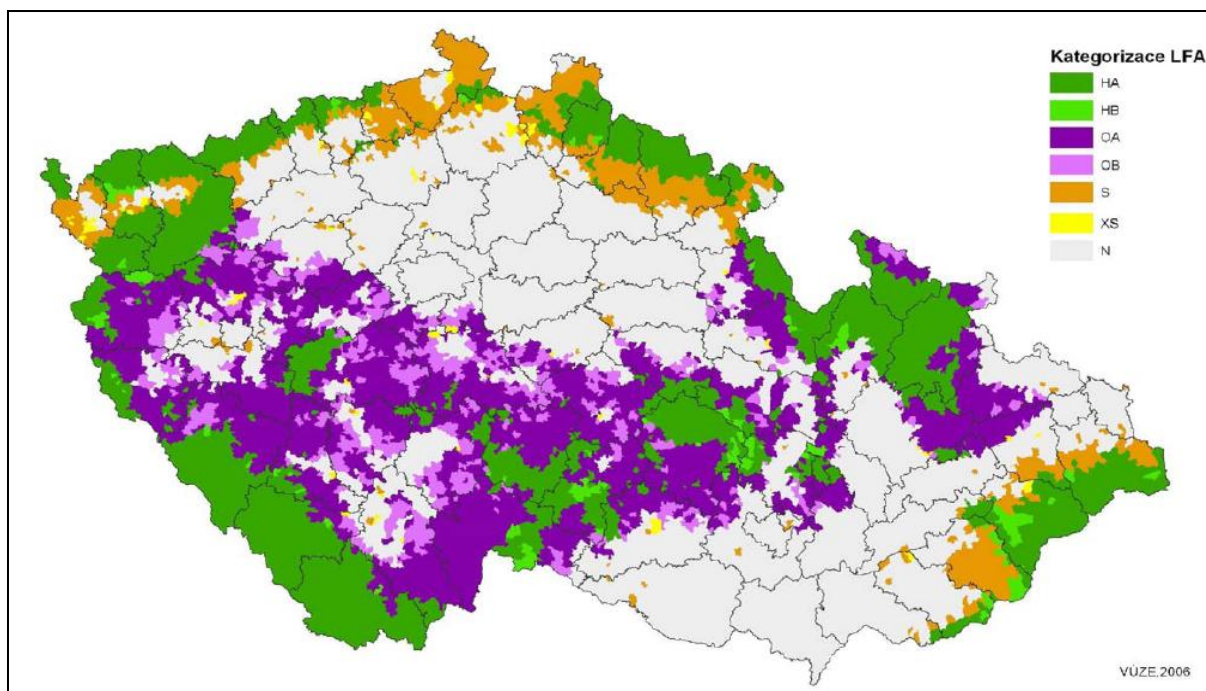
- **posílení environmentálních, sociálních a ekonomických principů trvale udržitelného českého zemědělství**, při zohlednění jeho specifických podmínek a problémů jako důsledků dlouhodobě uplatňované zemědělské politiky více zaměřené na podporu velkovýrobního industriálního zemědělství a jeho sociální stability;
- **konkurenceschopnost** českého zemědělství při pokračující globalizaci je koncepčně stimulována do produkce, která zohledňuje stále sílící požadavky spotřebitelů na bezpečnost potravin a na environmentální a k pohodě zvířat přihlížející způsoby výroby.

Koncepce rovněž vytváří předpoklady, aby se zemědělství stalo integrální **součástí a páteří rozvoje venkovských oblastí** a zlepšování kvality života venkovské populace, včetně podmínek pro diverzifikaci činností zemědělských podniků podle místních podmínek.

Zemědělství je podporováno řadou programů ze zdrojů ČR a EU. Finanční podporu ze zdrojů EU mohli čeští zemědělci využívat již před vstupem ČR do EU z tzv. předvstupních programů. Podpůrné programy lze rozdělit na:

- **programy zaměřené na investice do zemědělství** (investiční projekty):
 - program SAPARD (předvstupní program, měl pomoci zvýšit konkurenceschopnost českého zemědělství a naučit zemědělce využívat finanční prostředky EU na tyto účely),
 - OP rozvoj venkova a multifunkčního zemědělství (2004–2006),
 - Program rozvoje venkova (2007–2013, platby poskytovány a řízeny z nově vytvořeného Evropského zemědělského fondu pro rozvoj venkova – EAFRD namísto Evropského zemědělského podpůrného a záručního fondu – EAGGF, 4 osy).
- **přímé platby a platby vztahované na plochu** (neinvestiční programy) z Horizontálního plánu rozvoje venkova (HRDP), který fungoval v období 2004–2006, a z Programu rozvoje venkova (PRV) v současném období:
 - SAPS – jednotná platba na plochu,
 - TOP-UP – doplňková platba k platbě na plochu,
 - LFA – podpora méně příznivých oblastí a oblastí s ekologickými omezeními (viz obr. 4.2),
 - AEO – agroenvironmentální opatření.

Základním předpokladem čerpání podpor je evidence využití zemědělské půdy podle uživatelských vztahů v systému **LPIS** a dodržení minimální výměry půdních bloků.

Obr. 4.2: vymezení LFA od roku 2007

Pramen: VÚZE, 2006

Další platby, o které mohou čeští zemědělci požádat, jsou tzv. **národní podpory (state aid)** včetně podpory z tzv. PGRLF (Podpůrný a garanční rolnický a lesnický fond, a.s.).

4.4 ZEMĚDĚLSKÁ VÝROBA

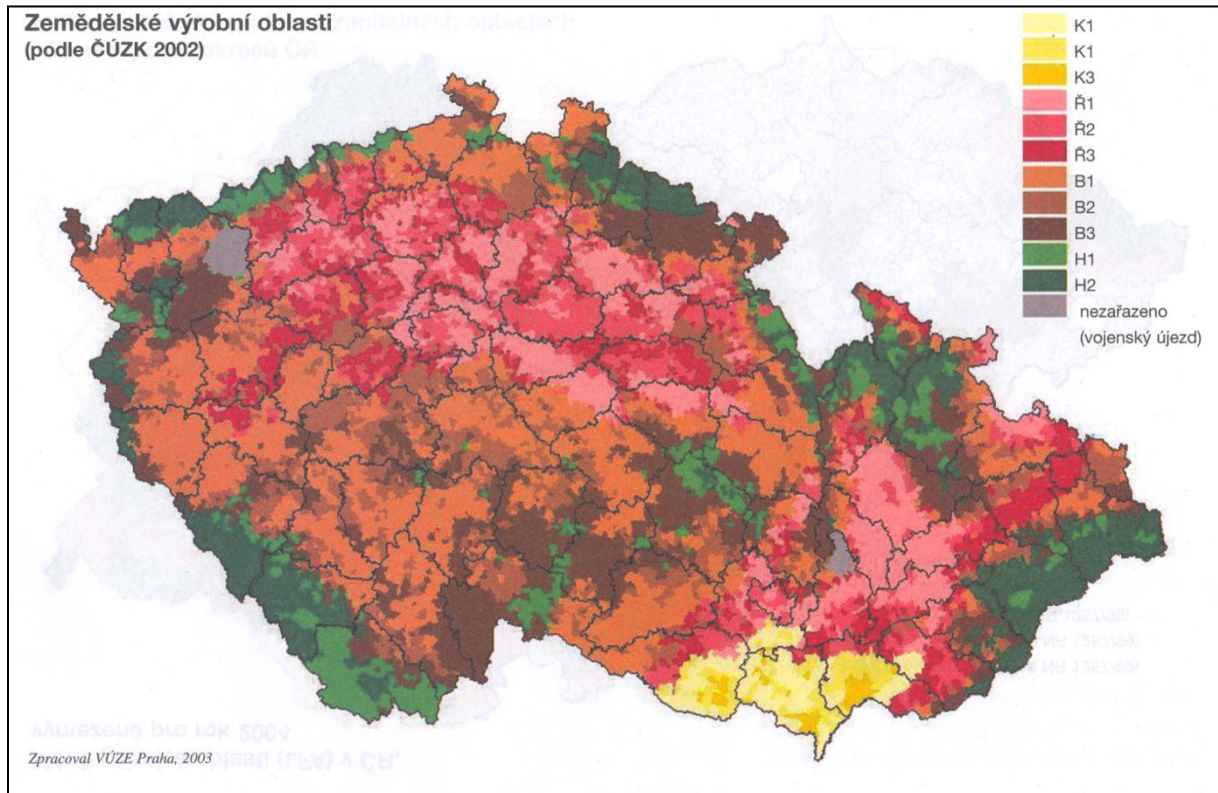
Česká republika má v současné době (31. 12. 2011) 4 229 tis. ha zemědělské půdy, která zaujímá přibližně polovinu (54 %) celkové rozlohy státu. Výměra orné půdy v posledních deseti letech trvale klesá, naopak o 71 tis. ha se zvýšila výměra pozemků, evidovaných v katastru nemovitostí, jako trvalé travní porosty. Ve volné krajině jsou zemědělsky využívané plochy její nejdynamičtěji se měnící součástí. Její utváření poměrně rychle reaguje na změny sociálně ekonomických podmínek a přizpůsobuje se jim. Vlastníci zemědělských velkofarem se při svém rozhodování o způsobu využití obhospodařovaných pozemků, převážně pronajatých od středních vlastníků, řídí podmínkami diktovanými tržním hospodářstvím a intervenčními dotacemi Evropské unie a státu. To je motivuje k orientaci na pěstování velmi omezeného počtu plodin, které nabízejí relativně největší výsledný efekt.

Pěstování plodin je rovněž podmíněno fyzicko-geografickými předpoklady (klima, půdní typy, půdní druhy) a ekonomickými předpoklady. Na základě těchto dvou charakteristik bylo v 60. letech 20. století vypracováno ohodnocení půd a obce byly rozčleněny do pěti **zemědělských výrobních oblastí** a jedenácti podoblastí.

- **Výrobní oblast kukuřičná** – má podoblasti K1, K2, K3 nachází se v nejteplejších nížinách, je vhodná pro pěstování nejnáročnějších plodin – kukuřice na zrno, pšenice, teplomilná zelenina a ovoce – Dolnomoravský a Dyjskosvratecký úval.
- **Výrobní oblast řepařská** – má podoblasti R1, R2, R3 – vhodná pro pěstování obilovin a cukrové řepy – Polabí, Hornomoravský úval.

- **Výrobní oblast bramborářská** – má podoblasti B1 a B2 – vhodná pro pěstování brambor, žita, píce – louky a pastviny – plošně nejrozsáhlejší oblast – pokrývá pahorkatiny a vrchoviny.
- **Výrobní oblast bramborářsko-ovesná** – má podoblast B3.
- **Výrobní oblast horská** – má podoblast H1 a H2 – malý podíl orné půdy, pěstují se nenáročné plodiny oves, brambory – větší rozsah luk, pastvin a lesních ploch – oblasti hraničních pohoří.

Alternativou tohoto členění je členění na zemědělskou výrobní oblast kukuřičnou, řepařskou, obilnářskou, bramborářskou a píceňářskou.¹²

Obr. 4.3: Zemědělské výrobní oblasti ČR

Pramen: Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky

Před rokem 1989 bylo cílem zemědělství především zabezpečení potravinové soběstačnosti. V průběhu 90. let se v ČR stala prioritou transformace zemědělství a s ní spojené procesy restituce a privatizace – české zemědělství se však na nové společenské podmínky adaptovalo obtížně: došlo k poklesu zemědělské výroby, a to jak v rostlinné, tak i živočišné výrobě.

Zvláště zřetelný byl pokles **živočišné výroby** – stavy skotu poklesly mezi roky 1990 a 2010 o 61,5 %, což má nepříznivé dopady jak pro soběstačnost produkce, tak pro životní prostředí ve formě narůstající rozlohy nevyužívaných luk a pastvin i nedostatku kvalitní chlévské mrvy. Snížení stavu prasat o 60,1 % a drůbeže o 22,3 % je z hlediska životního prostředí příznivé, neboť tyto velkochovy jsou významnými zdroji znečištění. Problémem je však nesoběstačnost v produkci vepřového masa, které se musí dovážet, a to často v nižší kvalitě, než je schopné vyprodukovat české zemědělství. Pro životní prostředí jsou důležité i stavy ovcí, případně koz, jejichž pastva ve středních a vyšších polohách podporuje údržbu pastvin a luk. Stavy ovcí se ale snížily ze 430 000 v roce 1990 na 90 000 v roce 2000, k roku 2010 došlo k navýšení počtu na 197 000.

¹² Podrobné členění je dostupné např. URL

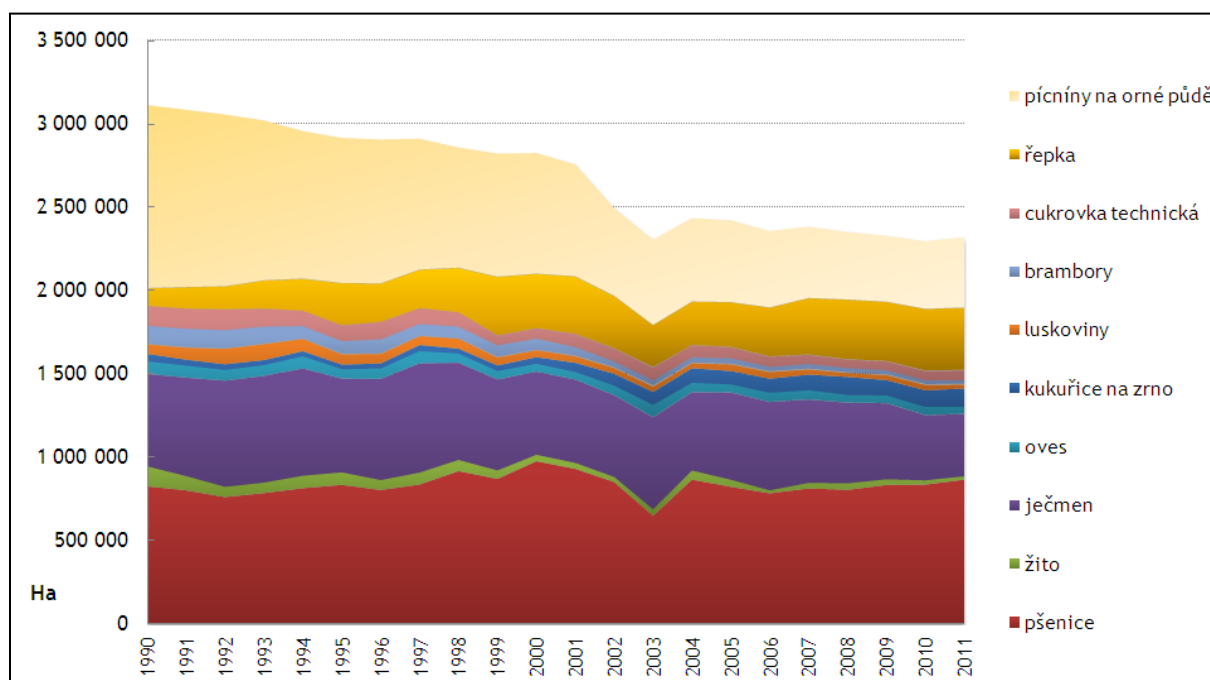
<http://www.agrokrom.cz/texty/metodiky/Ram_metod/RAM_METOD_CHAR_VYROB_OBLASTI.pdf>

Tab. 4.3: Vývoj stavů vybraných hospodářských zvířat v ČR od roku 1960 do roku 2010 (tis. ks)

Druh	1960	1970	1980	1990	2000	2010
Skot celkem	2 987	2 940	3 429	3 506	1 582	1 349
z toho krávy	1 430	1 310	1 319	1 236	611	551
Prasata	3 499	3 169	4 797	4 790	3 594	1 909
Ovce	228	271	290	430	90	197
Drůbež	18 658	23 763	31 926	31 981	32 043	24 838

Pramen: ČSÚ

V rostlinné výrobě zůstávají strukturálně zhruba na úrovni roku 1990 plochy obilovin (cca 1,5 mil. ha), s menšími výkyvy v desítkách tisíc hektarů. Pokles zaznamenávají plochy okopanin, a to nejen cukrovky, ale i brambor. Výrazně se naopak zvýšily plochy olejnin, zejména řepky (v porovnání s rokem 1990 ze 105 tis. ha na 373 tis. ha v roce 2011). Objem produkce řepky se ve srovnání s rokem 1990 ztrojnásobil.

Obr. 4.4: Osevní plochy plodin v ČR v období let 1990–2011

Pramen: ČSÚ, vlastní zpracování

Česká republika tak ztratila potravinovou soběstačnost a objevil se dříve neznámý problém neobdělávané zemědělské půdy. Nevyužívaná zemědělská půda podléhá rychlému zaplevelení a dalším, z hlediska životního prostředí, negativním vlivům. V letech 1995–2003 uváděl ČSÚ rozsah nevyužívané zemědělské půdy asi 300 000 ha, tj. asi 7 % její celkové rozlohy, v současné době bude zajisté tento podíl mnohem vyšší. Později rozvoj zemědělství negativně ovlivnil i levný dovoz zemědělských produktů ze zahraničí. Pokles zaměstnanosti v zemědělství i v příbuzných oborech a nízké mzdy v tomto sektoru negativně ovlivnily také rozvoj venkova.

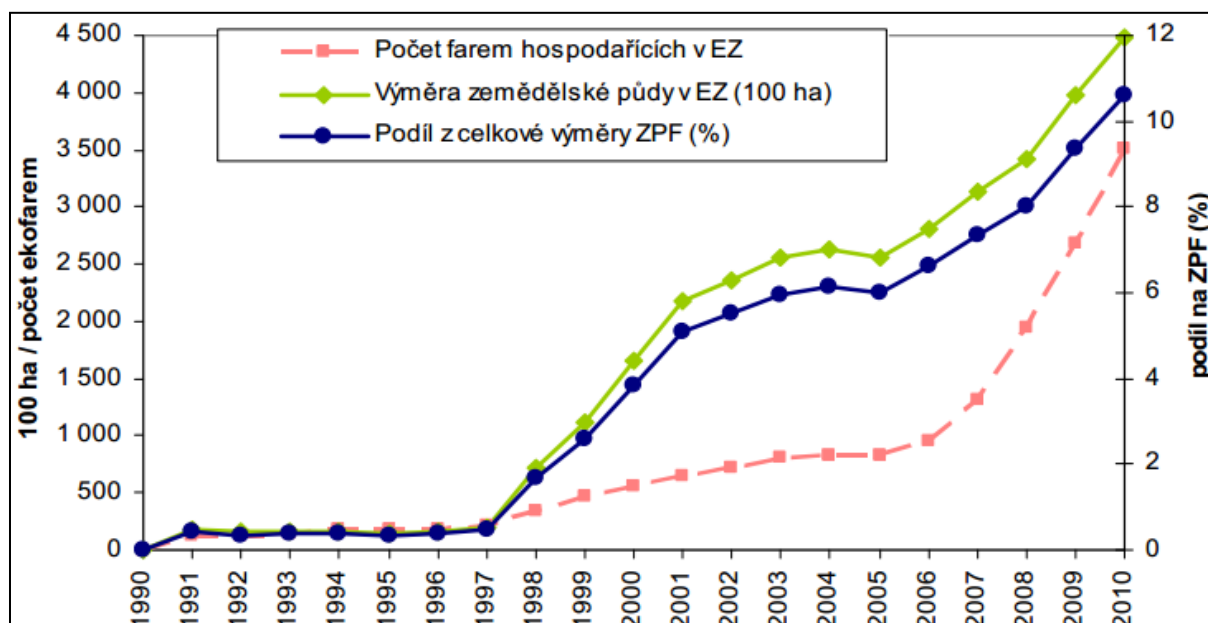
4.5 AKTUÁLNÍ TRENDY V ZEMĚDĚLSTVÍ

Situace v agrárním sektoru po roce 1990 nutí zemědělce hledat alternativní využití stávajících kapacit a nové cesty rozvoje. Využití výrobních faktorů farmy k jinému užití, než je konvenční zemědělství lze nazvat **diverzifikací**. Mezi diverzifikací zemědělství lze zařadit: rozvoj ekologického zemědělství, cestovního ruchu (venkovská a agroturistika...), budování bioplynových stanic atd.

Ekologické zemědělství

Ekologické zemědělství je moderní formou obhospodařování půdy bez používání chemických vstupů s nepříznivými dopady na životní prostředí, zdraví lidí a zdraví hospodářských zvířat. Tento zemědělský produkční systém, který umožňuje produkovat vysoce kvalitní potraviny, je nedílnou součástí agrární politiky ČR. Kromě produkce biopotravin přispívá ekologické zemědělství k lepším životním podmínkám chovaných zvířat, k ochraně životního prostředí a ke zvýšení biodiverzity prostředí.

Největší rozmach ekologického zemědělství nastal v letech 1998–2001 v souvislosti se změnami dotační politiky pro ekologicky hospodařící zemědělce. K 31. 12. 2011 hospodařilo téměř 4 000 ekologických zemědělců, a to na celkové výměře blížící se 500 000 ha, což představuje 11,4% podíl z celkové výměry zemědělské půdy. Stabilně se zvyšuje výměra orné půdy, která dosáhla téměř 60 000 ha. Zvýšila se také výměra vinic v ekologickém zemědělství na současných téměř 1000 ha. Počet výrobců biopotravin dosáhl již téměř 650 provozoven.

Obr. 4.5: Vývoj výměry půdy a počtu farem v ekologickém zemědělství a podílu na celkovém zemědělském půdním fondu v letech 1990–2010 (k 31. 12.)

Pramen: Ministerstvo zemědělství

Agroturistika

Jednou z možností rozvoje podnikání na venkově je cestovní ruch (venkovský cestovní ruch, agroturismus, ekoturismus), který představuje jedno z nejvíce se rozvíjejících ekonomických odvětví v ČR. Agroturismus je specifickou formou venkovské turistiky, která je vedle bezprostředního využívání přírody a krajiny venkova charakteristická přímým vztahem k zemědělským pracím nebo usedlostem se zemědělskou funkcí. Je nejčastěji provozována podnikateli v zemědělství a slouží jim jako hlavní nebo další zdroj k udržení nebo rozšíření hlavního podnikatelského programu. Umožňuje poskytnout zájemcům pobyt a stravu na venkovských statcích a možnost účastnit se prací souvisejících se

zemědělskou výrobou či chovem zvířat (nejčastěji koní, ovcí, koz...). Udržitelná venkovská turistika může nejen zajistit pracovní místa ve venkovských oblastech, ale může mít i pozitivní vliv na obnovu a údržbu venkovského přírodního a kulturního dědictví.

Bioplynové stanice

Vedle rozvoje služeb a infrastruktury je nutné podporovat také perspektivní oblasti zemědělství. Potenciál může skrývat např. napojení na energetiku. Pěstování a zpracování biomasy může vést ke zvyšování konkurenceschopnosti zemědělství a přineslo by nové pracovní příležitosti.

4.6 LESNICTVÍ

Do lesnictví se řadí **těžba dřeva**, **výsadba** nových lesů, sledování a **lov** lesní zvěře.

Těžba dřeva v našich lesích stoupá. Jehličnaté stromy tvoří 93,4 % z celkové těžby dřeva – z toho smrk 85,6 %, borovice 6,3 % a modřín 1,5 %. Listnaté stromy se téměř netěží – buk 3,1 %, dub 1,7 %. Naopak výsadba nových lesů mírně klesá (nejvíce smrky, buky, borovice a duby). V roce 2007 žilo celkem v našich lesích asi 1,1 mil. kusů lesní zvěře. Nejvíce zajíců (327 tis.), srnců (311 tis.), bažantů (284 tis.), koroptví (74 tis.), jelenů, daňků a muflonů (73 tis.) a kanců (57 tis.).

Tab. 4.4: Výměra lesních pozemků (v tis. ha)

1920	1930	1945	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010
2 369	2 354	2 420	2 479	2 574	2 606	2 623	2 629	2 634	2 657

Pramen: Statistická ročenka půdního fondu České republiky; Souhrnné přehledy o půdním fondu z údajů katastru nemovitostí České republiky. Praha: Český úřad zeměměřický a katastrální.

Tab. 4.5: Druhovú skladbu lesů v ČR

Dřevina	Rok				
	1950	1970	1980	1990	1998
	plocha porostní půdy ha (% plochy lesů)				
smrk	1 353 203 (60,0)	1 427 735 (55,6)	1 437 499 (55,7)	1 413 893 (54,7)	1 402 925 (54,3)
jedle	64 692 (2,9)	53 325 (2,1)	44 786 (1,7)	27 708 (1,1)	23 576 (0,9)
borovice	477 627 (21,2)	491 501 (19,2)	469 403 (18,3)	460 481 (17,8)	455 524 (17,6)
modřín	33 529 (1,5)	57 410 (2,2)	68 266 (2,7)	81 762 (3,2)	94 289 (3,7)
ost. jehličnaté	4 719 (0,2)	14 885 (0,6)	19 275 (0,8)	21 446 (0,8)	4 500 (0,2)
dub	81 016 (3,6)	139 761 (5,5)	145 817 (5,7)	155 269 (6,0)	160 900 (6,4)
buk	102 243 (4,5)	129 158 (5,0)	135 988 (5,3)	139 533 (5,4)	150 657 (5,7)
bříza	-	66 926 (2,6)	65 027 (2,5)	74 167 (2,9)	75 993 (2,9)
ost. listnaté	99 778 (4,4)	167 980 (6,5)	166 209 (6,5)	167 959 (6,5)	179 428 (7,0)

jehličnaté	1 933 770 (85,8)	2 044 856 (79,7)	2 039 229 (79,2)	2 005 290 (77,6)	1 980 814 (76,7)
listnaté	283 037 (12,5)	503 825 (19,6)	513 041 (20,0)	536 928 (20,8)	566 978 (22,0)
celkem bez holiny	2 216 807	2 548 681	2 552 270	2 542 218	2 547 792

Pramen: Ústav pro hospodářskou úpravu lesů.

Tab. 4.6: Vývoj držby lesů v ČR

Lesy	1945	1950	1990	1997	1998
	% výměry lesů				
státní	18,3	70,1	95,8	64,4	63,4
obecní	14,9	16,6	-	12,5	12,8
církevní	6,1	-	-	-	-
lesní družstva	1,7	3,2	-	0,7	0,8
nadační	0,9	-	-	-	-
soukromé	58,1	10,1	0,1	22,4	23,0
ZD	-	-	4,1	-	-

Pramen: Ústav pro hospodářskou úpravu lesů.

4.7 RYBNÍKÁŘSTVÍ

Rybářství je možné v České republice rozčlenit na:

- **Produkční rybníkářství (rybníkářství)**, které je provozováno na uměle vytvořených vodních plochách, jež jsou situovány především do venkovských oblastí. Výhodou je stabilní výkonnost a je funkční i z hlediska tržních mechanismů (nedochází k nadvýrobě a k souvisejícím nežádoucím cenovým výkyvům). Rybníky slouží vedle produkce ryb k plnění mimoprodukčních funkcí v krajině (retence vody, ochrana proti povodním, biologické čištění vody; plochy pro hnízdění ptactva a ochranná teritoria pro zvěř; rekreační posláním, zachování biodiverzity). Na území ČR se nachází více než 24 tisíc rybníků a vodních nádrží, plocha činí cca 52 tisíc ha, z toho je využito k chovu ryb 42 tisíc ha rybníků.
- **Hospodaření v rybářských revírech** (speciálních zařízení – v odchovných systémech, hl. lososovité ryby).

Tab. 4.7: Produkce ryb chovem v ČR a jejich užití (tis. tun živé hmotnosti)

Rok	Produkce tržních ryb	Prodej živých ryb v ČR	Užití	
			Ryby určené pro zpracování	Vývoz živých ryb
1990	19,3	9,1	3,8	2,7
1995	18,7	9,7	1,7	7,8
2000	19,5	8,5	2,1	9,2
2005	20,5	8,6	2,2	9,4
2010	21,0	9,5	2,1	9,1

Pramen: Rybářské sdružení ČR

4.8 DATA

Mezi data, která jsou v geografii zemědělství využívána, nejčastěji patří stavy hospodářských zvířat a rozloha osevních ploch jednotlivých plodin. Za jednotlivé státy světa, včetně ČR, lze tyto informace nalézt na webu organizace FAO (Food and Agriculture Organization): www.fao.org, přesněji zde: <http://faostat3.fao.org/home/index.html>. Na úrovni ČR a jednotlivých krajů na webu ČSÚ – v sekci zemědělství (http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/zemedelstvi_zem). V letech 2003, 2005, 2007 a 2010 proběhlo speciální „zemědělské sčítání“ s názvem Agrocensus, které poskytuje velmi detailní přehled o zemědělství ČR do úrovně okresů (<http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/p/2126-11>).

Údaje o zemědělství poskytuje v ČR rovněž Agrární komora ČR (www.apic-ak.cz/), řadu údajů lze nalézt na webu Ministerstva zemědělství ČR (www.eagri.cz) v záložce „zemědělství“ – <http://eagri.cz/public/web/mze/zemedelstvi/>. Zde jsou dostupné ročenky za jednotlivé zemědělské komodity – obiloviny, brambory, mléko..., i informace o ekologickém zemědělství, atd.

Na webu Mze jsou rovněž dostupné informace o dotačních titulech, a to v záložce „dotace“ – <http://eagri.cz/public/web/mze/dotace/>. Podrobné informace o čerpání jednotlivých dotačních titulů zveřejňuje také Státní zemědělský intervenční fond (<http://www.szif.cz/>) v záložce seznam příjemců dotací – <http://www.szif.cz/iri/portal/anonymous/spd>. Zde lze vyhledávat jednotlivé zemědělce až do úrovně obcí. Některé údaje, ale zejména výzkumné zprávy publikuje výzkumný ústav Mze – Ústav zemědělské ekonomiky a informací (ÚZEI) na webu <http://www.uzei.cz/>.

Informace o lesnictví zveřejňuje Ústav pro hospodářskou úpravu lesů Brandýs nad Labem (ÚHÚL) na svém webu www.uhul.cz, ale i Mze.

Údaje o vodním hospodářství a rybolovu publikuje Mze. Podrobná data o produkci a trhu ryb je možné nalézt na webu Rybníkářského sdružení ČR <http://cz-ryby.cz/tables-show/>.

Cvičení

- 1) Pokuste se doma nebo v obchodě najít min. 15 zemědělských produktů (ovoce, zelenina, konzervy nebo další potraviny) a určete podle etikety zemi původu. Snažte se, aby škála zemí původu byla co nejpestřejší a u každé země se pokuste vysvětlit, jaké jsou lokalizační faktory pro výrobu daného produktu (např. dobré FG podmínky, levná pracovní síla...).
- 2) Pokuste se v terénu nalézt příklad vlivu zemědělství na životní prostředí – pozitivního nebo negativního. Popište lokalitu, zdokumentujte dopad fotograficky a popište důvod vzniku procesu. Pokud je to proces negativní, navrhněte, jak ho řešit.
- 3) Za vybraný okres/kraj/ČR znázorněte graficky strukturu zemědělské půdy (orná půda, chmelnice, vinice, zahrada, ovocný sad, TTP) za vybrané dva roky a porovnejte, jestli a jak se využití půdy změnilo. Jako podklad využijte publikaci ČÚZK „Statistická ročenka půdního fondu“ nebo „Souhrnné přehledy o půdním fondu z údajů katastru nemovitostí České republiky“.
- 4) Vypočítejte index změny pro dva vybrané roky za osevní plochy pšenice, ječmene a řepky nebo počtu hospodářských zvířat (skot, prasata, drůbež).
- 5) Pokuste se zařadit obec vašeho trvalého bydliště do oblasti LFA a popsat, jaké důsledky má toto zařazení na zemědělskou výrobu.

Literatura:

Agrocensus 1995, 2000. Praha: ČSÚ.

BIČÍK, I., JANČÁK, V. *Transformační procesy v českém zemědělství po roce 1990*. Praha: Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, 2005, 103 s. ISBN 8086561194.

JANČÁK, V., GÖTZ, A. *Územní diferenciacie českého zemědělství a její vývoj*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK, 1997. 81 s.

Ministerstvo zemědělství ČR. URL <www.eagri.cz>

PĚLUCHA, M. a kol. *Rozvoj venkova v programovacím období 2007–2013 v kontextu reformy SZP EU*. Praha: IREAS, Institut pro strukturální politiku, o.p.s., 2006. 162 s. ISBN 80–86684–42–3.

Rybářské sdružení ČR. URL <<http://cz-ryby.cz/tables-show/>>

Souhrnné přehledy o půdním fondu z údajů katastru nemovitostí České republiky. Praha: ČÚZK. URL <<http://www.cuzk.cz/Dokument.aspx?PRARESKOD=998&MENUID=10377&AKCE=DOC:10-ROCENKA>>

SPIŠIAK, P.: *Základy geografie poľnohospodárstva a lesného hospodárstva*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2000. 148 s.

Statistická ročenka ČR; Rozvoj JZD, 1989. Převzato z: <http://www.geografie.webzdarma.cz/transformace.htm>

SVOBODOVÁ, H. *Faktory rozvoje venkova v podmínkách České republiky* (rigorózní práce). Brno: geografický ústav PŘF MU, 2009. URL <https://is.muni.cz/auth/th/67632/prif_r/Rigo_final.pdf>

Ústav pro hospodářskou úpravu lesů. URL <www.uhul.cz>

VĚŽNÍK, A. *Geografie zemědělství*. In: TOUŠEK, V. a kol. *Ekonomická a sociální geografie*. 1. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2008. s. 131–175. ISBN 978-80-7380-114-4.

5. PRŮMYSL A PODNIKÁNÍ

průmysl; ekonomická integrace; privatizace; zahraniční kapitál; těžba surovin; energetika; stavební hmota; strojírenský průmysl; chemický průmysl; textilní a oděvní průmysl; dřevozpracující průmysl; potravinářský průmysl; inovace; průmyslová/podnikatelská zóna; high-tech odvětví

5.1 HISTORIE PRŮMYSLOVÉ VÝROBY NA ÚZEMÍ ČR DO ROKU 1989

5.1.1 Průmysl za Rakouska-Uherska

V období 9.–17. století byl Český stát z hlediska „průmyslové“ výroby středověkou velmocí. Tento stav se udržel i v období Rakouska-Uherska, kdy rakouská polovina monarchie (Předlitavsko, do kterého patřilo i území dnešní ČR) byla více průmyslová, navíc vlastnila kapitál, měla výhodnou polohu s přístupem k moři a sousedila s vyspělými německými zeměmi. Naopak uherská část monarchie, kam patřilo i území dnešního Slovenska, byla ekonomicky i společensky zaostalejší, zaměřená více na zemědělství. Tento vývoj vytvořil odlišnou hospodářskou historii Česka a Slovenska.

Na území dnešní ČR měla velký vliv Vídeň – proto došlo také k odlišnému vývoji ekonomického charakteru severní a jižní poloviny Čech, což se projevilo lokalizací průmyslu v závislosti na zdrojích, a to nejen surovin, ale také levnější pracovní síly na severu. Industrializace se v Českých zemích vyvíjela poměrně rychle, v návaznosti na rozvoj průmyslu se rozvíjela i doprava a zemědělství, které poskytovalo nezbytné komodity. Šlechta převažovala jen v první fázi industrializace, hlavní proud kapitalistického zprůmyslování našich zemí vyvolal český a německý kapitál měšťanský.

Rakousko-Uhersko představovalo se svými více než 50 miliony obyvateli pro český průmysl sice rozsáhlý trh bez celních hranic, ale přitom šlo většinou o hospodářsky zaostalé země. Proto tento trh nebyl náročný – vyžadoval především výrobky textilní, potravinářské, jednoduché stroje a výzbroj pro velkou armádu. Základem pro průmysl českých zemí byla především dobrá energetická základna (uhlí), v případě surovin byla však situace horší, proto se musely dovážet. Tento vliv zanechal stopy v československém průmyslu až do roku 1945.

Počátkem 20. stol. předstihly české země úroveň industrializace (se 40 % obyvatel pracujících v průmyslu) většinu sousedních a dalších srovnatelných zemí. Pouze některé země německé, Belgie, Švýcarsko, Anglie a severní část Francie měly více obyvatelstva zaměstnaného v průmyslu.

5.1.2 Průmysl po roce 1918

Československý stát, vzniklý roku 1918, měl z ekonomicko-geografického hlediska i při značných vnitřních rozdílech charakter **průmyslově-zemědělský**. Průmysl byl v českých zemích velmi rozvinutý, zajišťoval největší část národního domácího produktu, avšak jeho **struktura byla nevýhodná**. Převažoval **průmysl lehký**, celou čtvrtinu průmyslové výroby bylo třeba vyvážet, což bylo značně obtížné při konkurenci vyspělejších zemí. Na území tehdejšího Československa, které představovalo jen pětinu území Rakouska-Uherska a čtvrtinu jeho obyvatelstva, se ocitlo asi 70 % průmyslu bývalé monarchie: textilního a obuvnického průmyslu asi 80 %, výroby cukru přes 90 %, výroby porcelánu 98 %, surového železa se tavilo 49 %, celulózy se vyrábělo 43 %, zpracování ropy 21 %, spotřební zboží představovalo i bez potravin polovinu hodnoty vývozu, avšak strojírenství představovalo pouze 5 %.

Značnou úlohu v národním hospodářství tehdejšího Československa měl **zahraniční kapitál** – německý, francouzský, anglický, americký a švýcarský. Více než pětina akciového kapitálu v průmyslu náležela zahraničním monopolům. Fakt, že hlavním zahraničním partnerem bylo nepřátelské Německo, způsobil cílené zabrzdění rozvoje chemického a strojírenského průmyslu Československa. Československo tak mělo z ekonomicko-politického hlediska dvojí tvář – **závislost na vyspělém západu** byla na druhé straně provázena **pronikáním československého kapitálu do zemí JV Evropy i**

do zemí vzdálenějších (Írán, Afghánistán aj.) – ve **vývozu zbraní** patřilo Československo k předním státům na světě.

Roku **1929** nastala nejen v Československu **hospodářská konjunktura** – průmyslová výroba převýšila asi o 1/5 předválečnou úroveň. V následujících letech však zachvátila československé hospodářství **těžká krize světové kapitalistické soustavy**. Na stát s převážně lehkým průmyslem, kterým tehdejší Československo bylo, dolehla mimořádně těžce. V roce 1933 dosahovala průmyslová výroba jen asi 60 % fyzického objemu z roku 1929. Z 20 vysokých pecí jich bylo roku 1933 v provozu jen 5, mnoho továren – zejména textilních a sklářských – bylo **uzavřeno**. Krize se přenesla v důsledku poklesu vývozu cukru, sladu a piva i **do zemědělství**. Počet nezaměstnaných dosáhl čísla 900 000.

Od let 1934 a 1935 nastala změna k lepšímu a hospodářství poněkud oživilo, ale i tak bylo ještě v roce 1936 téměř 600 tis. nezaměstnaných. **V dalších letech způsobila příprava k obraně před očekávaným útokem fašistického Německa „konjunkturu“**. To se však již blížil dočasný konec samostatného Československa. V roce 1939 činil těžký průmysl (díky zbrojení) již téměř 1/2 výroby československého průmyslu, zatímco v roce 1933 to bylo necelých 42 %.

Fašistická okupace a válka přinesly nejen z ekonomického hlediska hrozné následky. V národním hospodářství vznikly velké disproporce, rozvíjely se pouze „služby válce“, došlo k rabování zdrojů a také bombardování. Na konci války klesla výroba v průmyslu na polovinu, zemědělství vykazovalo velmi nízké stavy zvířectva a půdy byly vyčerpány, rozvrácena byla i doprava.

Po vítězství SSSR v roce 1945 se ekonomicko-geografická situace Československa rázem změnila. Marshallův plán byl odmítnut a ihned po válce byl **znárodněn velký a klíčový průmysl, banky i doprava**. Válečné škody měly být pomocí realizace dvouletého plánu rekonstrukce národního hospodářství odstraněny. Úroveň předválečné průmyslové výroby byla překročena, ale plán nebyl splněn v zemědělství, které postihlo roku 1947 katastrofální sucho. Bylo dokončeno **osídlení pohraničí** českým a slovenským obyvatelstvem a učiněny alespoň první kroky ke zprůmyslnění Slovenska. Současně byla prováděna druhá pozemková reforma.

V roce 1946 proběhly volby a národní a demokratická revoluce vyústila v revoluci socialistickou. Začíná tak **socialistický rozvoj ekonomiky a společnosti**. V roce 1949 byla založena Rada vzájemné hospodářské pomoci (RVHP) a odstartován první **pětiletý plán** na období 1949–1953. Bylo **dokončeno znárodnění průmyslu a stavebnictví**, provedena radikální pozemková reforma. Hlavním cílem bylo **značně rozšířit těžké strojírenství a ostatní průmyslová odvětví produkující výrobní prostředky**. Plán byl překročen a průmyslová výroba se roku 1953 proti roku 1948 zdvojnásobila. **Československo se tak stalo jedním z nejprůmyslovějších států**. V roce 1955 vykazoval průmysl hodnotu o 150 % vyšší než v roce 1937. Téhož roku vznikla Varšavská smlouva. Roku 1956 začala realizace druhé pětiletky, jejímž cílem bylo zvýšení průmyslové výroby dále asi o polovinu.

Třetí pětiletý plán byl vyhlášen na léta 1961–1965, Československo bylo na začátku šedesátých let vyhlášeno socialistickým státem. V zemědělství nebyl plán úspěšný – došlo k úbytku pracovních sil, mechanizace a chemizace byla nedostatečná a nastaly obtíže při přechodu od malovýroby k socialistické velkovýrobě. Socializace zemědělství postupovala pomalu a nikoli bez obtíží.

V 60. letech se projevovaly určité nedostatky v ekonomice, zaviněné zejména některými vzniklými disproporcemi, malým důrazem na kvalitativní hlediska aj. (počasí...). V letech 1963 a 1964 byl národní domácí produkt nižší než roku 1962, proto XIII. sjezd KSČ v 2. polovině 60. let stanovil úkoly pro rozvoj hospodářství: orientace na posílení proporcionality, výraznější uplatnění vědy a techniky, strukturální přeměny, zvýšení specializace.

V roce 1968 nastala politická krize (Pražské jaro), protisocialistické a oportunistické síly však neuspěly a byl nastolen „socialismus s lidskou tvář“. Státní národohospodářský plán zůstal základem řízení procesu socialistické rozšířené reprodukce, ale hospodářský vývoj v období 1966–1970 byl značně nerovnoměrný. K největším úspěchům plánovaného hospodářství a ekonomické politiky tohoto

období patřilo **zprůmyslnění Slovenska** (viz rámeček 5.1). V roce 1970 již téměř 31 % zaměstnaných obyvatel Slovenska pracovalo v průmyslu.

RÁMEČEK 5.1 – Slovensko

*Slovensko se v kapitalistické epoše značně opožďovalo za českými zeměmi, na počátku 20. století mělo necelou pětinu obyvatelstva náležejícího k průmyslu a řemeslům. Rovněž zemědělství bylo zaostalé. Zatímco se české zemědělství vyvíjelo při značné kooperaci s průmyslem, na Slovensku tomu tak nebylo. Buržoazní stát také nedokázal zmenšit **vnitřní rozdíly v hospodářské úrovni**, jak je zdědil z dob Rakouska-Uherska. V roce 1926 pracovalo v průmyslových podnicích Slovenska o 7 % zaměstnaných méně než roku 1913.*

*Nerovnoměrnosti se zvětšily i uvnitř Slovenska samotného, ve směru západ-východ. Proto znamenal vznik tehdejšího Československa pro Slováky jako národ záchranu (z hlediska zaměstnanosti i vztahů). Později byly ze **strategických důvodů umístěny strojírenské závody** do Povážské Bystrice a Dubnice, nastala **výstavba komunikací**, což bylo pro Slovensko výrazná změna.*

XIV. sjezd KSČ v roce 1971 schválil zásady a cíle pátého pětiletého plánu na léta 1971–1975, což znamenalo definitivní konec jakýchkoliv reformních snah. V rámci RVHP, pod vlivem SSSR probíhala **socialistická ekonomická integrace** a průmyslová výroba vzrostla o 35 %, zemědělská výroba o 14 %. Podíl SSSR na tvorbě národního domácího produktu celé federace se zvýšil z 26 % na 28,4 %, průmyslová výroba tam rostla dvojnásobným tempem, než byl průměr v ČSSR jako celku. V rámci šestého pětiletého plánu (1976–1980) byla **posílena úloha strojírenství a chemického průmyslu**, ale na druhé straně bylo nutné překonávat vzrůstající obtíže v **energetice a v oblasti zahraničního obchodu**. Proto začíná výstavba Jaderné elektrárny Dukovany a Vážské kaskády.

Ekonomický a sociální rozvoj se v letech 1981–1985, tj. v sedmé pětiletce, také řídil generálními liniemi výstavby rozvinuté socialistické společnosti. Československo tak 30 let neřídilo své hospodářství výhradně "sobeckými" ekonomickými ohledy, ale plnilo svou internacionální povinnost i v oblasti hospodářské. V roce 1985 nastolil Gorbačov „přestavbu“, což v Československu vyústilo v listopadu 1989 v tzv. Sametovou revoluci a pád režimu.

5.2 VÝVOJ PRŮMYSLOVÉ VÝROBY ČR PO ROCE 1989

Po roce 1989 se celé národní hospodářství včetně průmyslu muselo přizpůsobit novým tržním podmínkám. České hospodářství ztratilo rozpadem RVHP „bezedné“ východní trhy, které byly ochotny přijímat ne vždy kvalitní výrobky, navíc bylo vystaveno konkurenci vyspělých západních trhů. V průběhu transformačního procesu došlo k **masivnímu odstátnění a konverzi českého průmyslu**. Na základě přijaté legislativy probíhá postupný proces **privatizace průmyslu a kuponová privatizace**. Celý proces transformace byl provázen postupným snižováním zaměstnanosti v průmyslu. Váha průmyslu na tvorbě HDP výrazně poklesla a začala se přibližovat úrovni běžné ve vyspělých ekonomikách.

Před státní správou stojí náročný úkol dokončit privatizaci, a to zejména velkých společností a zbytkových státních podniků. Postupně tak během transformačního období dochází k **rozpadu velkých organizací na menší, pružnější struktury**; na místo velkých firem s několika tisíci zaměstnanci začínají vznikat a významně se rozšiřovat **malé a střední firmy**.

Tyto změny byly doprovázeny **silnými pohyby na trhu práce**. Velký význam pro český průmysl měl v průběhu privatizace vstup **zahraničního kapitálu**, což přispělo k růstu konkurence, produktivity a otevření se mezinárodní dělbě práce. Částečně se tak podařilo převést český zahraniční obchod z převážně "měkkých" trhů na náročnější trhy vyspělých zemí. Pozitivním prvkem zůstala **kvalita pracovní síly při její relativně nízké ceně**.

Zaměstnanost v průmyslu se však radikálně snížila. Více než půl milionů pracovníků (cca ¼ z původního počtu) **odešla za 6 let z průmyslu**, zároveň narůstala poptávka po specialitech a kvalifikovaných dělnících, která trvá dodnes. Některá odvětví se proto potýkají s nedostatkem pracovníků, což bývá řešeno **zahraničními pracovníky** z Ukrajiny, Slovenska i dalších zemí.

Proces snižování počtu pracujících v průmyslu na úkor terciéru pokračuje dodnes, ale v daleko nižší intenzitě. Pokles počtu pracovníků v průmyslu se však promítl na území ČR diferencovaně a začaly se vytvářet a postupně prohlubovat **regionální rozdíly** (Mostecko, Ostravsko,...). Zatímco v roce 1989 existovalo 11 okresů, kde podíl pracujících v průmyslu na celkovém počtu pracovníků v národním hospodářství překračoval hranici 50 %, v roce 1994 existovaly takové okresy pouze tři (Jičín, Most, Sokolov). Dnes již takový okres neexistuje. Transformace sebou přinesla i prohlubování rozdílů v průměrné měsíční mzdě.

RÁMEČEK 5.2 – Vývoj průmyslu v atlasech ČSSR

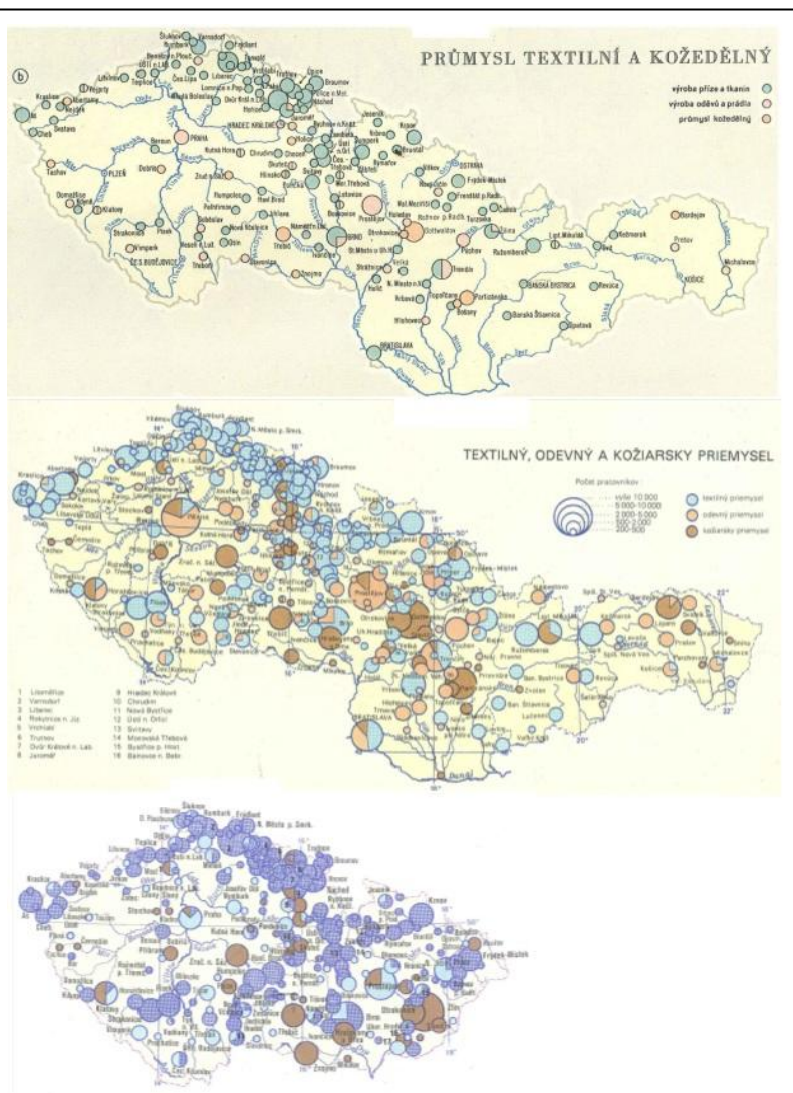
Vývoj průmyslové výroby lze názorně, i když ne zcela přesně (kvůli značné generalizaci a metodám znázornění) pozorovat ve školních atlasech ČR:

1) Školní zeměpisný atlas Československé socialistické republiky. Praha: Ústřední správa geodézie a kartografie, 1960. s. 24.

2) Atlas ČSSR. Bratislava: Slovenská kartografia, n.p., 1981. s. 21.

3) Česká republika. Sešitové atlasy pro základní školy. 2. vyd. Praha: Kartografie Praha, 1996. s. 19.

Atlas Česká republika. Sešitový atlas pro základní školy a víceletá gymnázia. Praha: Kartografie Praha, 2005. s. 22–23. již samostatnou mapku textilního a oděvního a kožedělného průmyslu neuvádí. Obdobně je tomu u ostatních odvětví průmyslové výroby.

5.3 ODVĚTVÍ PRŮMYSLOVÉ VÝROBY

Typickým rysem průmyslu je jeho velmi **diferencovaná struktura**. V průběhu vývoje se objevovaly nové druhy výrob i celá průmyslová odvětví. Některá odvětví ztrácela na významu, význam jiných rostl (např. výroba automobilů). Vývojové tendence průmyslu jako celku nelze sledovat, proto byla vytvořena **klasifikace průmyslu**, která vyčleňuje menší celky se společnými znaky.

V České republice se do roku 1993 průmysl členil na 2 části, které zahrnovaly 18 odvětví:

- těžký průmysl (výroba výrobních prostředků),
- lehký průmysl (výroba spotřebních předmětů => spotřební průmysl).

Tato klasifikace však nebyla příliš přesná, docházelo k přesahům odvětví z jedné části do druhé (např. farmaceutický průmysl patřil pod chemický apod.). Proto byla v roce 2004 zavedena nová odvětvová klasifikace ekonomických činností (**OKEČ**), která se používala až do roku 2007.

Od 1. 1. 2008 je platná nová klasifikace ekonomických činností **CZ-NACE**, podle které je průmysl členěn na tři sekce:

- těžba nerostných surovin,
- zpracovatelský průmysl,
- výroba a rozvod elektřiny, plynu, tepla a klimatizovaného vzduchu.

Tab. 5.1: Klasifikace průmyslových odvětví CZ-NACE (dříve OKEČ)

SEKCE B – TĚŽBA A DOBÝVÁNÍ	
05	Těžba a úprava černého a hnědého uhlí
06	Těžba ropy a zemního plynu
07	Těžba a úprava rud
08	Ostatní těžba a dobývání
09	Podpůrné činnosti při těžbě
SEKCE C – ZPRACOVATELSKÝ PRŮMYSL	
10	Výroba potravinářských výrobků
11	Výroba nápojů
12	Výroba tabákových výrobků
13	Výroba textilií
14	Výroba oděvů
15	Výroba usní a souvisejících výrobků
16	Zpracování dřeva, výroba dřevěných, korkových, proutěných a slaměných výrobků, kromě nábytku
17	Výroba papíru a výrobků z papíru
18	Tisk a rozmnožování nahraných nosičů
19	Výroba koksu a rafinovaných ropných produktů
20	Výroba chemických látek a chemických přípravků
21	Výroba základních farmaceutických výrobků a farmaceutických přípravků
22	Výroba pryžových a plastových výrobků
23	Výroba ostatních nekovových minerálních výrobků
24	Výroba základních kovů, hutní zpracování kovů; slévárství
26	Výroba počítačů, elektronických a optických přístrojů a zařízení
27	Výroba elektrických zařízení

28	Výroba strojů a zařízení j. n.
29	Výroba motorových vozidel (kromě motocyklů), přívěsů a návěsů
30	Výroba ostatních dopravních prostředků a zařízení
31	Výroba nábytku
32	Ostatní zpracovatelský průmysl
33	Opravy a instalace strojů a zařízení
SEKCE D – VÝROBA A ROZVOD ELEKTŘINY, PLYNU, TEPLA A KLIMATIZOVANÉHO VZDUCHU	

Pramen: ČSÚ

5.3.1 Těžba energetických surovin

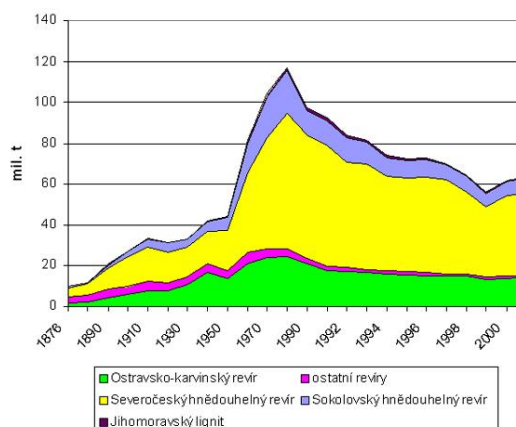
Surovinová základna – její pestrost a množství zásob jsou jedním z činitelů ovlivňujících možnosti rozvoje ekonomiky státu. Situace v surovinové základně v České republice však není příliš dobrá, ČR musí posilovat své energetické zdroje **dovozem**. Dovážena je drtivá většina kovů a nerostných surovin chemického průmyslu – v ropě je ČR na dovoz odkázána prakticky úplně a v zemním plynu převážně. Na druhé straně ČR **exportuje především černé uhlí** a některé **nerudné suroviny** (podle <http://www.geofond.cz/cms/soubory/o-nas/docs/prehled-tezba-2009.pdf>).

Těžba a úprava černého a hnědého uhlí prošla po roce 1990 **státním útlumovým programem** (schválen v roce 1992). Došlo tak ke snížení těžby hnědého uhlí z téměř 80 mil. tun na 47,5 mil. tun v roce 2008 a černého uhlí z 22,4 na 12,1 mil. tun v roce 2008.

Těžbu **hnědého uhlí**, které je dobýváno převážně v **povrchových lomech** (jen 2 % těžby se provádí hlubinným způsobem – Důl Koh-i-noor v Mariánských Radčicích), provádějí v severočeském hnědouhelném revíru (SHR) dvě akciové společnosti:

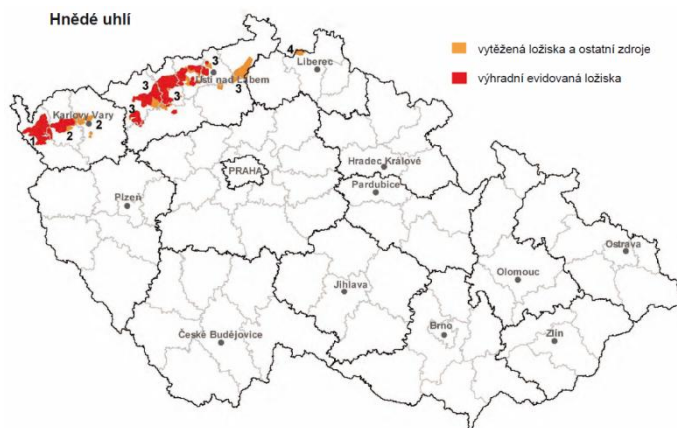
- 1) **Czech Coal** (zahrnuje od roku 2005 Mosteckou uhelnou společnost). Firma se oproti srovnatelným Severočeským dolům vyznačovala značnou přezaměstnaností, proto se zaměstnanost snížila pouze na 5,5 tis. osob a okres Most se tak stal okresem s jednou s nejvyšších měr nezaměstnanosti v ČR. V posledních letech dochází také k útlumu těžby (cca 13 mil. tun). Největším dolem je **důl Komořany**, přičemž téměř 2/3 zde vytěženého uhlí slouží k energetickým účelům. Czech Coal rovněž realizuje „neuhelné aktivity“, snaží se o ekologickou prezentaci podniku v regionu (autodrom, hipodrom, zemědělské firmy, zpracování gumového odpadu,...).
- 2) **Severočeské doly Chomutov (SD)** těží více než 25 mil. tun uhlí ročně, z toho nejvíce v **dole Nástup Tušimice**.

V Sokolovské pánvi těží hnědé uhlí **Sokolovská uhelná, a. s.** cca 7,5 mil. tun., nejvíce v **dole Březová**, v provozu je pět povrchových lomů

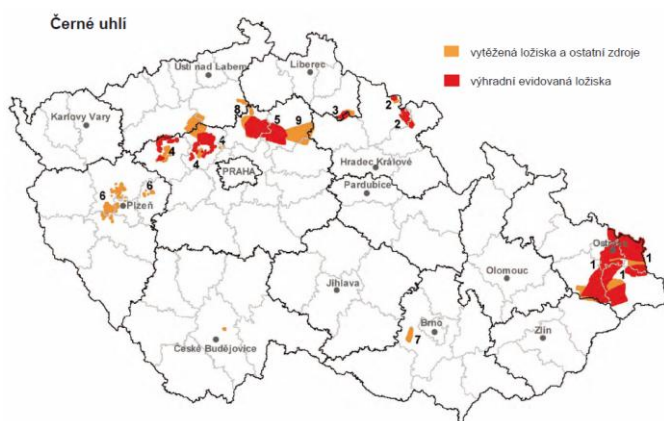
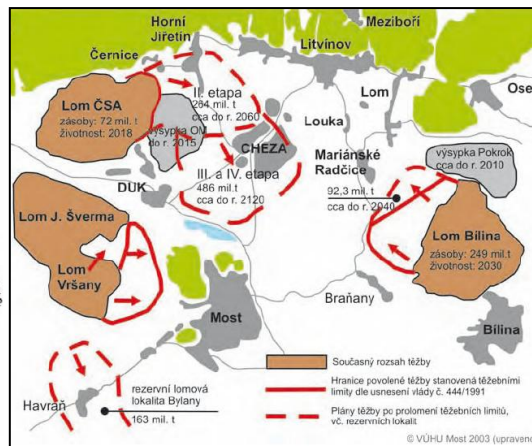
Obr. 5.1: Vývoj těžby uhlí v ČR

Pramen: http://ekologie.ic.cz/text/img/tezba_uhli_graf.jpg

Obr. 5.2: Lokality těžby hnědého uhlí v ČR

Pramen: Ročenka Surovinové zdroje ČR – nerostné suroviny, vydání z roku 2009. Praha: MŽP a Česká geologická služba, 2009.

Obr. 5.3: Lokality těžby černého uhlí v ČR

Pramen: Ročenka Surovinové zdroje ČR – nerostné suroviny, vydání z roku 2009. Praha: MŽP a Česká geologická služba, 2009.

Těžba **černého uhlí** probíhala do roku 2002 v okolí Kladna (Českomoravské doly Kladno). V současné době je jediným tuzemským producentem černého koksovateľného uhlí společnost **Ostravsko-karvinské doly (OKD)**. V roce 1994 byla ukončena těžba v ostravské části revíru, v současné době probíhá těžba celkem v pěti dolech, z toho čtyři se nacházejí v okrese Karviná a jeden v okrese Frýdek-Místek (ČSA, Lazy, ČSM, Paskov, Darkov). Roční těžba dosahuje zhruba 12 mil. tun uhlí, z toho až 1/3 produkce je určena na vývoz, nejvíce do Rakouska, na Slovensko, do Německa a do Polska. Podobně jako u společností CzechCoal a SD roste podíl nedůlních aktivit, a to až na 1/2 produkce (především výroba koksu, stavební,

dopravní a strojírenská činnost; rekultivační aktivity). Počet pracovníků klesl z někdejších 104 tisíc na 13,6 tisíc v roce 2010 (ještě v roce 2006 to bylo více než 17 tisíc pracovníků).

V průběhu 90. let těžily na území ČR uhlí ještě společnosti: **Západočeské uhelné doly (ZUD)**, které těžbu uhlí ukončily. V současné době se zabývají povrchovou těžbou lupku (směs jílovců, prachovců a pískovců); v Trutnovské pánvi u Žacléře těžila společnost **Východočeské uhelné doly (VUD)**, která těžbu ukončila v roce 1994.

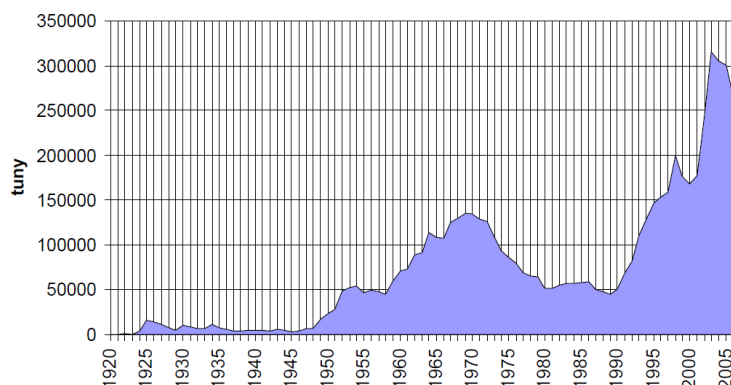
S útlumem těžby tak z domácích těžebních uhelných společností odešlo v průběhu pěti let cca 100 tis. osob. (1990 – 186 tis. zaměstnanců, 1996 – 83 tis.) a hornictví se stalo oborem s největším úbytkem zaměstnanců. Těžba nerostných surovin se přitom úměrně s počtem pracovníků nesnížila. Hornictví se tak stalo také oborem s největším růstem produktivity práce.

Za posledních 20 let se také výrazně změnila struktura spotřeby hnědého uhlí. Dříve plynulo palivo zhruba rovným dílem do energetiky, do ostatního průmyslu a k obyvatelstvu. Nyní směřuje do energetiky zhruba polovina produkce a tento podíl by měl dále vzrůstat až na dvě třetiny. Domácí uhelné hornictví je však po vstupu ČR do EU vystaveno velké konkurenci evropských i světových producentů, přestože EU podporuje myšlenku maximálního využívání domácích zdrojů energie

v jednotlivých členských státech. Legislativně je umožněna podpora a stát se finančně podílí na restrukturalizaci hornictví. Náklady na sociální dávky reprezentují až 40 % nákladů na útlum.

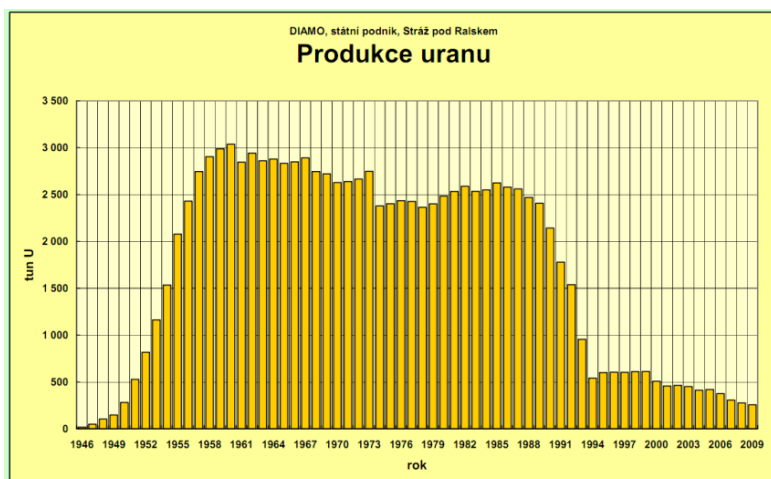
Dovoz ropy a zemního plynu byl do roku 1989 uskutečňován výhradně ze SSSR (ropovod Družba), poté došlo k otevření cest přes Německo (ropovod Ingolstadt). Podíl tuzemských zdrojů na celkové spotřebě je malý – u ropy se jedná zhruba o 4 %, u zemního plynu cca o 2 %. Přesto představují ověřené zásoby v rámci domácí surovinové základny důležitý zdroj. Těžba ropy po roce 1989 stoupla ze 48 tis. tun na maximum v roce 2003 – přes 300 tis. tun. V roce 2008 bylo vytěženo 236 tis. tun ropy. Těžba zemního plynu dosáhla v roce 2008 necelých 170 mil. m³.

Ropu v ČR těží společnost **MND, a.s.** (do roku 2011 známá jako Moravské naftové doly, a.s. Hodonín) patřící do skupiny MND Group N.V. se sídlem v Holandsku. Hlavním centrem těžby je oblast Břeclav – Hodonín, dochází však k posunu také na Vyškovsko a Kroměřížsko (Ždánický les). Na většině ložisek se společně s ropou vyskytuje i zemní plyn. Průzkum pokračuje, přesto však není do budoucna reálné očekávat výraznější posílení domácích zdrojů v bilanci tekutých paliv.

Obr. 5.4: Vývoj těžby ropy na jižní Moravě v letech 1920–2007

Pramen: Sekanina 2009: 35

Obr. 5.5: Produkce uranu v ČR v letech 1946–2009

Pramen: Diamo, státní podnik Stráž pod Ralskem, URL <http://www.diamo.cz/>

produkce – v roce 1996 se vytěžilo jen 600 tun, v roce 2008 už jen 290 tun. Jediným těžářem uranu v ČR je státní podnik – **DIAMO, s. p. Stráž pod Ralskem**, nástupce bývalého podniku Československý uranový průmysl.

Díky programům útlumu došlo k ukončení chemické těžby uranu ve Stráži pod Ralskem, kde byly vtlačeny chemikálie, především kyselina sírová a území dotčená chemickou těžbou byla na státní výdaje sanována. Celková sanace však bude trvat ještě několik desetiletí. Nyní pokračuje omezená

těžba uranu jen v **Dolní Rožínce** (odštěpný závod Diama s názvem Geam), v ostatních lokalitách bylo dobývání uranu zastaveno.

5.3.2 Energetika

Význam **energetiky** je pro národní hospodářství značný. Hospodářství ČR využívá jako „přírodní“ zdroje energie **uhlí, uranovou rudu a vodní sílu**. Problémem je však velmi **nerovnoměrné rozložení energetických zdrojů** na území ČR. V energetické bilanci ČR je naprosto rozhodující převaha zásob uhlí (viz výše). Postupně se však zvyšuje podíl **alternativních zdrojů energie** (větrná, vodní, sluneční). Dalším problémem je nevhodná skladba energetické základny v ČR, jelikož na spotřebě primárních zdrojů energie má velký podíl tuhých paliv.

Celková kapacita (instalovaný výkon) elektráren v ČR dosahuje cca 16,0 tis. MW (77,8 % tepelné elektrárny, 12,1 % jaderné, 9,7 % vodní). Rozhodující pro naši výrobu jsou **elektrárny tepelné** s cca 68 % výroby, které však spalují převážně méně kvalitní hnědé uhlí. Tepelné elektrárny byly budovány jednak v uhelných revírech, jednak v místech velké spotřeby (města). Jaderné elektrárny produkují 26 % energie, necelých 6 % připadá na obnovitelné zdroje energie včetně velkých vodních elektráren (2,8 %). Velké elektrárny patří ke gigantům průmyslu, výrazně ovlivňují ráz krajiny i znečištění ovzduší. Největší soustředění velkých tepelných elektráren je v Severočeském hnědouhelném revíru a v jeho sousedství, hlavně jižním. V posledních letech nastal boom alternativních zdrojů energie (fotovoltaika, biomasa,...).

Tepelné elektrárny a teplárny až na výjimku patří pod Elektrárenskou akciovou společnost **ČEZ, a.s.**:

- Tušimice I a II (800 MW),
- Prunéřov I a II (1050 MW) u Kadaně,
- Počerady I a II (800 MW) u Loun,
- Ledvice I a II (640 MW) u Duchova,
- Mělník II a III (1 000 MW),
- Tisová I a II (540 MW) u Sokolova,
- Chvaletice (800 MW) u Pardubic,
- Dětmárovice (800 MW, spaluje černé uhlí) u Karviné,
- Poříčí (200 MW, spaluje černé uhlí) u Trutnova,
- Hodonín (155 MW, spaluje lignit),
- Opatovice nad Labem (330 MW) – mimo ČEZ.

S budováním velkých kondenzačních elektráren je spojen rozvoj teplárenství, závody s velkou spotřebou páry navazují na elektrárny: Mělník, Opatovice, Chvaletice. Velké samostatné teplárny mají zejména Praha, Brno, Pardubice.

Velké **vodní elektrárny** u nás byly budovány až po roce 1945. Význam vodní síly je v elektroenergetice ČR větší než lze vyvodit z nízkého podílu ve výrobě elektřiny. Velmi výhodné podmínky má především Vltava, kde byla postavena řada i velmi špičkových elektráren:

- Orlický (instalovaný výkon – 364 MW),
- Slapy (144 MW),
- Lipno I (120 MW),
- Štěchovice I a II (přečerpávací – 63 MW),

- Kamýk (40 MW).

Mimo vltavskou kaskádu patří mezi velké vodní elektrárny:

- Dalešice na řece Jihlavě (450 MW, přečerpávací),
- Dlouhé Stráně v Jeseníkách (650 MW, přečerpávací).

Jaderné elektrárny jsou v ČR dvě, a to:

- Dukovany (původně 4 x 440 MW, v současné době 3 x 460 + 1 x 500 MW),
- Temelín (1000 MW, v plánu je dostavba druhého bloku).

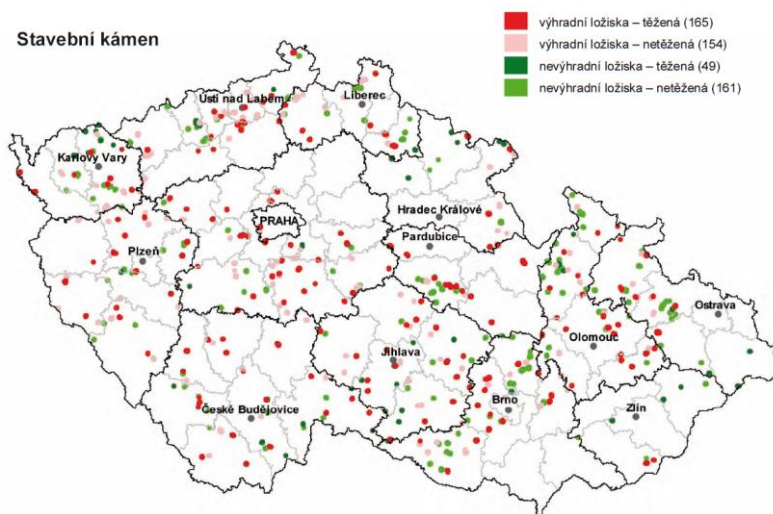
Obr. 5.6: „Velké“ elektrárny v ČR

Pramen: [http://www.sps-](http://www.sps-pi.cz/dokumenty/sps/janousek/projekty/NORSKO_Vodni_dila_1999/WWW/Stechovice.html)

[pi.cz/dokumenty/sps/janousek/projekty/NORSKO_Vodni_dila_1999/WWW/Stechovice.html](http://www.sps-pi.cz/dokumenty/sps/janousek/projekty/NORSKO_Vodni_dila_1999/WWW/Stechovice.html)

5.3.3 Těžba nerostných surovin a průmysl stavebních hmot

ČR má bohatá ložiska kaolínu, žáruvzdorných hlín, dostatek vápenců, stavebního kamene, cihlářských hlín a písků všeho druhu. Na ložiska těchto surovin je pak často navázaný **průmysl stavebních hmot**, který těží suroviny, upravuje je a vyrábí stavebniny, jak klasické, tak nové – prefabrikované dílce atd. Do tohoto průmyslového odvětví se řadí především cihelny, cementárny, vápenky, výrobci betonů, stavebních směsí a také výrobci keramických obkládaček a dlaždic. Toto odvětví vyvolává velké změny v obraze krajiny a často vyžaduje převážení velkého objemu hmot.

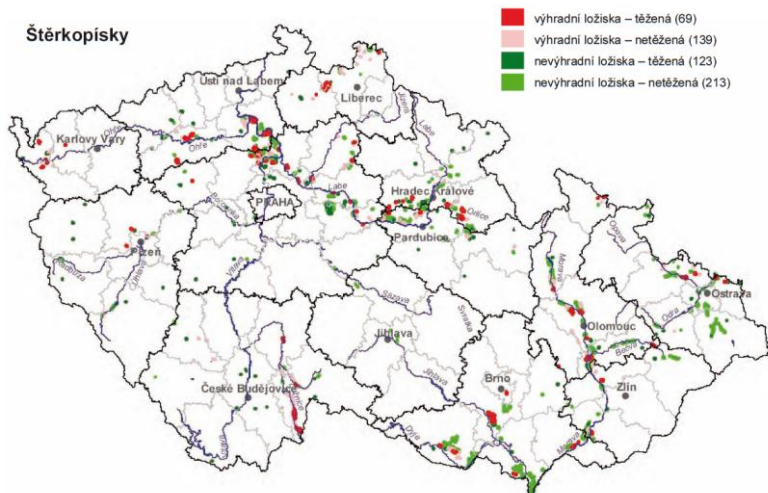

Obr. 5.7: Lokality těžby stavebního kamene

Pramen: Ročenka Surovinové zdroje ČR – nerostné suroviny, vydání z roku 2009. Praha: MŽP a Česká geologická služba, 2009.

Pro potřeby stavebnictví a průmyslu stavebních hmot se na území ČR těží tzv. stavební suroviny (**šterkopísek, stavební kámen a další**), pro využití ve sklářském a keramickém průmyslu a pro výrobu porcelánu se těží **kaolín a sklářské a slévárenské písky**.

V případě **šterkopísků** je rozhodující část ložisek vázána na terasové uloženiny Labe, Vltavy, Moravy, Odry a jejich přítoků, což předurčuje nerovnoměrné rozmístění těžených ložisek a také vysoké

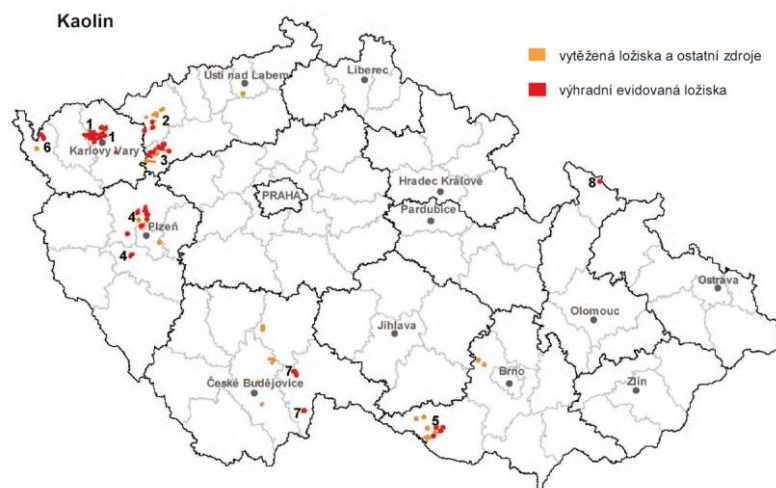

Obr. 5.8: Lokality těžby šterkopísků

Pramen: Ročenka Surovinové zdroje ČR – nerostné suroviny, vydání z roku 2009. Praha: MŽP a Česká geologická služba, 2009.

dopravní náklady při přepravě do oblastí s deficitem vlastních zdrojů. Díky útlumu stavební výroby a tím pádem propadu domácí poptávky je určen velký podíl těžby na export. Do většiny těžebních firem vstoupil zahraniční kapitál. V roce 2008 bylo v ČR evidováno celkem 208 ložisek šterkopísků, těžba dosáhla cca 15 tis. m³/rok. Mezi hlavní těžební společnosti patří Českomoravský šterk a. s., Mokrá nebo Tarmac CZ a.s., Liberec. Po vyčerpání ložiska obvykle zůstávají vodní plochy pro letní rekreaci.

Ložiska **stavebního kamene** jsou rozmístěna rovnoměrněji. Mezi deficitní oblasti patří pouze východní část Moravy a Polabí. V ČR je těženo 165 ložisek, což je přibližně polovina z evidovaných. Těžba stavebního kamene výrazně vzrostla na více než 15 tis. m³ v roce 2008. Největší firma těžící stavební kámen byla Tarmac CZ a.s. se sídlem v Liberci, která provozovala 18 lomů. Od roku 2010 patří tato firma do stavební skupiny EUROVIA CS, jejímž vlastníkem je francouzská skupina Eurovia.

Obr. 5.9: Lokality těžby kaolínu

Pramen: Ročenka Surovinové zdroje ČR – nerostné suroviny, vydání z roku 2009. Praha: MŽP a Česká geologická služba, 2009.

Další nerostnou surovinou, která se těží na území ČR, je **kaolín**. Podle kvality suroviny a způsobu použití lze rozlišit kaolín pro papírenský průmysl (těžen v největším objemu), na výrobu porcelánu a pro výrobu keramiky. Od roku 1990 nastal v těžbě mírný pokles na 3,8 mil. tun v roce 2008. V provozu je 13 ložisek, mezi nejvýznamnější oblasti těžby patří Karlovarsko (všechny druhy), Plzeňsko (papírenský), Podbořansko (keramika) a Znojemsko (papírenský). Mezi největší

těžební organizace patří LB Minerals, a.s. Horní Bříza, která vyrábí i spotřební a užitkovou keramiku, což avizuje vazbu těžby kaolínu s **keramickým průmyslem a výrobou porcelánu**.

Výroba porcelánu patří v ČR k nejvíce soustředěným oborům – kromě několika závodů na elektroporcelán se jen málo vzdaluje od ložisek západočeského kaolínu. Tuzemské porcelánky ztratily na počátku 90. let východní trhy, schopné absorbovat obrovské objemy produkce ve střední a nižší cenové třídě, a narazily na razantní růst výrobních nákladů. Za této situace se od jádra porcelánového průmyslu státního podniku Karlovarský porcelán, začaly postupně osamostatňovat některé jeho závody. Po roce 1995 se v této částečně roztržité skupině projevují tendence k opětovné koncentraci a opět ožívuje export českého porcelánu. Mezi podniky vyrábějící užitkový a ozdobný porcelán patří:

- Karlovarský porcelán a.s. (Thun) se závody ve Staré Roli, Nové Roli, Chodově, Lokti, Klášterci n. O., Lubenci a Mostě,
- Hotelový porcelán Karlovy Vary, a.s. (výroba hotelového porcelánu),
- Český porcelán, a.s., Dubí (výroba užitkového porcelánu), který se propojil s Royal Dux Bohemia, a.s. v Duchcově (výroba užitkového ozdobného a figurálního porcelánu),
- Glazura s.r.o, Roudnice n. L. (výroba speciálních keramických hmot),
- Elektroporcelán Louny, a.s. (výroba elektrotechnické a technické keramiky).

Po roce 1990 je významný vstup zahraničního kapitálu, především do **zdravotnické keramiky**. Mezi největší výrobce patří:

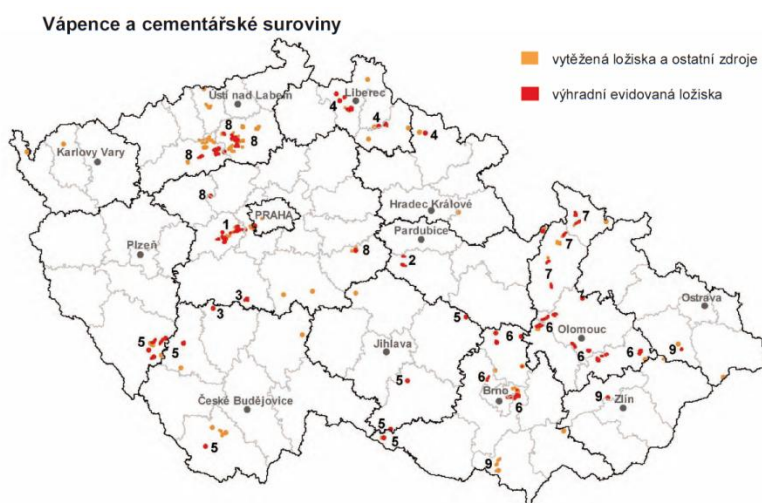
- Jihočeská keramika, a.s. se sídlem v Bechyni (JIKA, švýcarský a holandský kapitál),
- Keramické závody Znojmo, a.s., po vstupu švýcarského kapitálu změna názvu na Laufen – kromě zdravotnické keramiky vyrábí i keramické hmoty a glazury,
- Ideal Standard s.r.o. se sídlem v Teplicích (dříve Keramické závody Teplice, a.s.), americký a holandský kapitál – výroba užitné, sanitární a ozdobné keramiky.

Výroba obkladaček a keramických dlaždic je v ČR tradičním zbožím. Výroba je umístěna v blízkosti nalezišť suroviny. Produkce je směřována i na vývoz. Mezi nejvýznamnější podniky patří:

- Keramika Horní Bříza, a.s. (pět divizí, Podbořany, Kaznějov, Břasy, Havlíčkův Brod),
- Lasselsberger, Chlumčany u Přeštic (německý kapitál), původně Chlumčanské keramické závody, a.s. – pobočky Poběžovice, Staňkov,
- RAKO, a.s., Rakovník (německý kapitál) – keramické obkladové materiály, glazury.
- Keramost, a.s., Most.

Vápence a cementářské suroviny se liší především chemickým složením a v důsledku toho i způsobem využití. Vysokoprocenní vápence jsou využívány v řadě průmyslových odvětví (chemický, potravinářský, keramický, sklářský, gumárenský), u ostatních a jílovitých vápenců je hlavním způsobem použití výroba různých druhů vápna a cementu.

Těžba vápenců a cementářských surovin zaznamenala pokles těžby z 16,3 mil. tun na cca 11

Obr. 5.10: Lokality těžby vápence a cementářských surovin

Pramen: Ročenka Surovinové zdroje ČR – nerostné suroviny, vydání z roku 2009. Praha: MŽP a Česká geologická služba, 2009.

mil. tun. v roce 2008. Nejvýznamnější těžební a zpracovatelské kapacity jsou lokalizovány v západní části středních Čech (devon Barrandienu), na Litoměřicku (česká křídová pánev), v oblasti Železných hor (paleozoikum Železných hor), v okolí Brna a dále u Prachovic, Vitošova, Hranic na Moravě a Štramberka. V ČR je těženo 29 ložisek.

Výroba vápna je vyrovnaná – ročně je vypáleno cca 1,3 mil. tun vápna. Největší příslušné závody jsou JZ od Prahy, v Kladně, Teplicích, v podkrkonošských Kunčicích, Velké Hydčice – Horažďovice (HASIT – Haslberger), v Čebíně, ve Štramberku.

Nejdůležitější složka průmyslu stavebních hmot je **výroba cementu** (vzrůst výroby betonových dílců a jiných prefabrikátů). V ČR se nyní vyrábí cca 3,6 mil. tun cementu (r. 1989 – 6,8 mil. t). Prodej na domácím trhu klesl podstatně více, ale cementárny zvýšily export. V roce 1989 byla v ČR roční spotřeba cementu asi 650 kg/1 obyvatele, dnes je to cca 350 kg (místo cementu se stále více používají nové materiály). Od roku 1999 jsou v ČR díky fúzím zahraničního kapitálu již jen 4 výrobci cementu:

- Českomoravský cement, a.s. se sídlem v Berouně, který má se svými 7 závody (včetně cementárny a vápenky Mokrá, což je největší cementárna v ČR) a více než 1 000 zaměstnanci cca 45% podíl na trhu s cementem; je součástí německé skupiny Heidelberg,
- CEVA Prachovice, a.s.,
- Lafarge cement (francouzský kapitál, vlastníkem Čížkovické cementárny a.s., 40 % vývoz do Německa a Rakouska),
- Cement Hranice, a.s. – součást německé skupiny Dyckerhoff, koupeno do Ciment Francais, v současné době součástí skupiny Buzzi Unicem (získala majoritní podíl v majoritní Dyckerhoff), nejmodernější cementárna v ČR.

Domácí **cihlářský průmysl** prošel řadou velkých změn, především propojováním výrobců a ovládnutím velkých firem zahraničním kapitálem. Nad největšími cihelnami získaly kontrolu především rakouské společnosti (až 70 % cihlářské produkce v tuzemsku). Mezi největší výrobce cihel patří v ČR:

- Wienerberger České Budějovice, a.s.
 - vznik sloučením Jihočeských cihelen s Hostovickou a Novosedelskou cihelnou,
 - průměrná roční výroba 173 mil. cihelných jednotek,
 - největší závody – Hostomice, Čičenice, Týn n. V., Letov, Novosedly.
- Later Chrudim a.s. (60 mil. cihlových jednotek, bývalé Východočeské cihelny),
- Tondach ČR s.r.o. (dříve ZWG Šlapanice, 36 mil. cihlových jednotek),
- Cidem a.s., Hranice (25 mil. cihlových jednotek, bývalé Severomoravské cihelny, pobočky – Olomouc, Kunín, Hlučín, Štítý),
- České cihelny Josef Meindl spol. s r.o. (bavorská firma, angažuje se ve výrobě střešních tašek především v západních Čechách – Stod, Dolní Jirčany, 21 mil. cihlových jednotek).

Ostatní výrobci stavebních surovin. Na počátku 90. let se počtem zaměstnanců v odvětví průmyslu stavebních hmot na první místo řadili výrobci betonových a železobetonových prefabrikovaných stavebních dílců. V souladu s omezením panelové bytové výstavby byla celá řada provozů uzavřena. Největším **výrobcem panelů** je:

- PREFA Pardubice, a.s. – jako jediná z bývalých krajských závodů se nerozpadla a v pěti závodech zaměstnává cca 400 osob, závody – Moravská Třebová, Rosice n. L., Ústí n. O., Týniště n. O.;
- Železniční průmyslová stavební výroba Uherský Ostroh, a.s. (ŽPSV) – šest závodů, obnova a modernizace železničních koridorů.

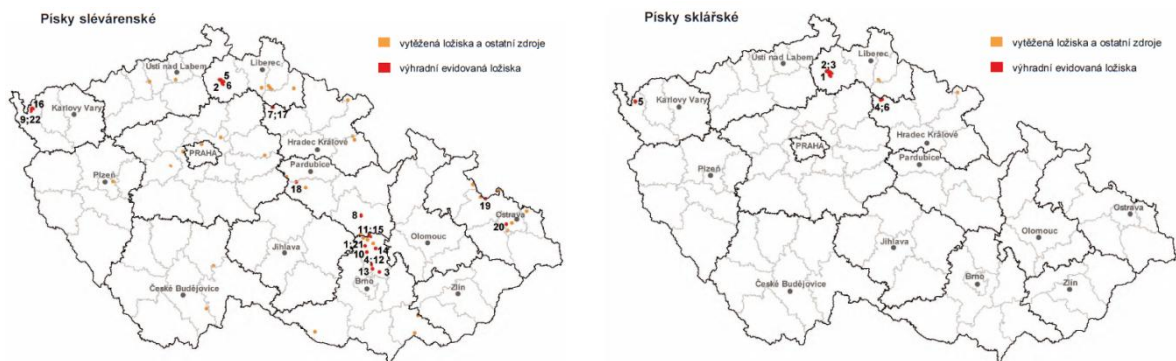
Největší výrobci **pórobetonu**:

- YTONG Hrušovany u Brna, a.s. (100 mil. cihlových jednotek),
- HEBEL Porobeton, spol. s r.o., Chlumčany (87 mil. cihlových jednotek).

Těžba a úprava silikátových surovin, bentonitů, výroba stavební keramiky, žáruvzdorných materiálů:

- Moravské keramické závody, a.s., Rájec-Jestřebí – stavební, technická, užitková a speciální keramika,
- Moravské šamotové a lupkové závody, a.s., Velké Opatovice – těžba a zpracování žáruvzdorných jílovců, výroba pálených lupků, šamotových cihel,
- Calofrig, a.s., Borovany – těžba a úprava nerudných surovin, zpracování křemeliny, kanalizační kamenina.

Ložiska **sklářských a slévárenských písků** jsou lokalizována v nejvýznamnějších zdrojových oblastech – v okolí Střelče (okres Jičín), Provodína – Srní (Česká Lípa), Velkého Luhu (okres Chomutov) a v případě slévárenských písků v okolí Blanska. Těžba do roku 1993 mírně klesala, poté došlo k nárůstu na 702 tis. tun vytěžených sklářských písků a 1 151 tis. tun, slévárenských písků (rok 2008).

Obr. 5.11: Lokality těžby slévárenských a sklářských písků

Pramen: Ročenka Surovinové zdroje ČR – nerostné suroviny, vydání z roku 2009. Praha: MŽP a Česká geologická služba, 2009.

Na ložiska těžby sklářských a slévárenských písků je obvykle vázán **sklářský průmysl**, který je tradičním odvětvím zejména v **severních Čechách**. Již od 17. století se odtud vyvážely umělecké a sklářské výrobky do celého světa. V 19. století se velmi rozmohla umělecká výroba skla. Sklářské hutě byly rozšířeny původně téměř ve všech lesnatých horských oblastech: prostor Jablonec nad Nisou – Železný Brod – především bižuterie, ozdobné předměty; prostor Nový Bor – Kamenický Šenov – především broušené sklo a lustry. Přes poválečné změny zůstaly severní Čechy vedoucí oblastí československého sklářství (dostatek paliva, vhodné písky, tradice, kvalifikované síly).

K této oblasti je možné připojit i **Sokolovsko a Karlovarsko** – zaměření více na produkci plochého stavebního skla a skla zrcadlového. Po roce 1990 proběhla privatizace odvětví velmi rychle – do podniků na výrobu průmyslového skla vstoupil zahraniční kapitál (vliv Fondu národního majetku).

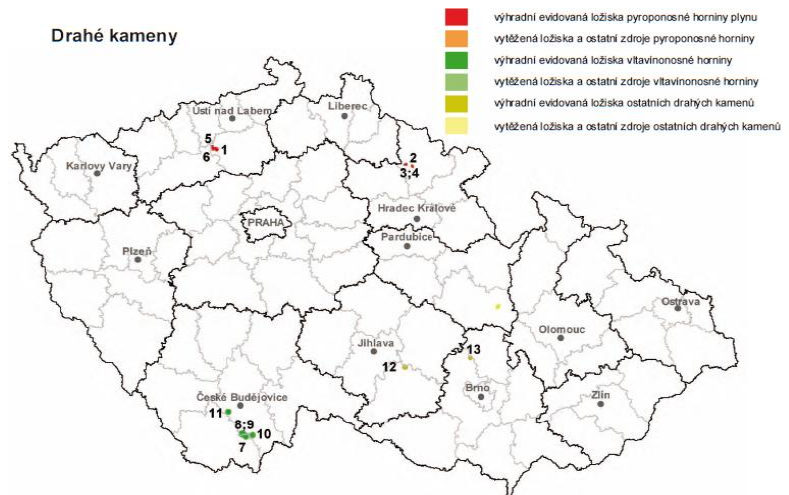
V ČR se vyrábějí všechny základní druhy skla a i přes problémy v 90. letech i v průběhu ekonomické recese, která se ve sklářském průmyslu projevila zejména v letech 2008–2010, má české sklo ve světě stále dobrý zvuk – v exportu užitkového (domácího a osvětlovacího) skla je ČR na 4. místě na světě. Tradiční je zaměření hlavně na výrobu ozdobného užitkového skla, buď ručně vyráběného, nebo s vysokým podílem ruční dekorace. Přesto však v objemu výroby převládá ploché a stavební sklo (téměř 50 %), následuje sklo obalové (cca 39 %).

Mezi nejvýznamnější podniky sklářského průmyslu v ČR patří:

- Glaverbel Czech, a.s., Teplice (belgický kapitál) – výroba plochého a stavebního skla, skla pro automobilový průmysl, zrcadla (závody – Dubí, Kryry, Oloví),
- Vetropack Moravia Glass, a.s., Kyjov (rakouský kapitál) – výroba lahví a konzervových sklenic,
- Saint-Gobain- Vertex, a.s., Litomyšl (německý a francouzský kapitál) – výroba skleněných vláken, ostatní sklo,
- Avirunion, a.s., Dubí (člen skupiny Owens-Illinois, italský a americký kapitál) – výroba obalového skla,
- Skupina Bohemia Crystalex Trading – užitkové a osvětlovací sklo, součástí jsou:
 - Crystalex, a.s., Nový Bor – výroba užitkového a dekorativního sodnodraselného a olovnatého skla,
 - Sklárny Bohemia, a.s., Poděbrady – výroba užitkového skla z olovnatého křišťálu,
 - Sklárny Kavalier, a.s., Sázava – výroba laboratorního a technického skla, varného skla pro domácnost,
 - Sklo Bohemia, a.s., Světlá n. S. – výroba olovnatého skla, uměleckého a osvětlovacího,
- Splintex Czech, a.s., Bílina – výroba bezpečnostních skel pro dopravní prostředky,
- Preciosa Ornela, a.s., Desná v Jizerských horách – výroba skleněných perliček, perličková bižuterie, užitkové technické sklo,
- Preciosa – Lustry, a.s., Kamenický Šenov – výroba svítidel, zušlechťování skla a kovů,
- Vánoční ozdoby, DUV – družstvo, Dvůr Králové n. L. – výroba ručně foukaných a dekorovaných vánočních ozdob ze skla,
- Preciosa, a.s., Jablonec n. N. – bižuterie, svítidla křišťálová, smaltovaná z kovových trubek, ozdoby,
- Jablonex, a.s., Jablonec n. N. – skleněná, kovová bižuterie, vánoční ozdoby, drobné skleněné předměty,
- Jihlavské sklárny Bohemia, a.s., Jihlava (Antonínův Důl) – olovnatý křišťál, sklářská výroba,
- Moser, a.s., Karlovy Vary – sklářská výroba,
- Rodenstock ČR, s.r.o., Klatovy (německý kapitál) – výroba dioptrických skel,
- Rückl Crystal, a.s., Nižbor – výroba broušeného olovnatého křišťálu,
- BL, s.r.o., Nový Bydžov – výroba křišťálových svítidel, broušených lahví a váz,
- Bijoux Estrela, s.r.o., Železný Brod – výroba bižuterie a bižuterních polotovarů.

Ostatní těžba a dobývání nerostných surovin byla většinou po roce 1989 **ukončena**, a to buď z důvodu nízké efektivity, nebo vyčerpání ložiska. Dříve Rudné doly Jeseník těžily měď, olovo, stříbro, zlato a grafit v lokalitách Zlaté Hory a Malé Vrbno. U Kutné Hory se těžila železná ruda a cín; u Příbrami antimon a fluorit.

Drahé kameny se těží na třech ložiscích – Podsedlice (pyrop), Besednice a Ločenice (vltavíny).

Obr. 5.12: Naleziště drahých kamenů

Pramen: Ročenka Surovinové zdroje ČR – nerostné suroviny, vydání z roku 2009. Praha: MŽP a Česká geologická služba, 2009.

5.3.4 Hutnický průmysl

Hutnický průmysl se zabývá výrobou základních kovů, hutních a kovodělných výrobků. Jeho přínosy k rozvoji ekonomiky jsou značné, na druhé straně ovšem způsobuje výrazné dopady na životní prostředí.

Historie primitivního hutnického průmyslu na území ČR sahá až do středověku, kdy se díky dostatku paliva (dřeva) i rud vyráběly zbraně a jiné nástroje. Tradice hutnického průmyslu se udržela i nadále – koncem 18. stol. se u nás vyrábělo mnohem více železa než v Prusku. V roce 1875 pracovalo v Čechách 45 vysokých pecí a 32 na Moravě a ve Slezsku. 19. století však s sebou neslo úpadek starého hutnictví, jelikož nebyl dostatek dřeva.

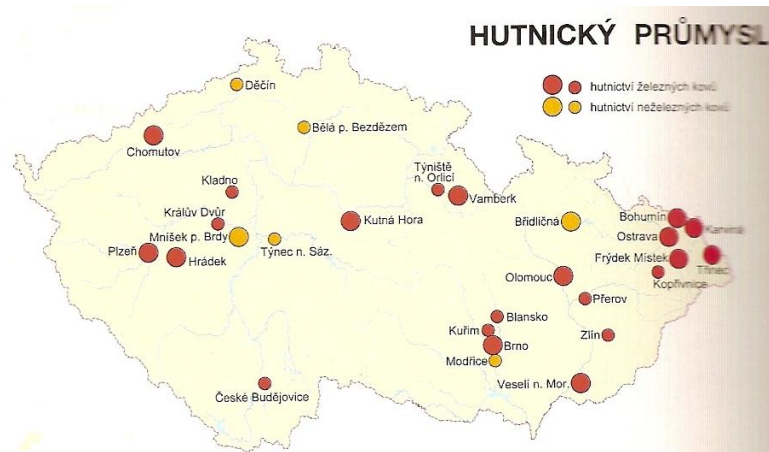
Průkopníkem hutnictví železa založeného na používání koksu byly Vítkovické železárny v Ostravě (r. 1830). Moderní vysoké pece tavící dováženou železnou rudu byly vybudovány po roce 1870. V roce 1879 byl ve Vítkovicích a na Kladně poprvé mimo Anglii zaveden Thomasův způsob výroby oceli.

Do roku 1989 patřila ČR k ocelářským velmocím – výroba surového železa a oceli na 1 obyvatele byla jedna z největších na světě. Hutnictví však vstupovalo do období transformace za velmi ztížených odbytových podmínek vytvářených výrazným útlumem poptávky po oceli téměř na celém světě. Využití kapacit se naštěstí podařilo udržet na ekonomicky únosné úrovni, přestože některé provozy zastavily výrobu. Tím však došlo k masivnímu propouštění, což mělo vliv na růst nezaměstnanosti, především v Moravskoslezském kraji. Produkce surového železa klesla z 6,4 mil. tun v roce 1989 na 4,9 mil. tun v roce 1996. Produkce oceli z 10,7 mil. tun na 7,1 mil. tun a na 6,3 mil. tun (2002), což bylo cca 1 % světové produkce. Na produkci surové oceli se u nás nejvíce podílí válcovaný materiál (6 mil. tun).

I současné české **hutnictví** je konkurenceschopné, a to díky přechodným komparativním výhodám, zejména relativně levné pracovní síle a tradici (kvalifikovaní pracovníci). Problémem je naopak vysoká investiční náročnost v tomto odvětví a některé ekologické aspekty. Větší šanci obstát v konkurenci má hutní výroba s vyšší finalitou (hutní druhovýroba a výroba hutních materiálů s vyšším zhodnocením).

V současné době působí v hutnickém průmyslu následující podniky, z nichž první tři představují 90 % hutní produkce ČR. Jelikož má každá ze společností jiný nosný výrobní program, konkurují si vzájemně jen v malém sortimentu:

- ArcelorMittal Ostrava, a. s. (lucemburský investor, do r. 2006 Nová huť Ostrava; počet pracovníků: 1989 – 23 000, 1995 – 17 700, 2000 – 12 700, 2009 – cca 7 000), především dlouhé výrobky – válcované profily, betonářská ocel, svařované a bezešvé trubky, zpracovává až 2,8 mil. tun oceli ročně;
- Třinecké železárny, a.s. (2,3 mil. tun oceli ročně) – profily, dráty, železniční koleje;
- Vítkovice, a.s., člen Vítkovice Machinery Group (1,0 mil. tun oceli ročně, počet pracovníků: 1989 – 38 000, 1995 – 21 300, 2000 – 9 700) – silné plechy, více strojírenský program;
- ŽDB Bohumín – válcovaná ocel, ocelové profily, dráty, litinové kotle;
- VP Frýdek-Místek – válcované ploché výrobky, speciální plechy;
- Železárny Hrádek, a. s., Hrádek u Rokycan – výroba oceli, slitin, trubky;
- JÄKL – Karviná, a. s. – ocelové trubky, tenkostěnné ocelové profily;
- Železárny Chomutov, a. s. – výroba drátů, tyčí z ušlechtilé oceli a trub;
- velmi důležitý hutnický region představovalo Kladensko (společně s jinými podružnými středisky) díky firmě Poldi Kladno, která se stala jednou z prvních „obětí“ neúspěšné transformace. V současnosti působí na Kladensku několik dalších menších podniků – Poldi Hütte, Strojírny Poldi...).

Obr. 5.13: Hutnický průmysl v ČR

Pramen:

V **barevné metalurgii** ČR nikterak nevyniká. Hlavním důvodem je nedostatečná surovinová základna a energetická náročnost. V minulosti fungovala pouze v Příbrami, kde se těžily rudy barevných kovů (zinek, olovo a stříbro) a docházelo k jejich hutnění (nejhlubší důl u nás – 1 800 m). V současné době se musí dovážet i koncentráty. Na základě dovážených rud a koncentrátů vzniklo v minulosti barevné hutnictví při dolním Labi (Povrly, Chudeřice, Teplice – Řetenice), dožívající již v 80. letech 20. století. Pražské strojírenství podmínilo v okolí hlavního města vznik malých závodů, které zpracovávaly šrot (Vestec, Kamenice, Čelákovice, Velvary), jinak se barevná metalurgie více rozvíjela na Slovensku.

Největší společnosti v ČR, které se zabývají výrobou a zpracováním neželezných kovů jsou:

- AL INVEST Břidličná, a. s. (bývalá HZB Břidličná) – výroba válcovaných polotovarů z hliníku a jeho slitin;
- Kovohutě Mníšek pod Brdy, a. s. – výroba slitin hliníků, hlavně granálie, hořčík;
- Kovolit Modřice, a. s. – odlitky a výkovky z neželezných kovů;
- Měď Povrly, a. s. (bývalé Kovohutě Povrly) – válcované polotovary z mědi a její slitin;
- Kovohutě Rokycany, a. s. – polotovary z mědi, niklu a jejich slitin;
- Kovohutě Příbram, a. s. – výroba olova a jeho slitin, druhovýroba z olova, cínu i stříbra;
- Strojmetal Kamenice, a. s. – výkovky z neželezných kovů, hliník, měď, titan.

5.3.5 Strojírenský průmysl

Strojírenský průmysl dosáhl v ČR vysoké úrovně již v době předsocialistické. V 1. polovině 19. století vznikly pod vlivem potřeb nejdříve textilního a potom i potravinářského průmyslu významné závody v Praze, Liberci a Brně nebo v jejich okolí. Začátkem 2. poloviny 19. století nastal kvalitativní přelom – zvětšil se počet parních strojů, které toto odvětví muselo dodat a přistoupily významné požadavky železniční dopravy i jiných složek národního hospodářství. **Dopravní strojírenství** vzniklo v Praze a na Ostravsku (Vítkovice). Vedle Prahy a Brna (Královopolská), Plzně a Ostravy vznikly další **strojírny** ve středočeských městech, v Hradci Králové, v okolí Brna (Adamov), Ostravy (Kopřivnice, Frýdlant n. O.) a jinde. První **strojní zařízení**, která se ve významné míře začala vyvážet, byla určena **pro cukrovary a pivovary**.

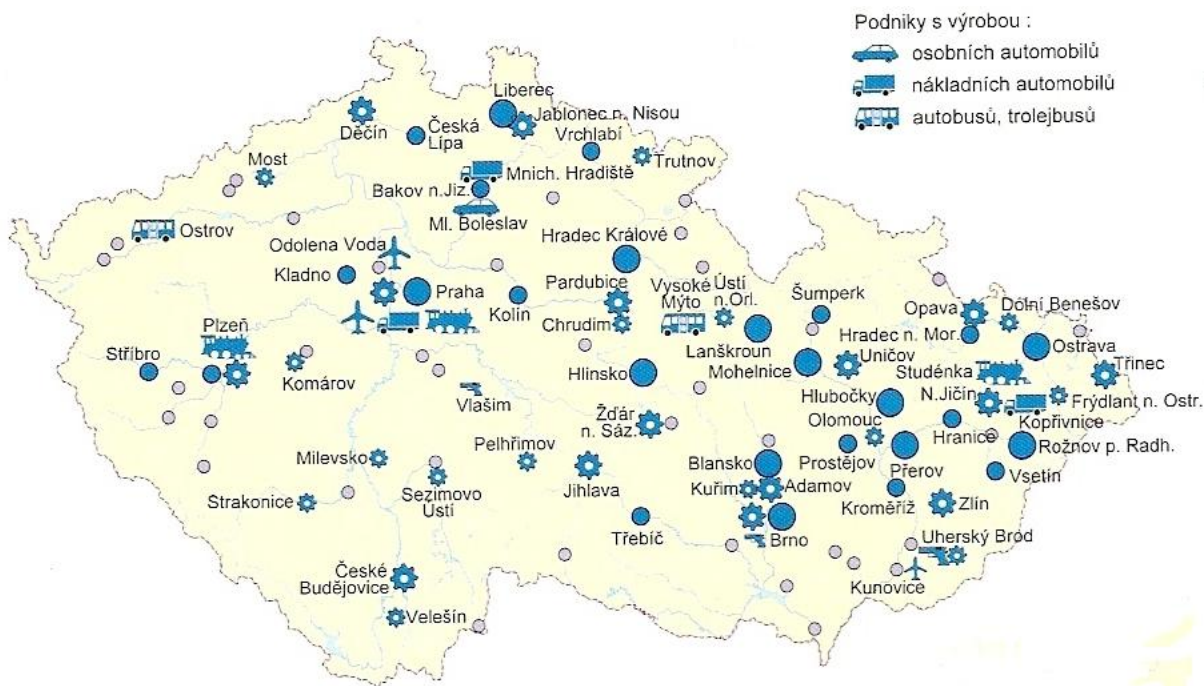
Na přelomu 19. a 20. století začala i **výroba automobilů**. České strojírenství se významně uplatňovalo ve **výrobě zbraní**. Škodovka vyrostla v jeden z největších zbrojních závodů v Evropě; za První republiky vznikla Československá zbrojovka v Brně a také ČZ ve Strakonících (později motocykly).

Hospodářská krize přinesla na období 1930–1935 útlum průmyslové výroby. K oživení došlo až za zvýšeného ohrožení republiky ze strany Německa – ze strategických důvodů však vznikaly nové strojírny na východě (Vsetín, Slovensko). Za okupace byl průmysl podřízen vedení války – došlo k deformaci struktury průmyslové výroby i velkým válečným škodám (nálety).

Po roce 1948 nastala „socialistická éra“ a došlo ke znárodnění a socializaci průmyslu. Byl nastartován velký rozvoj a hlavním odvětvím průmyslu se stalo **strojírenství**. Bylo vybudováno mnoho nových závodů, především na Slovensku nebo na východní Moravě. Přesto zůstalo těžiště výroby v původních hlavních centrech strojírenství, kterými byla zpravidla největší města. Československo však postupně ztrácelo náročné strojírenské trhy, snižovala se konkurenceschopnost a vůbec nedošlo k zachycení pokroku v progresivních odvětvích, jako je elektronika, moderní technologie aj. Poválečnou výstavbou postupně vznikla nejen rozsáhlá výrobní základna, ale také specifická struktura, která se v mnohém lišila od struktur vyspělých zemí západní Evropy (nadprůměrný podíl výroby strojů a zařízení investičního charakteru, mechanického strojírenství, strojů a zařízení pro těžbu, a to vše se uplatnilo na „bezedném“ východním trhu). Celkovým objemem strojírenské výroby se však tehdejší Československo řadilo na 10. místo mezi státy světa (1983).

V roce 1989 pracovalo v Československu téměř 700 tisíc osob ve strojírenství a kovodělném průmyslu. Podíl odvětví na průmyslové výrobě ČR dosahoval 25,3 % a na zaměstnanosti 32,3 %.

V **1. polovině 90. let** prošel strojírenský průmysl obdobným vývojem jako většina ostatních průmyslových odvětví. K nejhlubšímu propadu strojírenské výroby došlo v roce 1993. Vysokou ztrátu zaznamenaly především podniky zabývající se vojenskou výrobou. Řada strojírenských podniků zápasila s nedostatkem zakázek a ztrátou kvalifikovaných pracovníků, kteří odešli za vyššími výdělky. Mezi další problémy patřilo např. to, že zpracovatelé a výrobci často dávají přednost exportu materiálu a polotovarů do zahraničí a často pak docházelo k nelogickým reexportům. Nárůst podílu sofistikovaných výrobků s vyšší hodnotou zpracování byl velmi pomalý.

Obr. 5.14: Strojírenský průmysl

Pramen:

Počtem pracovníků se od ostatních strojírenských podniků výrazně odlišují tři firmy – čeští strojírenští giganti:

- 1) Škoda Holding, a.s. (Plzeň) – největší český podnik v oblasti těžkého a energetického strojírenství, který vznikl v roce 2000 zastřešením dceřiných společností. V roce 2003 získala 100% podíl v holdingu nizozemská skupina Appian Group, která zahájila restrukturalizaci s cílem zaměřit se pouze na dva hlavní výrobní obory – klasickou energetiku a dopravní strojírenství. Aktuální činnost zahrnuje výrobu v oblasti metalurgie, transportních systémů, jaderného a přesného strojírenství, těžkého strojírenství a obráběcích strojů.

RÁMEČEK 5.3 – Struktura Škoda Holding, a.s. (Plzeň)

Obor TRANSPORTATION

ŠKODA TRANSPORTATION a.s.

ŠKODA ELECTRIC a.s.

ŠKODA VAGONKA a.s.

Pars nova a.s.

VÚKV a.s.

MOVO s.r.o.

POLL s.r.o.

SIBELEKTROPRIVOD (Rusko)

GANZ-SKODA Electric Ltd. (Maďarsko)

Obor POWER

ŠKODA POWER a.s.

ŠKODA POWER Pvt. Ltd. (Indie)

ŠKODA JINMA TURBINE Ltd. (Čína)

Ostatní společnosti

TVC s. r. o.

- 2) ČKD Praha Holding, a.s. – klubko firem, téměř 20 dceřiných společností s až 17 000 zaměstnanci. Činnost – rekonstrukce lokomotiv pro ČD, tramvaje, metro, technická investiční činnost, montáže, dodávky do plynárenství, jaderné energetiky, spalovny, čistírny, kompresory. Největší – ČKD Praha DIZ, ČKD Hořovice, ČKD Tatra, ČKD Choceň...

Do **automobilového průmyslu** patří třetí z gigantů:

- 3) **Škoda Auto, a.s. – Mladá Boleslav.** Společnost se zabývá výrobou osobních motorových vozidel, lehkých užitkových automobilů a náhradních dílů. Výroba má rostoucí trend. Úspěšný vývoj ve výrobě osobních automobilů byl zřetelně ovlivněn vstupem **Volkswagenu** do mladoboleslavské Škodovky již v roce 1991, což ostře kontrastovalo s hlubokým propadem ve výrobě jak nákladních automobilů a autobusů, tak motocyklů v ČR. Počet zaměstnanců v roce 2009 dosáhl 26 tis., tržby cca 170 mld. Kč. Závody jsou lokalizovány kromě Mladé Boleslavi, také v Kvasinách a ve Vrchlabí.

	2007	2008	2009	2009/2008
Celkem značka Škoda	630 032	674 530	684 226	1,4 %
Německo	112 452	112 504	162 328	44,3 %
Čína	27 325	59 284	122 556	106,7 %
Česká republika	66 806	58 001	56 504	-2,6 %
Rusko	27 535	50 733	33 002	-34,9 %
Velká Británie	40 430	37 072	36 012	-2,9 %
Polsko	33 210	33 986	38 305	12,7 %
Ukrajina	22 775	28 524	6 533	-77,1 %
Rumunsko	24 015	22 937	8 913	-61,1 %
Itálie	19 103	20 809	18 215	-12,5 %
Španělsko*	26 920	19 519	16 906	-13,4 %
Francie	19 404	19 480	20 313	4,3 %
Slovensko	19 358	17 809	14 613	-17,9 %
Rakousko	16 012	16 700	17 500	4,8 %
Indie	12 170	16 051	14 535	-9,4 %
Belgie	14 001	14 130	12 358	-12,5 %

Obr. 5.15: Největší trhy společnosti Škoda Auto, a.s. (počet prodaných automobilů)

Pramen: <http://www.skoda-auto.cz>

Výroba užitkových automobilů zažila po roce 1989 strmý spád – z 51 tisíc až na 5 423 vozů v roce 1994 (Avia, Liaz a Tatra). Poté nastal mírný nárůst, ale po roce 2000 došlo k definitivnímu propadu na 1 090 vozů v roce 2002. Výroba v Liazu a Tatře směřovala k majetkovému propojení se Škodou Plzeň, postupně došlo k unifikaci a využití společných sítí. S koncepcí konglomerátu automobilek se shoduje i rozvoj výroby nákladních vozů střední třídy ve společnosti Ross Roudnice nad Labem.

- Mezi nejvýznamnější podniky patří **AVIA, a.s.** (Praha Letňany). Majoritní vlastníkem korejsko-rakouské konsorcia Daewoo-Steyer mělo ambiciózní záměry, jelikož se jednalo o jediného výrobce lehkých užitkových vozidel o celkové hmotnosti 4,5 až 9 tun (r. 1995). V roce 2004 však vstupuje do AVIA nový majitel, Odiem, který rozhoduje o návratu samostatné značky AVIA na automobilový trh, a tím dochází ke stabilizaci a rozvoji značky.
- **TATRA, a.s. (Kopřivnice)** – výroba nákladních automobilů, náhradních dílů, metalurgických výrobků a nářadí, servis. Počet zaměstnanců – 2 800 (1999), 1 104 (2010).
- **Liaz (Jablonec nad Nisou)** – byl výrobce nákladních a speciálních vozů. V roce 2002 však došlo ke krachu. V roce 2006 zakoupila veškerá práva na výrobu společnost Tedom Truck, která však byla v roce 2009 v likvidaci. Ochrannou známku LIAZ vlastní společnost AP Trust, součást holdingu Škoda. V současnosti funguje pouze výroba motorů (Rýnovice).

Také **výroba autobusů a trolejbusů** zaznamenala po roce 1989 prudký pokles, zejména v důsledku propadu prodeje na domácím trhu. V první polovině 90. let kolísala výroba kolem 1 000 kusů ročně.

- Iveco Czech Republic (od r. 2007), původně KAROSA Vysoké Mýto, a.s. – vývoj, výroba autobusů. Po spojení s francouzským Renaultem oživení, modernizace, export. Od r. 1999 součástí celoevropského holdingu Irisbus, který založil Renault s italskou firmou Iveco. Počet zaměstnanců: 1 657 (1999), 1 989 (2010).
- Tedom, a.s. – divize autobusy, Třebíč (od r. 2004), návaznost na Liaz. 600 zaměstnanců v roce 2010.
- Škoda Ostrov, s.r.o. – výroba trolejbusů. Součást Škoda Holding.

Letecký průmysl je strategické odvětví – poukazuje na technickou a technologickou úroveň státu. V ČR zahrnuje výrobu tří druhů letadel vlastní konstrukce:

- malá letadla pro místní a regionální dopravu,
- cvičná a lehká bojová letadla,
- letadla sportovně turistická, zemědělská, ultralighty a kluzáky.

Český letecký průmysl vyrábí i části pro zahraniční letadla. Letecký průmysl ČR však žije z podstaty – stále čeká na velkou zakázku. Některé firmy zkrachovaly, jiné se zcela přeorientovaly, další přežily jen díky státní podpoře (AERO).

- AERO Vodochody, a.s. (Odolená Voda) – výroba cvičných bojových letounů a leteckých dílů. Počet zaměstnanců – 2 243 (1999), 1 275 (2012). Dodávají komponenty např. pro Jihlavan, Jihostroj Velešín, Mesit Uherské Hradiště, Technometra, Walter Praha (dříve Motorlet).
- ZLIN AIRCRAFT a.s. Otrokovice – výroba cvičných sportovních a zemědělských letounů.
- LET Kunovice, a.s. (kapitál USA) – výroba malých dopravních letounů do 40 osob, L 610 zpoždění, L 410 do 20 osob.

Dodavatelé komponentů a další firmy v oblasti dopravního strojírenství:

- OTIS Břeclav, a.s. – výroba, montáž a servis výtahů, eskalátorů a pojízdných chodníků.
- Zetor Brno, a.s. – traktory, motory.
- Johnson Controls – Česká Lípa, s.r.o. – akumulátory, vybavení aut, klimatizace...
- Bosch Diesel – Jihlava, s.r.o. – automobilová čerpadla.
- Robert Bosch – České Budějovice, s.r.o. – komponenty do aut.
- ATESO – Jablonec n. N., a.s. – komponenty do aut.
- Motorpal Jihlava, a.s. – vstřikovací čerpadla.
- Kiekert – Přelouč, s.r.o. – automobilové technologie.
- ČZ Strakonice, a.s. – autodíly, odlitky, stroje.
- Siemens – Automobilová technika, s.r.o – Stříbro.
- ČKD Vagonka Studénka, a.s.
- GRADDO Zlín, a. s. – kabelové systémy.
- ...

Výroba elektrických a optických přístrojů a zařízení

Po roce 1989 panovala v ČR technologická zaostalost za vyspělými zeměmi a dovoz ze zahraničí přivodil až 50% propad produkce, přičemž nejvíce byl postižen elektrotechnický průmysl. Naopak silnoproudá elektrotechnika si úroveň prodeje udržovala stabilně – na konci roku 1989 existovalo v tomto odvětví v ČR 120 státních podniků. Postupně však, během privatizace, došlo k restrukturalizaci a ke spontánnímu vzniku nových organizací i vstupu zahraničního kapitálu. V roce 1995 existovalo více než 1 500 organizací, z toho cca 900 mělo méně než 25 zaměstnanců a jen 18 společností zaměstnávalo více než 1 000 pracovníků. Tento průmysl tehdy vykazoval ve srovnání s jinými výrobními odvětvími české ekonomiky velmi dynamický vývoj.

Mezi nejvýznamnější podniky elektrotechnického průmyslu v současné době patří:

- AVX Czech Republic, s.r.o. Lanškroun – výroba elektrosoučástek,
- Siemens Automobilová technika, s.r.o. – Stříbro,
- Siemens Elektromotory, s.r.o. Mohelnice,
- Delphi Packard Electric ČR, s.r.o. – Bakov n. Jizerou – elektronické systémy do aut,
- Metra Blansko, a.s. – měřicí přístroje,
- Dioss Nýřany, s.r.o. – elektromontáže, ...
- Graddo, a.s. – Zlín,
- Magneton, a.s. – Kroměříž – elektropříslušenství pro automobilový průmysl,

Další podniky:

- ABB EJV, a.s. – Brno,
- Siemens elektromotory, s.r.o. – Frenštát pod Radhoštěm,
- ETA, a.s. (od roku 2011 novým vlastníkem HP TRONIC ze Zlína),
- Tesla Jihlava, a.s.,
- Tyco Electronics Czech, s.r.o. – Kuřim,
- OEZ Letohrad, s.r.o.,
- Matsushita Television Central Europe, s.r.o. – Plzeň,
- Vishay Electronic, s.r.o. – Přeštice,
- Tesla Sezam, a.s. – Rožnov pod Radhoštěm,
- MESIT holding, a.s. – Uherské Hradiště,
- TCT, a.s. – Vidče,
- Feltem & Guillaume elektrotechnika, s.r.o – Praha,
- Meopta Přerov – optika.

Výroba strojů a zařízení pro další výrobu

Export obráběcích strojů z ČR zaznamenal výrazný nárůst (v roce 1995 – 15. místo mezi světovými vývozcí, přes 30 % vývozců z ČR směřovalo do hospodářsky vyspělých zemí). Největší zásluhu na tom měly ZPS Zlín (dnes TAJMAC-ZPS, a.s. Zlín).

Výroba strojů a zařízení pro další výrobu – podniky:

- Kovosvit – Sezimovo Ústí, a.s. – výroba obráběcích strojů,
- TOS Čelákovice,
- Zbrojovka Vsetín,
- TOS Kuřim,
- Erwin Junker, brousící technika,
- Adast Adamov, a.s.,
- Minerva Boskovice, a.s.,
- Alstom Power Brno, s.r.o.,
- Královopolská Brno, a.s.,
- ZKL Brno, a.s.,
- MORA Moravia Hlubočky, Mariánské údolí, a.s.,
- Buzuluk Komárov u Hořovic, a.s.,
- ČKD Kutná Hora, a.s.,
- ZVVZ Milevsko, a.s.,
- Autopal Nový Jičín, s.r.o.,
- OKD Bastro Ostrava, a.s.,
- Přerovské strojírny Přerov, a.s.,
- Slovácké strojírny Uherský Brod, a.s.,
- UNEX Uničov, a.s.,
- Rieter Elitex Ústí nad Orlicí, a.s.,
- Sellier&Bellot Vlašim, a.s.,
- Žďas Žďár nad Sázavou, a.s.

Zpracovatelský průmysl, jinde neuvedený

- První brněnská strojírna Brno – součást ABB-PBS,
- APOS Blansko, a.s.,
- KORADO Česká Třebová, a.s.,
- Sigma Group, a.s. – Lutín,
- Moravské železářny, a.s. – Olomouc,
- Hutní montáže, a.s. – Ostrava,
- Česká zbrojovka, a.s. – Uherský Brod,
- Železářny, a.s. – Veselí n. M.,
- ZVÚ Hradec Králové,
- Koh-I-Noor Hardtmuth, a.s. – České Budějovice,
- Továrna na piana, a.s. – Hradec Králové,
- Bižuterie Česká Mincovna, a.s. – Jablonec n. N.,
- Author (Praha) – 130 000, firma, která vyvíjí kola v tuzemsku, ale vyrábí je v Asii,
- Olpran Group (Olpran + Favorit Rokycany).

5.3.6 Chemický a gumárenský průmysl

Chemický průmysl se u nás začal vyvíjet ze starších řemeslnických počátků v polovině 19. století (výroba kyseliny sírové z domácího pyritu). Opravdový začátek průmyslové chemie je spojen se vznikem závodů na Ostravsku (Hrušov, Petřkovice), v Ústí nad Labem (r. 1847) a v Praze a okolí. Podniky vyráběly **produkty anorganické chemie** (kyselinu sírovou/solnou, sodu apod.) pro potřeby textilního průmyslu. Nedlouho potom začala výroba **průmyslových hnojiv** z dovážených fosforitů, vyrostly i podniky v zemědělských oblastech (Kolín – r. 1871, Přerov, Poštorná). Koncem 19. století vznikaly **závody organické chemie**, tj. destilace černouhelného dehtu v Ostravě a výroba anilinových barev v Ústí nad Labem. V Pardubicích byla v roce 1888 založena **rafinérie ropy**. V Lovosicích začala chemická výroba v roce 1900.

Po vzniku Československé republiky trval vliv cizího kapitálu a např. I. G. Farben brzdila rozvoj organické chemie. Český kapitál založil velký závod anorganické chemie a výbušnin u Pardubic –

Synthesia. Byla zavedena výroba umělých vláken – Lovosice. Za okupace vystavěli Němci v Záluží u Mostu velký kombinát na výrobu tekutých paliv z hnědého uhlí.

Po 2. světové válce byla československá chemie nejméně vyvinutým odvětvím těžkého průmyslu. Vzhledem k nedostatku surovin a energie nedávala daná situace velké naděje. Bylo však známo, že chemický průmysl, který stupňuje využití surovin, by se měl vyvíjet rychleji než ostatní odvětví. Bylo žádoucí rozvinout např. výrobu umělých a syntetických hmot, maximálně a komplexně využívat vlastní chemické suroviny i odpady. Rovněž přistupuje potřeba chemických produktů pro všechny moderní obory. V první fázi budování tzv. socialistického hospodářství vznikla samostatná československá **farmaceutická výroba**. Rozšiřuje se **produkce textilních barviv, plastů, umělých vláken – silon...** Od roku 1960 bylo vybudováno několik velkých závodů chemických a gumárenských, vzrostla výroba kyseliny sírové, dusíkatých hnojiv. Později nastoupil výrazný **rozvoj petrochemie** na bázi sovětské ropy. Po roce 1980 se výrazně rozšířila **výroba chemických vláken**, polyamidových, polyesterových a polypropylenových, vzrostla **výroba plastických hmot a PVC**.

Po roce 1990 bylo do privatizačního procesu zařazeno 76 hospodářských subjektů (7,8 % z celkového majetku zařazeného do privatizace). Vzniklo 60 akciových společností. Jako většina průmyslových odvětví i chemický průmysl prošel v období ekonomické transformace obdobím poklesu výroby a snížením počtu pracovníků. Pokles se navíc časově překrýval s recesí chemického průmyslu, zejména petrochemie v celé Evropě. Postavení československého chemického průmyslu velmi závisel na jeho schopnosti restrukturalizovat a modernizovat výrobu. Na to samozřejmě navazuje i nutnost zlepšení struktury vývozu a prodeje, kde stále převládá vysoký podíl výrobků s relativně nízkým stupněm zpracování finálních výrobků.

Dle CZ-NACE je odvětvová struktura chemického průmyslu následující:

- Výroba chemických látek a chemických přípravků;
- Výroba základních farmaceutických výrobků a farmaceutických přípravků;
- Výroba pryžových a plastových výrobků.

Chemický průmysl lze dělit na výrobu anorganických a organických produktů. Organická složka chemického průmyslu potřebuje produkty anorganické chemie. Pro současný chemický průmysl je typické, že každý závod produkuje celou velmi rozsáhlou paletu výrobků a polotovarů. Je tedy někdy velmi obtížné zařadit podniky výhradně nebo převážně do anorganické nebo organické chemie.

Obr. 5.16: Chemický průmysl

Pramen:

Výroba koksu, jaderných paliv, rafinérské zpracování ropy

Počátky zpracování ropy a chemické využití zemního plynu lze klást na počátek 20. století (vynalezen výbušný motor – výroba benzínu, ale např. i výroba uhlovodíků).

V současné době u nás tvoří rafinersko-petrochemický komplex (součást strategicko-finančního holdingu **Unipetrol, a.s.** – od r. 2004 součásti PKN Orlen):

- Česká rafinérská,
- Unipetrol Trade, Unipetrol Rafinérie,
- Benzina Praha,
- Chemopetrol Litvínov,
- Kaučuk Kralupy n. L.,
- Paramo Pardubice + Koramo Kolín (sloučeny, v současnosti Paramo),
- Spolana Neratovice.

Největší firmy chemického průmyslu:

- Chemopetrol Litvínov, a.s. – výroba základních chemických látek, hnojiv, plastů,
- SYNTHOS Kralupy a.s. – do r. 2007 Kaučuk Kralupy, a.s., výroba syntetického kaučuku, polystyrénových hmot, kapalných polybutadienů),
- Spolana a.s., Neratovice – výroba PVC, lineárních alfaolefinů, kaprolaktanu, chloru, kyselin),

- Synthesia Pardubice – Semtín (Afrofert) – jedná se o odštěpný závod Aliachem, a.s., výroba anorganických a organických chemikálií, barviv, pigmenty, plastických hmot, trhavin, hnojiv a pesticidů,
- DEZA, a.s. – Valašské Meziříčí (Afrofert) – zpracování černouhelného dehtu a benzolu,
- Spolchemie, a. s. Ústí n. L. – syntetické pryskyřice, anorganické a organické chemikálie,
- BorsodChem MCHZ, s.r.o. (do r. 2000 Moravské chemické závody) – výroba anorganických a organických chemikálií, lepidel, pryskyřic, technických plynů,
- Lovochemie Lovosice, a.s. (Afrofert) – výroba průmyslových hnojiv, anorganických solí, karboxymethylcelulózy (KMC),
- Precheza Přerov, a.s.,
- Procter & Gamble Rakona Rakovník, a.s.,
- Chemické závody Sokolov, a.s,
- SETUZA Ústí n. L., a.s.,
- Marius Pedersen Hradec Králové, a.s. (dánský kapitál),
- a další.

Farmaceutický průmysl

Vzhledem k vysokým nárokům na kvalifikovanou pracovní sílu, výzkum a vývoj bývají podniky farmaceutického průmyslu řazeny ke skupině společností označovaných jako „high-technology“. Výroba je spojena s velkou investiční náročností, ale i s vysokými zisky.

V roce 1990 se v ČR původní státní podnik Spofa rozdělil na dvě akciové společnosti: Galena Opava a Léčiva Praha. Firma Léčiva pak byla rozdělena na čtyři samostatné jednotky (Léčiva, Infusia, Interpharma a Spofa). Liberalizace trhu a pomalejší reakce tuzemských výrobců umožnily silný nástup zahraničních výrobců i kapitálu.

- Zentiva, a.s. – léčiva, doplňky stravy,
- Ferring – Léčiva, a. s. Praha – zejména pevná léková forma,
- Lachema Brno – humánní léčiva, diagnostika, kapalná léková forma (r. 2010 v likvidaci),
- IVAX Pharmaceutical, s.r.o. (bývalá Galena Opava) – substance, léčivé přípravky, rostlinné extrakty,
- Infusia Hořátek (Sadská) – humánní a veterinární léčiva, infuzní roztoky,
- SpofaDental, a. s. Praha – dentální přípravky a materiály,
- Bioveta, a. s. Ivanovice na Hané – veterinární biopreparáty,
- Farmak Olomouc, a. s. – farmaceutické substance, extrakty,
- VUAB Pharma – Roztoky u Prahy – farmaceutické přípravky, distribuce léků sesterských firem.

Výroba pryžových a plastových výrobků

V této složce chemického průmyslu jsme vynikali a vynikáme, značná část výroby je zaměřena na produkci pneumatik. Největší gumárenskou společností je Barum Continental, spol. s r. o v Otrokovicích.

- GUMOTEX Břeclav, a. s. – matrace, nafukovací lodě, ...
- GAMA České Budějovice, a. s. – zdravotnické prostředky z plastů,
- Technoplast Chropyně, a. s. Aliachem – hydroizolace, podlahy z PVC,
- PF plasty CZ, a.s. (Chuchelná) – výlisky z termoplastů,
- BTV plast Jablonec n. N., s.r.o. – výroba plastových dílů pro automobilový průmysl,
- Rubena Náchod, a. s. – pogumování, fólie, pláště na kola, těsnění, ...
- Fatra Napajedla, a. s. Aliachem – fólie, podlahy z PVC, ...
- Hutchinson Rokycany, s.r.o. – kaučukové hadice pro automobilový průmysl,
- Avon – Automotive, a. s., Rudník u Vrchlabí – podložky, hadice, ...
- Advanced Plastics s.r.o. – Vrbno pod Pradědem – technické výlisky, termoplasty, ...
- IRISA Vsetín, v. d. – lisování plastů,
- NOVESTA Zlín, a. s. – gumová obuv,
- Gumárny Zubří, a. s. – autopříslušenství, ochranné masky, gumárenské směsi,
- Mitas Praha, a. s. – zemědělské, letecké, nákladní a jiné pneumatiky.

5.3.7 Textilní, oděvní a kožedělný průmysl

Tato odvětví patří v ČR k nejstarším, zejména předení lnu, vlny a výroba tkanin z domácích surovin. Od 18. století se po ztrátě Slezska velmi rozmohlo severočeské **plátenictví** a později i **vlnářství**, ještě v témže století začalo i zpracování dovážené **bavlny**.

Textilní manufaktury a továrny byly lokalizovány především **v severočeském pohraničí**, kde jsou vhodné přírodní podmínky (voda, částečně surovina), pracovní síly, ale i vliv sousedství ekonomicky vyspělého Saska a pruského Slezska. S textilním průmyslem je neoddělitelně spojena kapitalistická industrializace Českých zemí. Zpracování bavlny, které nejvíce umožňovalo mechanizaci, se rozšířilo na úkor zpracování lnu. Labská vodní cesta umožňovala dovoz bavlny přes Hamburk. Dostatek paliva ze Severočeského hnědouhelného revíru měl i Trutnov.

Vlnářský průmysl měl až do skončení úhorového hospodaření dostatek domácí vlny. Brno bylo v polovině 19. století největší středisko vlnářského průmyslu habsburské monarchie. Severočeská centra, a zejména Liberec, již vyrostla spíše na základě zpracování dovážené vlny australské.

Při vzniku Československa se ocitlo na jejím území více než 80 % textilního průmyslu bývalé monarchie, poté však nastaly těžkosti odbytu a textilní průmysl postupně ustoupil před strojírenstvím. Po roce 1945 byl textilní průmysl ještě dostatečně rozsáhlý, ale většinou zastaralý a po odsunu německého obyvatelstva i bez dostatku pracovních sil. V roce 1945 byly u nás ještě téměř 3 tis. textilních závodů. Jejich počet se likvidací a spojováním vyvíjel tak, že roku 1983 již bylo jen 55 národních podniků textilních, 16 konfekčních a 14 kožedělných, většina s více než 2 500 zaměstnanci. Byly však většinou složeny i z četných, místně oddělených výroben. Obcí s textilní výrobou s více než 500 zaměstnanci bylo až 155. Československý textilní průmysl té doby stačil plně zásobovat vnitřní trh a své výrobky i vyvážel (RVHP).

V letech 1990–1994 došlo k poklesu výroby. Po roce 1994 byl pokles zastaven především vlivem exportních aktivit – řada západoevropských textílek uzavírala provozy a výrobu přesouvala na východ (nejen do Asie, ale i do ČR). V roce 1995 zaujímala odvětví textilního, oděvního a kožedělného průmyslu 3. místo, s téměř 11% podílem na našem exportu; největším odběratelem byly země EU.

V současné době domácí trh spíše stagnuje – pro dražší kvalitnější výrobky chybí kupní síla, zákazníci často dávají přednost nákupu levných oděvů z JV Asie, často dovážených nelegálně. U oděvů kryje dovoz 64 % tuzemské spotřeby. Vysoký je rovněž podíl dováženého použitého zboží – second hand. Řada textilních firem kvůli obtížím s odbytem uzavřela desítky málo efektivních provozů a propustila tisíce zaměstnanců. Průměrný plat v odvětví je nejnižší ze všech průmyslových odvětví – v letech 1990–1995 odešlo z tohoto odvětví téměř 60 tisíc osob.

Bavlnářství

Bavlnářské obory představují nejdůležitější složku textilního průmyslu. Výroba je rozptýlena do mnoha malých sídel, jednotlivé fáze technologického procesu jsou často odděleny i prostorově.

Bavlna se do ČR dováží především z Uzbekistánu, Kyrgistánu, Kazachstánu, Turkmenistánu, částečně Gruzie, stoupá dovoz i ze států západní a střední Afriky (Čad, Kamerun, Pobřeží Slonoviny). Poměr ceny a kvality vychází nejvýhodněji ze střední Asie. Z 90 % se dováží středně vláknitá, a tudíž levnější bavlna.

Největší bavlnářské podniky v ČR:

- Velveta a. s. Varnsdorf – manšestry, samet, tkaniny na míru (zvyšuje uživatelské vlastnosti tkanin přidáváním pružných materiálů typu Lycra apod.),
- VEBA a. s. Broumov – damašek, košiloviny (export i do USA, damašek – hotelové řetězce),
- SEBA Tanvald, a.s. – předení bavlny a tkaní bavlnářských tkanin,
- Schoeller Textil, k.s. - Litvínov (D) – jedna z nejproduktivnějších textilek u nás, 90 % na vývoz, bez další návazné výroby na rozdíl od předchozích.
- Další bavlnářské uskupení kolem restituenta firmy Kolora Semily – Hyblera – Hybler group. Do kapitálové bavlnářské skupiny náleží zejména Hybler Textil Semily, s.r.o. – výroba textilních výrobků, bavlna, viskózní stříž.

Vlnářství

Historický vývoj byl odlišný tím, že výroba se koncentrovala do menšího počtu středisek a závody byly vždy větší než u bavlnářského oboru. Úprava vlněných vláken je technologicky složitá, a je proto úzce spojena i s tkaním látek.

Po roce 1990 převzala kontrolu několika textilních společností investiční společnost Expandia ze skupiny Chemapolu. Výroba však klesá (1989 – 57,7 mil. m², 2002 – 13,3 mil. m²).

- Vlnap Nejdek, a. s. – výroba prané vlny, přízí, i pro ruční pletení, barvení vlněných a syntetických materiálů a přízí,
- Fibertex (do r. 2004 Vigona Svitavy, a.s.) – výroba přízí vlnářských, bavlnářských a vigoňových, prošívané deky,
- Interlana, s.r.o., Liberec – pletené a tkané vložky, plátna.

Lnářství

Dříve skoro polovinu suroviny obstarávala vlastní zemědělská produkce, zbytek byl zajištěn dovozem zejména ze SSSR. Po roce 1990 došlo k propadu produkce lnu i samotných produktů (v r. 1989 vyrobeno 14,3 tis. t lnářské příže, 1995 – 7,6 a 2002 – 4,0). Pro prvotní zpracování lnu bylo v minulosti vybudováno několik desítek tíren: v Podkrkonoší, v Hrubém a Nízkém Jeseníku, na Českomoravské vrchovině a v Jižních Čechách. Největší tírna lnu té doby byla ve Veselí nad Lužnicí. Nejsložitější částí

technologického procesu výroby je ve Inářském odvětví předem – byly budovány přádelny, nejvíce v širším okolí Trutnova, ale i v Jeseníkách, a na to navazují tkalcovny, lokalizovány obdobně. Později byly nejčastěji budovány co největší celé kombináty.

V roce 2002 byl podíl jednotlivých tíren na celkové osevní ploše následující:

- Čemolen Humpolec – 27 % (v r. 2010 – ukončení výroby),
- Texlen Trutnov – 22 % (r. 2007 – v konkurzu, zeštíhlení a specializace výroby),
- Lenka Kácov – 19 % (pod Agro-Měřín, změna činnosti),
- Moravolen Bruntál – 12 % (ukončení výroby).

Zpracování juty, resp. jiných lýkových vláken: JUTA Dvůr Králové nad Labem, a.s. – výroba průmyslových obalů, vaky, izolační folie, geotextílie, motouzy, pytle pro zemědělství, podkladové tkaniny pro koberce apod., nejčastěji zpracovávanou surovinou je dnes v Jutě propylen.

Hedvábnické obory: úloha přírodního hedvábí klesla do bezvýznamnosti, tkaniny především z umělého hedvábí a syntetických vláken, největší výrobce: Hedva Moravská Třebová, a.s. – výroba hedvábnického zboží, šatovky, kravaty, dekorační tkaniny.

Výroba oděvů, zpracování a barvení kožesin

První a největší středisko oděvního průmyslu vzniklo v Prostějově, a to na základě řemeslnických dílen a domácké práce. Později vzniklo několik továren, které byly za socialismu sloučeny do Oděvních závodů J. Wolкера, později pod značkou OP. Sukno dodávaly podniky z Brna. Jiná starší centra oděvního průmyslu vznikla pod vlivem trhu v Praze a v několika dalších velkých městech – Brno, Nový Jičín, Strakonice. Tuzemský konfekční průmysl prošel na začátku devadesátých let štěpením, jehož příčinou byly mimo jiné i restituční nároky.

Největší oděvní podniky:

- OP Prostějov (od r. 2010 v insolvenčním řízení),
- Nová Mosilana Brno, a.s. (I) – výroba textilu a oděvů,
- Lanex Bolatice, a.s. (Vítkov, Bolatice) – stáčená a pletená lana, vaky, šňůry,
- PLEAS Havlíčkův Brod, a.s. – výroba pleteného prádla a vrchního ošacení z bavlny,
- Mileta, a.s., Hořice v Podkrkonoší (D) – předem, tkaní, úprava textilních surovin, kapesníky, hotelové prádlo,
- Textonia Czech, s.r.o., Hronov (Hong Kong, Taiwan) – výroba příze, tkanin, pletených výrobků,
- Lanatex, a.s., Ivančice – výroba vlněných tkanin, směsi vlna-polyester,
- PEGA, a.s. Krnov (F) – výroba stuh, prýmků, elastické úplety, technické šňůry,
- Technolen, a.s., Lomnice nad Popelkou (D) – výroba lněných, bavlněných, syntetických technických tkanin, plachtovin, autoplachty, hadice, stany,
- Tepna Náchod, a.s. – výroba textilních výrobků,
- Tonak, a.s., Nový Jičín – výroba plstěných polotovarů a klobouků, termoplastické pokrývky,
- Alfatex – Móda, s.r.o., Pelhřimov – textilní výroba,
- JITEX, a.s. Písek – výroba bavlněných přízí, úpletů, pleteného prádla, plavek, firmy v Rusku, export,

- Loana, a.s., Rožnov pod Radhoštěm (D) – kojenecké ošacení, punčochové zboží, sportovní ošacení,
- Fezko-Thierry, a.s., Strakonice (NL) – výroba tkaných a pletených textilií, kusové výrobky,
- Šohaj Strážnice, a.s. – šití pánských a dámských košil, halenek a konfekce,
- Svitap J.H.J., s.r.o., Svitavy – výroba technických tkanin, stany, textilní haly, geotextílie, autoplachty, rafting,
- Otavan Třeboň, a.s. – výroba konfekce, pánské a dámské, pracovní oděvy, uniformy,
- Kordárna, a.s., Velká nad Veličkou – výroba technických textilií pro gumárenský průmysl,
- Hartman – RICO, a.s., Veverská Bitýška (D) – výrobky pro ošetřování ran, obinadla, vaty, dámská hygiena,
- TRIOLA a.s., Praha (D, CH) – výroba dámského elastického prádla,
- Elmarco s.r.o., Liberec – výroba nanovláken.

Výroba usní a výrobků z ní – kožedělný průmysl

Zpracování kůže a výroba různých potřeb z kůže také patřilo ke starým řemeslům a bylo velmi rozšířené. Na tyto počátky však moderní kapitalistický průmysl oproti textilní výrobě navazoval jen částečně. Toto odvětví pak vznikalo téměř nově, když koncem 19. století průmysl zajistil potřebné chemikálie na zpracování kůží a první stroje na výrobu bot. Z těchto továren se již do první světové války nejvíce rozrostl Baťův závod ve Zlíně. Mezi oběma světovými válkami se stal největší továrnou na obuv na světě. Základem tohoto odvětví je zpracování surových kůží. Největší koželužna byla v Otrokovicích, jako součást Baťova koncernu.

Kožedělný průmysl v ČR reprezentovala především **výroba obuvi**. Výroba kožené galanterie a ostatního koženého zboží je z hlediska vyrobeného zboží i počtu pracovníků již méně významná. Kožedělné průmyslové odvětví patřilo vedle hutnictví k nejvíce soustředěným odvětvím, bylo přitom velmi závislé na dovážených surovinách, naše živočišná výroba zajišťovala jen asi třetinu potřebného množství kůží. Výroba byla soustředěna do čtyř státních podniků, na které připadalo zhruba 90 % celkové produkce:

- Svit Zlín vyráběl 53 % konečné výroby,
- Závody Gustava Klimenta Třebíč – 25 %,
- Sázavan Zruč nad Sázavou – 9 %, dětská obuv,
- Botana Skuteč – 3,5 % sportovní obuv (s výjimkou Botany všechny podniky vděčily za vznik T. Baťovi),
- na zbytku výroby se podílela výrobní družstva a komunální podniky.

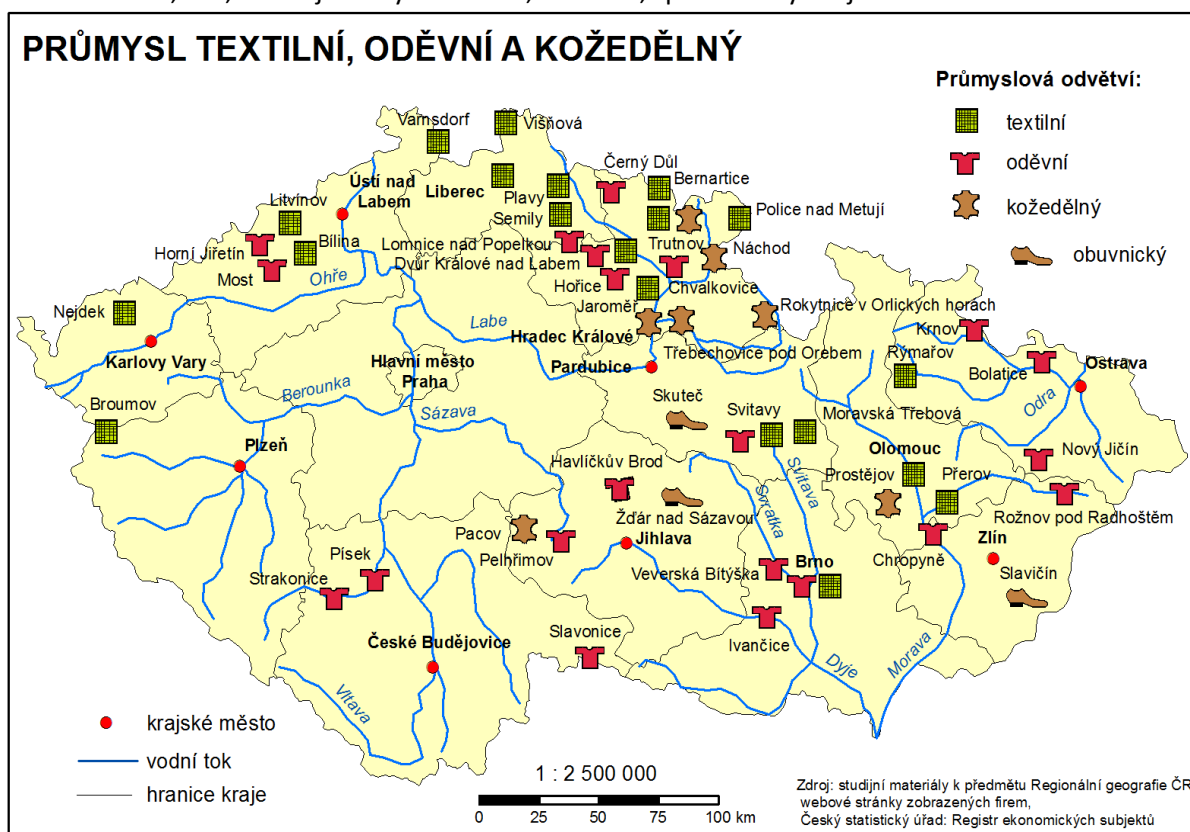
Socialistické Československo bylo světovou velmocí ve výrobě obuvi. Na jednoho obyvatele připadala výroba více než 8 párů obuvi, z toho 4 páry kožené, což bylo nejvíce na světě. Problematická však byla kvalita, tyto výrobky byly vyváženy pouze v rámci RVHP.

Počátkem 90. let došlo ke zhroucení trhu v bývalém SSSR, rozpadu velkoobchodu a obchodní sítě. Rovněž se výrazně změnila kupní síla obyvatel, čímž se v tuzemsku snížil odbyt a otevřel se prostor pro prodej levné obuvi z Asie. Důsledkem bylo výrazné snížení produkce bot v Československu.

V roce 1995 došlo sice k mírnému oživení, ale poté poprvé nastalo obrácení poměru mezi vývozem a dovozem obuvi v neprospěch naší obchodní bilance. Postupně se situace dále zhoršovala. Byly uzavřeny závody v Třebíči a ve Zruči. Po roce 2000 pokračuje dovoz levné obuvi, z toho 80 % z Číny.

Mezi podniky, které se v současné době zabývají výrobou výrobků z kůže, patří:

- Konty G Trade, a.s. Zlín – výroba obuvi, obuvnických komponentů a gumárenských směsí,
- Botas, a.s., Skuteč – výroba sportovní obuvi pro sálovou, letní a zimní činnost,
- VECRA, s.r.o. Skuteč – pracovní obuv, sportovní obuv,
- Prabos plus, a.s., Slavičín – pracovní, vojenské, trekingové boty,
- Sněžka Náchod, v. d. – výroba kabelek a kabel, tašky, ruksaky, hlavové opěrky do aut,
- Uniko, spol. s.r.o., Pacov – výroba drobné kožené galanterie,
- Trimco, spol. s.r.o., Stráž pod Ralskem (GB) – výroba kožených a látkových autopotahů,
- GALA, a.s., Prostějov – výroba míčů, tlumoků, sportovní výstroj.

Obr. 5.17: Textilní, oděvní a kožedělný průmysl

Pramen: Hájková, M. Hospodářské mapy České republiky pro školní atlas pro základní školy [bakalářská práce]. Brno: Masarykova univerzita, 2012.

5.3.8 Dřevozpracující průmysl

Lesy představují přírodní bohatství ČR – vytváří důležité životní, hospodářské a rekreační prostředí. Lesnatost v ČR činí 33,7 % (k 31. 12. 2011). Existují však značné regionální rozdíly – 44,4 % Liberecký kraj vs. 27,7 % Středočeský kraj, v okresech: Jeseník – 59,5 % vs. Praha – 10,3 %. Ročně se těží kolem 15 mil. m³, z toho je 88 % dřeva stromů jehličnatých, hlavně smrkových. Značná část dřeva se vyváží v nezpracovaném stavu. Zpracování dřeva je v ČR rozmístěno poměrně rovnoměrně. Dřevo je i základem pro poměrně rozsáhlou výrobu buničiny (celulózy) a papíru.

Po roce 1990 vzrostly dřevozpracující kapacity, došlo k nástupu řady malých pil a dalších výroben, vzrostla poptávka po dřevu. Aktuálně jsou však výrobní kapacity využívány na 65 %, a to kvůli nedostatku vstupního materiálu a kvalitní kulatiny. Kvalitní nezpracované dřevo je vyváženo do zahraničí. Největšími dřevozpracujícími firmami zůstali i po privatizaci nástupci bývalých krajských dřevařských závodů, i když zeštíhleli o provozy navrácené v restituci:

- Jihomoravské dřevařské závody, a.s., Brno – výroba řeziva, přepravních skříní, oken, zahradních domků, parket;
- Lesní společnost Jihomoravské lesy, a.s. Brno – zajišťování a provádění těžby, dřevařská výroba, pily, školky;
- Lesostavby Frýdek – Místek, a.s. – těžba a přibližování dříví, pěstební práce a produkce lesních školek;
- Lesy Mělník a.s. – těžba a odvoz dřeva, dřevařská a přidružená výroba, opravárenská činnost;
- Hanušovická lesní, a.s. (člen skupiny **CE WOOD**, největšího soukromého uskupení v ČR zabývajícího se těžbou dřeva, jeho zpracováním a prodejem);
- Vojenské lesy a statky ČR, Hořovice;
- Lesní společnost Hradec Králové, a.s.;
- Lesní společnost, a.s., Jaroměřice nad Rokytnou;
- Lesy Krnov, a.s.;
- MENDELU, Školní lesní podnik, Křtiny;
- Krušnohorské lesy, a.s., Litvínov;
- Koller Holz, s.r.o., Moravské Budějovice;
- Jihočeské lesy ČB, a.s., Nové Hradky;
- Uniles, a.s., Rumburk;
- Moravskoslezské dřevařské závody, a.s., Šumperk;
- Lesní společnost Trhanov, a.s.;
- Foresta SG, a.s., Velké Karlovice;
- LDP Vltava, a.s., Vlašim;
- Dřevokombinát Vrbno, a.s., Vrbno pod Pradědem.

Nábytkářský průmysl je jedním z nejvýznamnějších finalizujících odvětví dřevozpracujícího průmyslu. Ještě na počátku 90. let bylo více než 70 % domácího trhu obsazeno čtyřmi podniky: Interiér Praha, Jitona Soběslav, UP Bučovice a UP Rousínov. Část podniků se při privatizaci rozpadla na menší provozní jednotky (Interiér Praha), některé zanikly (UP Bučovice). Atomizace původních podniků postihla nejméně Jitona Soběslav a UP Rousínov.

Mezi nejvýznamnější podniky v současné době patří:

- Tusculum, a.s., Rousínov – výroba dřevěného a čalouněného nábytku (závody – Brno, Třebíč);
- Jitona, a.s., Soběslav – výroba a obchod s nábytkem (závody – Klatovy, Prachatice, České Budějovice, Vimperk);
- TON, a.s., Bystřice pod Hostýnem – česká specialita, výroba nábytku z ohýbaného bukového dřeva, sedací nábytek (závody – Holešov, Uherské Hradiště);

- Koryna nábytek, a.s., Koryčany – výroba sektorových kuchyní, lékařský nábytek, vybavení peněžních ústavů;
- LIRA, a.s. Český Krumlov (D, GB) – výroba obrazových lišt a ráků;
- OTASS, s.r.o. Liberec – výroba nábytku, palet, dřevěné konstrukce;
- FALCON Mimoň, a.s. (USA) – výroba ohýbaného bukového sedacího nábytku.

Ostatní dřevovýroba

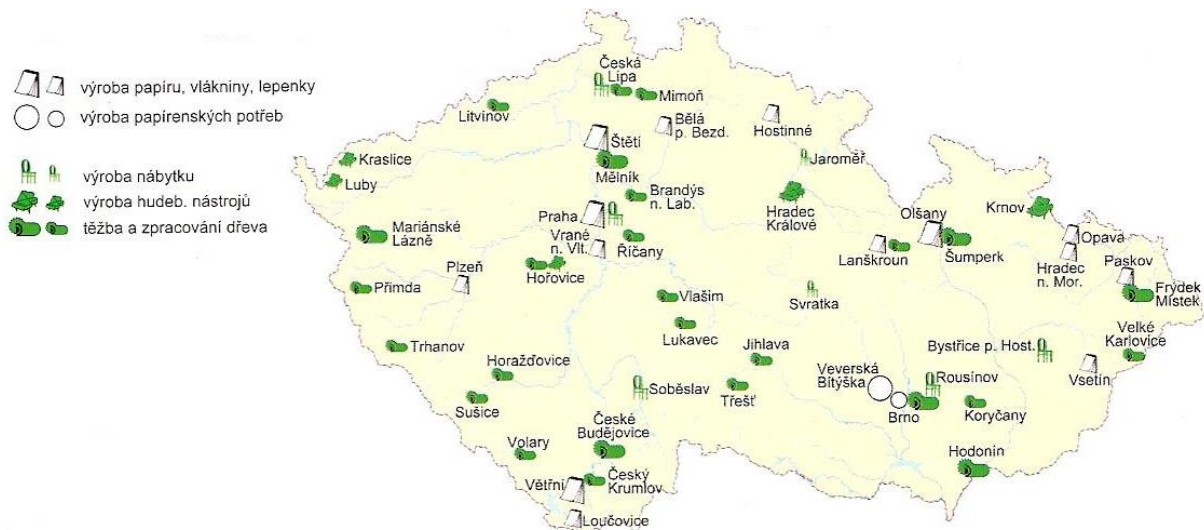
- Schwan-Stabilo ČR, s.r.o., Český Krumlov (D, F) – výroba tužek a pastelek;
- Ploma, a.s. Hodonín (dříve ZPD, a.s.) – výroba překližek, dřevotřísky, laťovky;
- HAAS Fertigungsbau, s.r.o. Horažďovice (D) – stavba rodinných domků, střešní konstrukce, výroba bio-desek;
- DETOA Albrechtice, s.r.o., Jiřetín pod Bukovou – výroba pianinové a klavírové mechaniky, dřevěné hračky a dřevěná bižuterie;
- Dřevozpracující družstvo Lukavec, Lukavec u Pacova – výroba dřevařských výrobků;
- Stavo Artikel, a.s., Otnice – výroba nábytku a interiérů, dveří;
- ALFA Říčany, a.s., Říčany u Prahy – dřevozpracující výroba, laminované desky, řezivo, nábytek;
- Rodinné domky Rýmařov, s.r.o. – výroba montovaných staveb na bázi dřeva, rodinné domky, buňky;
- PIANA, a.s., Týniště nad Orlicí – výroba pianinových skříní a dveří;
- České dřevařské závody Praha, a.s. – výroba řeziva, oken, dveří, beden, dřevěných zahradních domů, obrazové lišty...;
- LINETA Severočeská dřevařská společnost a.s., Praha – výroba řeziva, kabelových cívek, palet, cementovlákninových desek, stavebně truhlářské výrobky.

Výroba vlákniny, papíru a výrobků z papíru, vydavatelství a tisk

Zahrnuje výrobu vláknin, papíru a kartónů, lepenek, polygrafických výrobků, ale i některé výrobky s přísadou plastů a kartonáž. Odvětví papírenského průmyslu v ČR je silně koncentrováno, přibližně 90 % výroby je soustředěno v pěti nejvýznamnějších společnostech. Ve výrobě nebělené buničiny patří ČR mezi přední země v Evropě, zejména při přepočtu na 1 obyvatele.

- Frantschach Pulp&Paper, a.s., Štětí (dříve SEPAP) (S) – výroba bělených a nebělených buničin, pytlového papíru, kartónů;
- Jihočeské papírny Větrník, a.s. – papírenská výroba, novinový, tiskový, balící, krepový, sáčky, výroba celulózy;
- Biocel, a.s., Paskov – výroba buničiny, krmných kvasnic, lignosulfonanů;
- Krkonošské papírny, a.s., Hostinné – výroba papíru, obalů, skládaný papír pro počítače;
- Papírny Bělá, a.s., Bělá pod Bezdězem;
- Duropack Bupak Obaly, a.s., České Budějovice (A, NL);
- ZO OS DLV SCA Packaging Česká republika, s.r.o., OBALEX s.r.o. Jílové u Děčína (NL);

- Orlické papírny, a.s. (ORPA) Lanškroun;
- Model Obaly, a.s. Opava (D);
- Plzeňská papírna, a.s. Plzeň (CH);
- Brněnské papírny, a.s. Předklášteří;
- KAZETO, s.r.o. Přerov;
- Smurfit Kappa Czech s.r.o. Žimrovice (NL).

Obr. 5.18: Dřevozpracující a papírenský průmysl

Pramen:

5.3.9 Potravinářský průmysl

Výroba potravinářských výrobků a nápojů

Potravinářský průmysl patří ke starým odvětvím, neboť se vyvíjel z řemeslnických a manufakturních začátků. V současné době představuje potravinářský průmysl několik desítek oborů, z nichž některé mají přímou vazbu na zemědělství, další část výroby představují obory vyšší fáze zpracování agrárních komodit. Celé odvětví je charakteristické velkými nároky na dopravu.

RÁMEČEK 5.4 – Výroba piva

Dlouhá tradice našeho potravinářského průmyslu se může nejlépe sledovat na výrobě piva: mnoho dnešních pivovarů sahá svým založením do 14. – 17. století. V druhé polovině 19. století přestává být vaření piva zemědělským „průmyslem“ při velkostaticích a stává se skutečným průmyslovým oborem. V roce 1900 překročila výroba piva v československých zemích 12 mil. hl a v roce 1913 dosáhla 13,5 mil. hl. V současné době se vyrábí cca 20 mil. hl. piva.

V rámci zpracovatelského průmyslu byl potravinářský sektor po roce 1989 nejvíce zasažen (dopady likvidací a konkurzů, konkurence, hygienické normy EU...). Potravinářství se tak řadí mezi odvětví s největším počtem zaniklých organizací.

Obr. 5.19: Potravinářský průmysl

Pramen: Stiefel Eurocart

Výroba masa a masných výrobků

V minulosti byly podniky tohoto odvětví nejvíce soustředěny do největších měst. Později došlo k výstavbě nových kombinátů – Praha (Písnice, Čakovice), Ostrava, Hradec Králové – Březhrad apod. Dále byly podniky budovány v oblastech rozsáhlé živočišné výroby, např. v jižních Čechách (Písek, Planá n. L., Studená), na Českomoravské vrchovině (Kostelec, Krahulčí, Polička). Pro masný průmysl v ČR je v současné době charakteristická menší koncentrace výroby do velkých společností, než je tomu obvyklé v ostatních potravinářských oborech. I velkým masným firmám může totiž konkurovat nízkými náklady spousta drobných podnikatelů, jelikož pro základní masnou výrobu není nutné mít nákladně vybavený podnik.

Výroba masa po roce 1990 klesá, navíc není ČR v jeho produkci soběstačná a postupně roste dovoz všech druhů masa, jak ze zemí EU, tak i z ostatních zemí. Po roce 1992 vznikala silná holdingová seskupení (např. a.s. Satrapa Praha, Masokombinát Martinov, a.s. v Ostravě, Českomoravská potravinářská společnost, a.s., Jihočeská drůbež Bosňany a.s., aj.). Postupně také začíná pronikání zahraničního kapitálu, např. do firem ADEX a.s. Lom u Tachova, což je specializovaný zpracovatel krůt, Luženičky u Domažlic (německý kapitál) – obří odchovna drůbeže, výstavba kombinátu. Svým výrobním programem je do masného průmyslu řazena i akciová společnost Cutisin Jilemnice, což je jediný výrobce umělých střev pro masný průmysl v ČR.

Mezi nejvýznamnější podniky masného průmyslu v ČR patří:

- ZEMKO, k. s., Česká Skalice – řeznictví a uzenářství, nákup jatečního dobytka,
- Integral, Choceň – porážka drůbeže, králíků, porcovna zvěřiny, uzenářské speciality,

- ing. Jan Varmuža – Union Foods s r.o., Hodonín – výroba potravin, zpracování mořských ryb, výroba rybích i nerybích lahůdek,
- Prima KV, s.r.o., Karlovy Vary – řeznická a uzenářská výroba, přírodní střevo, sáčky na vakuové balení, velkoobchod,
- Drůbežářský závod Klatovy, a.s., Klatovy – výroba a zpracování drůbeže,
- Šumavský masokombinát Klatovy, s.r.o. – nákup, porážka jatečných zvířat, výroba masných výrobků, mrazírenská, skladovací činnost,
- Kostecké uzeniny, a.s., Kostelec u Jihlavy – porážka a zpracování jatečných zvířat, mrazírenská a konzervářská výroba,
- KMOTR – Masna Kroměříž, a.s. – výroba výrobků z masa, mrazírenská a skladovací činnost,
- Hanácký masokombinát Olomouc, a.s. – řeznictví a uzenářství, výroba jatečných a masných výrobků,
- Bivoj, a.s., Opava – nákup a porážka jatečního dobytka, výroba a prodej masa a masných výrobků,
- Moravskoslezské drůbežářské závody PROMT, a.s., Opava – výroba a zpracování drůbeže, drůbeží výrobky, uzenářská a masná výroba, výroba krmných směsí,
- Masokombinát Martinov, a.s., Ostrava – zpracování masa, výroba masných výrobků, výroba krmiv pro masožravá zvířata,
- Maso Planá, a.s., Planá nad Lužnicí – porážka a zpracování jatečných zvířat, výroba masných výrobků,
- Schneider, s.r.o., Plzeň (německý kapitál) – výroba a prodej uzenin,
- Masokombinát, a.s. Polička – nákup a porážky jatečných zvířat, výroba opracovaných mas a masných výrobků,
- Masna Příbram, s.r.o. – výroba, zpracování masa a masných výrobků,
- Procházka, s.r. o., Roudnice nad Labem – výroba a prodej masa a masných výrobků,
- Masna Studená, a.s. – nákup a porážky jatečných zvířat, výroba výsekových mas, masných výrobků, konzerv, tuků, mrazírenská a skladovací činnost,
- Agf Trading, s.r.o., Tachov – porážka a zpracování krutího masa, výroba uzenin a polotovarů,
- MASOZÁVOD Krahulčí, a.s. – nákup a porážka jatečných zvířat, výroba masných výrobků,
- Jihočeská drůbež, a.s., Vodňany – nákup, zpracování drůbeže, drůbežích výrobků, polotovarů, uzenin, mražená jídla.

Výroba mléka a mléčných výrobků

V roce 1989 působilo na domácím trhu 113 mlékáren. V každém městě přibližně s více než 10–20 tis. obyvateli byl mlékárenský závod, který měl dodavatelské zázemí (vymezené území, jež zásoboval mlékem a výrobky z něj). Druhým typem závodu byly továrny, zaměřené více na produkci složitějších výrobků, např. sušeného mléka, mléčných konzerv a sýrů. Byly lokalizovány spíše v oblastech produkce než spotřeby (Hlinsko, Opočno, Nový Bydžov, Zábřeh, Lukavice...).

Produkce mléka výrazně klesla ze 4,0 mld. litrů v roce 1989 na 3,1 v roce 1995 a dále na 2,7 mld. litrů v roce 2000, pak již došlo k mírnému růstu. Pokles spotřebitelské poptávky po mléku a mléčných výrobcích po roce 1989 nastal především kvůli cenám, čímž došlo k přebytku mléka na trhu. Trh musel být regulován prostřednictvím státního fondu tržní regulace (SFTR), přebytky byly vykupovány

a vyváženy za státní dotace, byla zavedena akce školní mléko. Pokles doprovázelo prudké snížení stavu skotu z 3 480 583 (1989) na 1 573 530 (2000) a 1 349 286 (2010) a zvláště dojníc – z 1 247 567 (1989) na 615 000 (2000) a dokonce až 383 523 (2010).

V průběhu transformačního období se v souladu s poklesem spotřeby postupně snižoval stav mlékáren: 1995 – 95, 1998 – 74, 2003 – 70 (díky vlivu přebytkových neefektivních výrobních kapacit až po snížení výroby a spotřeby mléka, zrušení nerentabilních provozů). Poměrně úspěšně přežily mlékárny, do nichž vstoupil zahraniční kapitál: Danone – Benešov, Bongram – Přibyslav, Heinz – Zábřeh, Nutricia – Opočno. Dobře byly hodnoceny i podniky, v nichž měli rozhodující majetkový podíl vlastní zemědělští prvovýrobci – Olma Olomouc (v současnosti součástí Agrofertu).

Po vstupu do EU dochází k vývozu mléka tuzemských producentů do zahraničí – zejména do Německa a Rakouska, což je dáno částečně špatně nastavenými výkupními cenami od našich zpracovatelů. Některým mlékárnám tak citelně chybí surovina, což vede k dalšímu snižování produkce a otevření prostoru pro zahraniční konkurenci.

Mezi největší zpracovatele mléka v ČR podle denní kapacity patří v současné době:

- Madeta, a.s. Jihočeské mlékárny, České Budějovice,
- Olma, a.s., Olomouc (od roku 2008 majoritní vlastník AGROFERT HOLDING, a.s.),
- Tatra – Mlékárna Hlinsko, s.r.o. (od roku 2011 vlastník AGROFERT HOLDING, a.s.),
- Mlékárna Kunín (od roku 2007 majoritní vlastník francouzská společnost Lactalis),
- Mlékárna Moravia Lacto a.s., Jihlava.

Mléčné produkty dále vyrábí:

- Danone, a.s. (F), Benešov – mlékárenská výroba, jogurty, sýry,
- Mlékárna Klatovy, a.s. – nákup a zpracování mléka, výroba konzumního mléka, a mléčných výrobků,
- Promil PML, a.s., Nový Bydžov – výroba mléčných výrobků, sušeného mléka, laktózy, kaseinu, másla a doplňků sportovní výživy,
- Pribina, s.r.o. (F) Přibyslav – výroba sýrů a sýrových specialit,
- Povltavské mlékárny, a.s. (F), Sedlčany – výroba mlékárenských výrobků,
- Bel sýry Česko, a.s. (B), Želetava – výroba tavených, přírodních a plátkových sýrů.

Výroba cukru

V 19. století patřily tzv. surovárny (vyráběly jen surový, tzv. žlutý cukr) nejčastěji rolnickým společnostem nebo velkostatkům. Rafinérie vyrábějící ze žlutého cukru bílý, tj. závody s nákladnějším zařízením, patřily silnějším společnostem a bankám. Od začátku 20. stol. vznikaly závody s úplným cyklem výroby (Kostelec n. L., Praha, Dobruška, Mělník, Vrdu, Uherské Hradiště, Břeclav, Hodonín, Hrušovany n. J.). Po 2. světové válce však český cukrovarnický průmysl nezachytil trend evropského cukrovarnictví a stagnoval na úrovni z předválečných let. Byly vybudovány pouze dva nové cukrovary: Hrochův Týnec a Hrušovany nad Jevišovkou a byla provedena rekonstrukce cukrovaru Opava – Vávrovice. Koncem 80. let byla provedena rekonstrukce cukrovaru v Hodoníně a zahájena výstavba cukrovaru Kopidlno, která však již nebyla dokončena (plánované dokončení v době Sametové revoluce).

V letech 1924–1925 bylo tehdejší Československo druhé v Evropě v produkci řepného cukru za Německem, ve světě zaujímalo páté místo. Československo bylo největším evropským exportérem řepného cukru („bílé zlato“). V roce 1918 fungovalo 177 cukrovarů, v letech 1923–1927 jen 117

cukrovarů, po 2. světové válce bylo možno znárodnit již jen 101 cukrovarů, potom počet činných cukrovarů postupně klesal: v roce 1960 – 80, v roce 1980 – 58. V roce 1989 bylo v provozu již jen 51 cukrovarů. Reorganizace cukrovarnického průmyslu začala již před listopadem 1989, bylo zrušeno koncernové uspořádání, místo něž vzniklo sedm samostatných státních podniků, a to podle krajů. České cukrovarnictví mělo nevhodnou velikostní strukturu závodů a malou průmyslovou zpracovatelskou kapacitu; kapacita velkých evropských cukrovarů byla až 10x větší.

Po roce 1990 došlo k zániku několika cukrovarů, rozpadu organizační struktury, osamostatnění jednotlivých cukrovarů, privatizaci a vstupu zahraničního kapitálu. V roce 1995 existovalo již jen 21 samostatných společností, postupně klesá spotřeba i vývoz. Vytváří se přebytek zpracovatelské kapacity. V roce 2003 existovalo 13 cukrovarů, roku 2012 bylo v provozu sedm cukrovarů.

Vedoucí skupinou v oblasti zpracování cukrové řepy v České republice je:

- Tereos TTD, a.s., která zároveň patří mezi deset největších českých potravinářských firem. Provozuje cukrovar Dobruška (r. 2010 – 14 000 t řepy/d) a cukrovar České Meziříčí (r. 2010 – 7 000 t řepy/d)
- Moravskoslezské cukrovary, a.s. – cukrovary Hrušovany nad Jevišovkou a Opava.
- Společnosti vlastníci 1 cukrovar:
 - Cukrovar Vrbátky, a.s.
 - Cukrovar Prosenice (Hanácká potravinářská společnost spol. s r.o.)
 - Cukrovar Litovel, a. s.

Cukrovar v Českém Brodě byl zdemolován, cukrovar Vrdu, s.r.o. zrušen v roce 2006. Na počátku roku 2008 byla zahájena demolice cukrovarů v Hrochově Týnci, Němčicích nad Hanou a Kojetíně, které zakoupila francouzská společnost Eastern Sugar s tím, že výroba cukru zůstane zachována, což se však nestalo – Francouzi pouze odkoupili českou kvótu na výrobu cukru.

Mlynářská a pekárenská výroba

Mletí obilí je záležitostí velkých průmyslových závodů, ale výroba chleba a pečiva předpokládá, pro charakter svých výrobků, značnou decentralizaci. Před rokem 1990 byly velké mlýny především ve velkých spotřebních střediscích (Praha, Plzeň, Pardubice, Brno, Olomouc), ale také v místech velké produkce obilí (Předměřice n. L., Kolín, Mladá Boleslav, Netolice, Kralupy n. V., Brněnec, Kyjov, Znojmo). Těstárny byly největší v Praze, Českých Budějovicích, Rosicích, Ostravě. Chléb a pečivo, každodenní potravina, byly vyráběny v každém okrese, většinou v okresních městech (výroba je v místech největší spotřeby nebo poblíž nich). Mezi těmito mlýny byla obrovská konkurence, většina z nich nemohla využívat své výrobní kapacity, ať už kvůli neúměrně vysokým výrobním nákladům nebo zastaralým technologiím. Proto byly nutné investice a zůstaly jen ty podniky, které dokázaly konkurovat podnikům v celé EU. Ze 115 pekáren před rokem 1990 se jejich počet prudce zvýšil na 2 200, z toho řada je však malých rodinných pekáren. Tento nárůst znamenal pro spotřebitele podstatné rozšíření sortimentu nabízeného zboží.

- Pekárny United Bakeries (lucemburský kapitál) – vznikla spojením dvou největších českých skupin Delta Pekárny a Odkolek:
 - DELTA Pekárny, a.s., Brno – pekařská výroba, obchodní činnost, závody – Havlíčkův Brod, Uničov, Valašské Meziříčí, Uherský Brod, Hodonín, Znojmo, Klatovy, Strakonice, Plzeň...,
 - Odkolek a.s., Praha – výroba mlýnských a pekárenských, těstařských a cukrářských výrobků, potravinářských koncentrátů.

- Penam, s.r.o., Brno (vlastníkem Agrofert) – těstářenská a pekárenská výroba, těstoviny, prodej,
- Semag, spol. s.r.o., Havířov – výroba pekárenských a cukrárenských výrobků, prodej,
- Hradecká pekárna, s.r.o., Hradec Králové – výroba pečiva a cukrářských výrobků,
- Cornia, s.r.o., Karlovy Vary – pekařská výroba, obchodní činnost,
- Pekárna a cukrárna Hořovice, s.r.o. – pekárenské výrobky, zákusky, sladké pečivo,
- Pekárny a cukrárny Klatovy, a.s. – pekařská a cukrářská výroba, provozovny, Klatovy, Sušice, Domažlice, Olšany u Pačejova,
- Pekárny a cukrárny Náchod, a.s. – pekárenská, cukrovinářská a cukrárenská výroba, výroba perníku, trvanlivého pečiva, pochutin přísad do pečiva, provozovny – Turnov, Bílá Třemešná, Broumov,
- Kompek, s.r.o. Kladno – výroba pekařských a cukrářských výrobků, výrobky s prodlouženou trvanlivostí,
- Japek, s.r.o., Litvínov – výroba pekařských a cukrářských výrobků, trvanlivé zboží,
- Goldfein CZ s.r.o., Pardubice – výroba medového perníku PAMEP, kokosových tyčinek FLINT a polotrvanlivého pečiva POTRE, piškotových dezertů, šlehaných bábovek a dortových korpusů,
- INPEKO, s.r.o., Ústí nad Labem – výroba pekařských, cukrářských a lahůdkářských výrobků, výroba perníků, velkoobchod, pobočky – Děčín, Jablonné v Podještědí,
- NOPEK, s.r.o., Vysoké Mýto – výroba pekařských, cukrářských a perníkářských výrobků, vybavení pekáren strojním vybavením, opravy pekařských strojů a pecí, provozy – Hořice, Svitavy, Lanškroun,
- ENPEKA, a.s., Žďár nad Sázavou – výroba a prodej chleba, pečiva, cukrářských výrobků,
- Karlova Pekárna, s.r.o., Židlochovice – výroba pekárenských a cukrářských výrobků, provoz – Tišnov,
- Michelské pekárny a.s., Praha – výroba pekařských a cukrářských výrobků, trvanlivých výrobků, obchodní činnost.

Výroba lihu a lihovin

Surového lihu se v roce 1983 vyrobilo kolem 1,3 mil. hl., rafinovaného – 755 tis. hl., do roku 1992 se produkce snížila na 753 resp. 509 tis. hl. V tomto období se lín vyráběl především z melasy dodávané cukrovaru, méně z brambor. Tzv. rolnické lihovary většinou zanikly nebo přešly na výrobu jinou (bramborová moučka, škrob apod.). Poté převládá produkce syntetického lihu z ropných produktů. Velké „průmyslové“ lihovary byly především v Praze, Kralupech nad Vltavou, Kolíně, Pardubicích, Chrudimi a v Olomouci.

Výsledky domácích největších výrobců nebyly po roce 1990 špatné, ztráty společností však způsobují především černí producenti lihovin (vyrábějí často alkohol ze syntetického lihu) a dále zahraniční konkurence renomovaných značek i konkurence cca 150 menších a drobných domácích firem.

Mezi největší producenty patří:

- Stock Plzeň-Božkov Likérka, a.s. – cca 20 % podílu na domácím trhu (od r. 2007 člen skupiny Stock Spirit Group),
- Karlovarská Becherovka, a.s.,
- KB Likér, a.s., Ústí nad Labem,

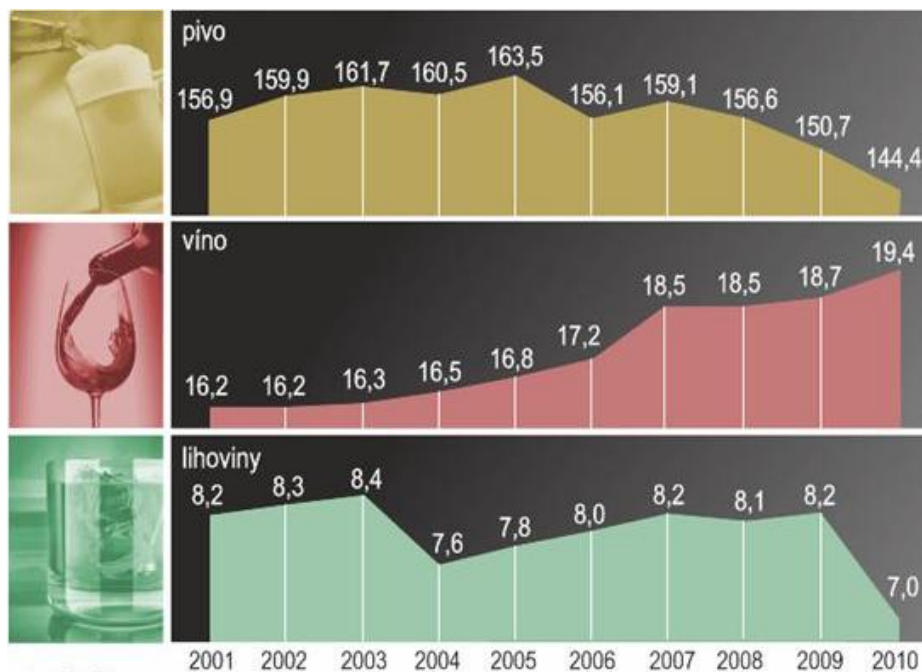
- Rudolf Jelínek, a.s., Vizovice,
- Lihovar Mladá Boleslav, a.s.,
- Aromka Brno s.r.o.,
- Seliko, a.s. Olomouc.

Výroba vína

ČR je i přes svou tradici ve vinařství a vinohradnictví jednou ze zemí, kde produkce vína nestačí pokrýt jeho spotřebu. Plochy vinic vzrostly z cca 13 000 ha (před vstupem do EU) na 19 647 ha (po vstupu do EU). Roční produkce vína představuje cca 570 tis. hl. (z toho bílé víno cca 66 %). Spotřeba vína roste (viz obr. 5.20), část musí být kryta dovozem. Ve srovnání s dalšími evropskými zeměmi (Rakousko, Německo, Francie) je však spotřeba vína na osobu výrazně nižší.

I když po roce 1990 vznikla celá řada nových vinařských společností a do obchodní sítě ČR se dostává i víno od drobných vinařů, asi 80 % naší produkce pochází pouze od sedmi největších výrobců:

- Bohemia Sekt, českomoravská vinařská, a.s. Starý Plzenec (15 mil. l),
- České vinařské závody, a.s. Praha (10 mil. l),
- Vinium, a.s. Velké Pavlovice (9 mil. l),
- Víno Mikulov, a.s. (8,7 mil. l),
- Družstevní vinné sklepy, s.r.o. Hodonín (5,0 mil. l),
- Vinné sklepy Valtice, a.s. (3,0 mil. l),
- Znovín Znojmo, a.s. se sídlem v Šatově (3,0 mil. l).

Obr. 5.20: Spotřeba alkoholických nápojů v ČR v letech 2001–2010 (v litrech na obyvatele)

Pramen: <http://www.penize.cz/nakupy/235186-velky-souboj-pivaru-vinaru-a-vodaru-co-si-o-tom-myslite> (podle ČSÚ)

Výroba piva

V jednom z nejtradičnějších domácích potravinářských oborů dochází po roce 1990 k významné koncentraci vlastnictví, do níž se zapojily zejména velké tuzemské finanční ústavy a hlavně zahraniční investoři. Výrobci piva si uvědomili, že jediná šance, jak uspět na přeplněném domácím i zahraničním trhu, je vytvoření kapitálově silných společností a maximální snížení nákladů.

Ve srovnání s Evropou nebo dokonce světem nejsou české a moravské pivovary žádní velikáni, např. Heineken vaří 3x více piva než celá ČR, Anheuser Busch 5x více než ČR. Největší pivovarské skupiny v ČR jsou však mamutí komplexy ovládající většinu trhu. Mezi největší pivovary v ČR patří:

- Plzeňský Prazdroj, a.s. (South African Breweries Miller plc, JAR – více jak 54 % našeho trhu) – výroba piva, sladu, obchodní činnost, závody – pivovar Gambrinus, Radegast Nošovice, Plzeňský Prazdroj, sladovna (piva – Pilsner Urquell, Gambrinus, Birell, Velkopopovický kozel, Master, Primus, Klasik, Frisco, Swift Cola);
- Pražské pivovary, skupina Baas (GB);
- Praha – Pivovary Staropramen a.s. (B, 1992) – výroba a export piva, závody – Staropramen, Bráník, Ostravar, Velvet, Měšťan, Vratislav;
- Velké Popovice – Pivovar Velké Popovice, a.s. – výroba a prodej pivovarských a sladařských výrobků;
- Heineken Česká republika, a.s.:
 - Brno – Starobrna, a.s. – pivovarnictví a sladovnictví – zánik 2009 fúzí s Královským pivovarem Krušovice,
 - Krušovice – Královský pivovar Krušovice, a.s. – výroba a prodej piva,
 - Ústí nad Labem – Drinks Union, a.s. – akvizice Heinekenem (r. 2008) – výroba piva, lihovin a nealkoholických nápojů, závody – pivovar v Ústí nad Labem, pivovar Velké Březno, likérka Krásné Březno, sodovkárna Brno-Lesná – 2010 fúze s Heineken,
 - Piva: Krušovice, Starobrna, Březňák, Zlatý bažant, Zlatopramen, Hostan, Louny, Dačický, Heineken,
 - Přerov – PMS Přerov, a.s. – výroba piva a sladu, obchodní značky – Zubr, Litovel, Holba;
- České Budějovice – Budějovický Budvar, n. p. – výroba a prodej piva.

Vedle velkých pivovarů vznikla v ČR v posledních letech řada malých soukromých pivovarů.

Mapa pivovarů ČR

Obr. 5.21: Pivovary v ČR

Pramen: http://mirek.kx.cz/ceska_piva.html

Výroba nealkoholických nápojů

Přestože podstatnou část domácího trhu s nealkoholickými nápoji ovládají zahraniční společnosti Coca-Cola a Pepsi-Cola, útočící na spotřebitele razantní reklamou, domácí producenti mají na trhu stále své místo. Na výrobě cca 650 mil. litrů limonád se Coca-Cola a Pepsi-Cola podílí přibližně 1/3.

Ještě v roce 1995 byly největší domácí výrobci nealkoholických nápojů – Pivovary a sodovkárny Brno (Uherské Hradiště, Olešnice, Vyškov), Nealko Olomouc (Karviná, Rožnov), Toma Nehvizdy (Prahavýchod) a Pražské sodovkárny Zátka. Některé však ukončily činnost a jiné – zejména u pivovarů zahájily výrobu (Černá Hora, Kofola...).

Po roce 1990 také na oblibě získávají jak kvalitní stolní vody, tak zejména minerální vody. Největší výrobce minerálních vod s téměř třetinovým podílem na trhu je společnost Karlovarské minerální vody, a.s. (Mattoni, Magnesia; od roku 1991 s holandským kapitálem). Mezi další výrobce patří společnosti:

- Ondrášovka, a.s., Praha,
- Hanácka kyselka, Horní Moštěnice,
- Marienbad Waters Mariánské Lázně, a.s. (Excelsior, Aqua Maria...),
- TOMA, a.s., Nehvizdy (USA, 1991) – výroba a distribuce limonád, džusů a stolních vod,
- Limova, s.r.o., Zlín,
- Coca-Cola Beverages ČR s.r.o., Praha (USA, 1991),
- Kofola, a.s., Krnov.

Zpracování zeleniny a ovoce

Jak konzervování, tak mrazení a jiné zpracování zeleniny a ovoce je umístěno především do produkčních oblastí. Největší závody před rokem 1990, které zpracovávaly zeleninu a ovoce byly v Ústí n. L., Lovosicích, v okolí Mělníka (Vojkovice), v Praze a okolí (Mochov), v Nymburku, v okolí Kolína (Starý Kolín), v okolí Hradce Králové (Bolehošť, Černožice), ve Znojmě, v okolí Brna (Modřice), v Bzenci, v Uherském Hradišti (Jarošov), v Rokycanech apod.

Po roce 1999 se tyto závody potýkají s velkými potížemi – zejména se zahraniční konkurencí, dovozem produktů, nadbytkem produkčních kapacit, nízkými výkupními cenami... Řada z podniků byla trvale ztrátových, až došlo k jejich bankrotu a uzavření, např. Marila Rokycany, Fruta Brno, Znojmia Znojmo (sterilované okurky, dnes patří pod Hamé).

V současné době patří mezi nejsilnější podniky především HAMÉ s.r.o., které se zabývá nákupem a zpracováním zeleniny, ovoce, masa, výrobou zeleninových a masných konzerv, kečupů, marmelád, dětských výživ apod. Pod HAMÉ dále spadají prémiové značky Otma, Veselá pastýřka, Znojmia, Hamánek a Hamé Life Style.

Ostatní výrobci potravin

Výroba cukrovinek, čokolády a trvanlivého pečiva často navazovala v lokalizaci na cukrovary (Holešov), ale ve velké míře se přitom řídila i spotřebou. Největší závody do roku 1990 měly Praha, Děčín, Kolín, Velim, Liberec, Olomouc, Hodonín a blízký Rohatec, Lovosice, Lomnice nad Popelkou, Opava. Po roce 1990 byly neúspěšnějším výrobcem cukrovinek a trvanlivého pečiva Čokoládovny Praha (podíl více než 60 % na trhu). Postupně byly jednotlivé podniky privatizovány a do ČR začal pronikat zahraniční kapitál – Nestlé, Danone, čímž došlo k modernizaci a rekonstrukci vybraných provozů – Deli Lovosice, Opavia Opava. Mezi nejvýznamnější podniky patří:

- Opavia – LU, a.s., Opava (vstup francouzského kapitálu v roce 1999) – výroba trvanlivého a netrvanlivého pečiva, cukrovinky, závody: DELI Lovosice, KOLONÁDA Mariánské Lázně, OPAVIA Opava.
- Nestlé Čokoládovny a.s., Praha (švýcarský kapitál, 1999) – výroba čokoládových a kakaových výrobků, nečokoládových cukrovinek, závody: Sfinx – Holešov, Maryša – Rohatec, Orion Praha, Zora Olomouc.
- Jemča Jemnice, a.s. – největší producent balených černých a ovocných čajů, ovládá 2/3 našeho trhu, modernizace, nové balící stroje.
- VITANA, a.s., Byšice-Liblice (1992, německý kapitál – Rieber & Son) – výroba potravinových koncentrátů, pochutin a přísad do pečiva, škrobárenských a mlýnských produktů.
- Českomoravské mrazírny, k. s., provozovna Kunovice – výroba zmrazených potravin a polotovarů.
- Chio Bohemia Tábor, a.s., Malšice (německý kapitál, 1992) – výroba potravinářského zboží, bramborové lupínky.
- NOWACO, Opava (dříve Mrazírny Oceán, a.s.) – výroba polotovarů, hotových jídel z bramborových výrobků a zeleniny, mražených a smetanových krémů.
- Master Foods, k. s., Poříčí nad Sázavou (americký kapitál, 1992) – výroba nečokoládových cukrovinek Starburst, prodej značkových čokoládových tyčinek Mars, Twix, Milky Way,.. výrobky pro domácí zvířata.
- Douwe Egberts a.s., Praha (holandský kapitál, 1992) – zpracování a balení kávy a čaje, dovoz, velkoobchod, skladování.

- UNILEVER ČR s.r.o., Praha (britský a holandský kapitál, 1991) – výroba zmrzlin, jedlých rostlinných tuků, kosmetických výrobků, mýdel, saponátů.

Výroba tabákových výrobků

Výroba tabákových výrobků má v ČR velkou tradici, probíhala většinou z dováženého tabáku v centralizovaných závodech (Kutná Hora, Hodonín, České Budějovice, Nový Jičín). Bylo vyráběno až 25 mld. kusů cigaret ročně.

Po roce 1990 začal tabákový průmysl patřit nesporně mezi finančně velmi lukrativní odvětví, což mimo jiné dokládají mnohamiliardové zisky nadnárodních společností. V ČR v roce 1990 z monopolního Československého tabákového průmyslu byla založena akciová společnost Tabák Kutná Hora s vlastní distribuční sítí. V roce 1992 se společnost spojila s firmou Philip Morris, a.s., což je největší výrobce tabákových produktů ve světě. Toto spojení bylo tehdy největší americkou investicí ve střední a východní Evropě (420 mil. USD).

Závod v Kutné Hoře se tak stal jedním z nejmodernějších na světě. Investovalo se i do závodů v Novém Jičíně, Hodoníně a Strážnici.

Na našem trhu se však snaží prosadit i další významní výrobci cigaret, např. společnost British-American Tobacco, která otevřela továrnu na výrobu cigaret v Mariánských Lázních.

5.4 AKTUÁLNÍ TRENDY V PRŮMYSLOVÉ VÝROBĚ

V polovině 70. let se ve vyspělých zemích světa přehoupl vývoj hospodářství z vrcholu fordismu do tzv. postfordismu. Tento nový systém kapitalistické akumulace, který se zformoval jako reakce na krizi fordismu, byl charakteristický zejména:

- strukturální transformací hospodářství,
- strukturálními změnami v průmyslové výrobě,
- prostorovými přesuny,
- významem nových technologií,
- organizačními a institucionálními změnami,
- změnami v zaměstnanosti,
- globalizací ekonomických a sociálních vazeb,
- změnami v ekonomickém myšlení, chování a motivaci.

Tento vývoj v ČR nastal až po roce 1989. S výše uvedenými změnami souvisí zvyšující se dynamika změn informačních technologií a vznik tzv. **globální informační společnosti**, která buduje globální informační infrastrukturu, založenou především na využití síťových technologií.

V souladu se změnou struktury výroby probíhá další typický jev pro tuto etapu – **deindustrializace**, což je pokles zaměstnanosti v průmyslu (hlavně u výrob s nižší přidanou hodnotou) a navazující sociální a ekonomické změny. V rámci deindustrializace probíhá také rozvoj **high-tech** oborů – oborů s nadprůměrnou úrovní uplatňovaných vědeckých a technických znalostí a systematickým zaváděním **inovací** ve výrobních procesech (elektronika, optické a lékařské přístroje). Na základě úzké spolupráce průmyslu s vědeckou základnou vznikají specializovaná inovační a technologická centra – vědeckotechnické parky (technologické, vědecké).

Rozhodující význam pro světovou i českou ekonomiku mají **nadnárodní společnosti**, které představují hlavní aktéry globalizace. Jejich prostorové rozmístění je jedním z řídicích mechanismů globální ekonomické integrace. Nadnárodní společnosti jsou úzce spojeny s **přímými zahraničními investicemi** (PZI, záměr rezidenta jedné ekonomiky /přímý investor/ získat trvalou účast v subjektu, který je rezidentem v ekonomice jiné než ekonomika investora /přímá investice/). V České republice došlo k masivnímu nárůstu PZI po roce 1998 v souvislosti s přijetím **investičních pobídek**.

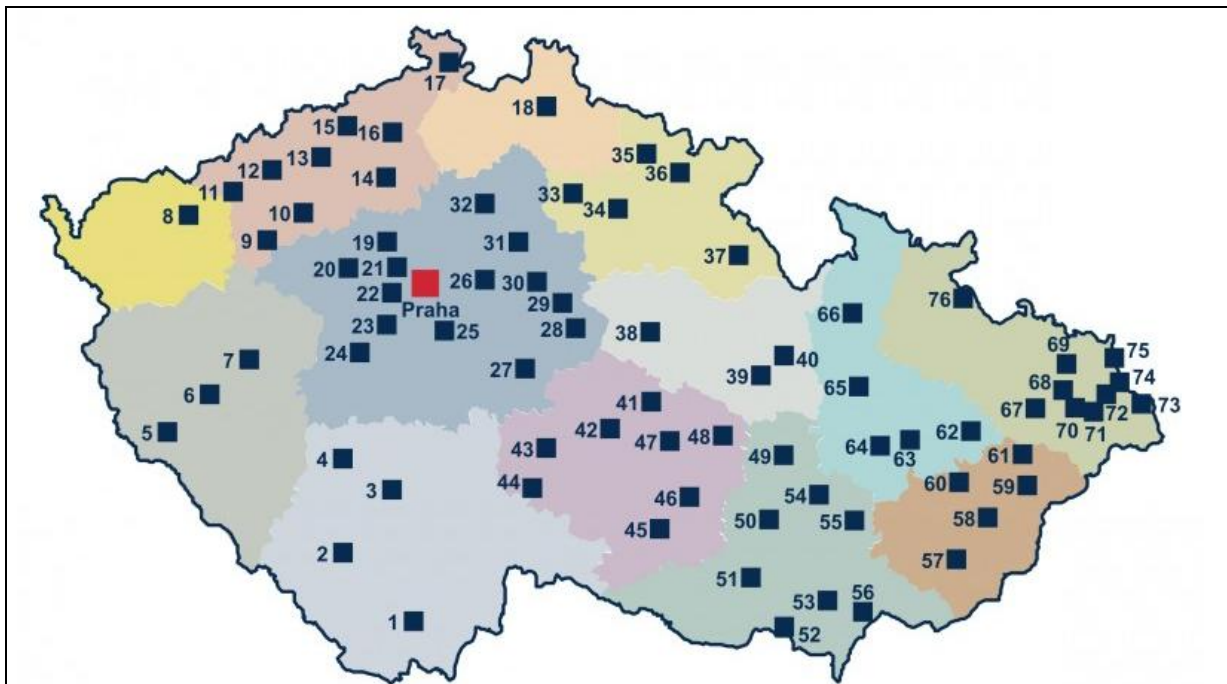
Obr. 5.22: Regionální rozmístění projektů podpořených investičními pobídkami

Pramen: Czechinvest

Výše uvedený vývoj ovlivnil i prostorové rozmístění výrobních aktivit, které se z center měst začaly přesouvat na jejich okraje, často do tzv. **průmyslových/podnikatelských zón**. Současně začínají vznikat další prostory, ve kterých jsou lokalizovány podniky a jejich podpůrné instituce, jako např. vědecko-technické parky, podnikatelské inkubátory, inovační centra apod.

RÁMEČEK 5.5 – Průmyslová zóna

Průmyslová zóna byla podle zákona č. 50/1976 Sb., o územním plánování a stavebním řádu, ve znění pozdějších předpisů definována jako „ucelené území vymezené v závazné části schváleného územního plánu velkého územního celku či schváleného územního plánu obce jako území současně zastavěné převážně objekty pro průmyslovou výrobu, obchod, služby nebo jako zastavitelné území vhodné převážně pro umístování průmyslové výroby, obchodu, služeb.“ V aktuálně platném zákonu 183/2006 Sb., o územním plánování a územním řádu (stavebním zákoně) již průmyslová zóna definována není.

Obr. 5.23: Podpořené průmyslové zóny od roku 1998

Pramen: Czechinvest

1 Český Krumlov, 2 Prachatice, 3 Písek, 4 Blatná, 5 Domažlice, 6 Stod, 7 Plzeň, 8 Ostrov, 9 Podbořany, 10 Žatec, 11 Klášterec nad Ohří, 12 Chomutov, 13 Most, 14 Lovosice, 15 Přestanov, 16 Ústí nad Labem, 17 Rumburk, 18 Liberec, 19 Slaný, 20 Tuchlovice, 21 Kladno, 22 Unhošť, 23 Zdice, 24 Žebrák, 25 Zlatníky-Hodkovice, 26 Poříčany, 27 Zruč nad Sázavou, 28 Kutná Hora, 29 Kolín, 30 Velim, 31 Nymburk, 32 Mladá Boleslav, 33 Jičín, 34 Hořice, 35 Vrchlabí, 36 Trutnov, 37 Kvasiny, 38 Chrudim, 39 Svitavy, 40 Moravská Třebová, 41 Ždírec nad Doubravou, 42 Havlíčkův Brod, 43 Pelhřimov, 44 Kamenice nad Lipou, 45 Třebíč, 46 Velké Meziříčí, 47 Žďár nad Sázavou, 48 Bystřice nad Pernštejnem, 49 Blansko, 50 Brno, 51 Pohořelice, 52 Mikulov, 53 Velké Pavlovice, 54 Vyškov, 55 Brankovice, 56 Hodonín, 57 Staré Město, 58 Zlín, 59 Vsetín, 60 Holešov, 61 Valašské Meziříčí, 62 Hranice, 63 Velká Bystřice, 64 Olomouc, 65 Uničov, 66 Šumperk, 67 Mošnov, 68 Paskov, 69 Ostrava, 70 Frýdek - Místek, 71 Nošovice, 72 Třanovice, 73 Třinec, 74 Český Těšín, 75 Karviná, 76 Krnov

5.5 DATA

Při geografickém hodnocení vývoje průmyslu, jeho struktury či koncentrace, diverzifikace, specializace apod. se nejvíce využívají data opírající se o údaje o zaměstnanosti. Údaje o zaměstnanosti za jednotlivé kraje ČR lze získat z Výběrového šetření pracovních sil (VŠPS). VŠPS zahrnuje informace o zaměstnanosti v sektorech národního hospodářství i jednotlivých odvětvích dle klasifikace CZ-NACE.

Individuální údaje o jednotlivých podnicích lze získat velmi obtížně, ochrana individuálních dat je důsledně dodržována na základě příslušných ustanovení zákona č. 89/1995 Sb., o státní statistické službě ve znění pozdějších předpisů. Za nejobsáhlejší databázi firem lze považovat HBI (www.hbi.cz), která ovšem v základní – neplacené – verzi poskytuje jen několik základních údajů podobně jako Registr ekonomických subjektů (RES): <http://registry.czso.cz/irsw/>. Dílčí údaje o podnicích, ale zejména výsledky hospodaření podniků za jednotlivé roky lze získat na webu Obchodního rejstříku: www.justice.cz. Informace o živnostnících lze zjistit v živnostenském rejstříku: www.rzp.cz. Některé podniky (zejména ty velké) zveřejňují výsledky svého hospodaření na svém webu, případně ve výroční zprávě.

Specifickým problémem jsou data o dojížděcí do průmyslu, která mají svou nezastupitelnou roli při řešení problematiky vymezení průmyslových regionů. V daleko menší míře jsou geografie využívány ekonomické ukazatele, jako jsou výroba zboží, výsledky hospodaření, export, import, a to zejména pro jejich nesnadnou dostupnost pro menší územní celky než je území celého státu.¹³

Údaje o plochách pro podnikání, dotačních titulech pro firmy a podnikatele apod. je možné získat na webu Agentury pro podporu podnikání a investic – Czechinvest: www.czechinvest.org .

Cvičení

- 1) Zvolte si průmyslový podnik v blízkosti svého bydliště. Vypracujte podrobnou analýzu podniku a jeho činnosti. Pokuste se zjistit především následující informace:
 - Název a sídlo podniku (lokalizace podniku, prostorové souvislosti, charakteristika obce, počet obyvatel – mapa).
 - Vznik a historie podniku (webové stránky podniku, příp. jiné zdroje).
 - Výrobní zaměření (CZ-NACE podle RES).
 - Vývoj počtu zaměstnanců. Struktura zaměstnanců (RES, HBI).
 - Obrat (výroční zprávy).
 - Zahraniční kapitál (výroční zprávy, živnostenský rejstřík).
 - Dodavatelsko-odběratelské vazby – export, import (web podniku, výroční zprávy, HBI).
 - Význam podniku pro ekonomiku regionu a zaměstnanost v regionu (subjektivní zhodnocení).
 - Plány do budoucna (návštěva podniku?).
 - Případné další důležité informace.
- 2) Charakterizujte průmysl vybraného kraje. Využijte různé statistické údaje (ČSÚ, údaje Ministerstva průmyslu a obchodu...) mapky atd.
- 3) Během jednoho týdne sledujte značky výrobců potravin, které jíte. Dále se pokuste zjistit, jaké výrobky máte doma – jaké jsou to značky a kde byly vyrobeny (elektronika, nábytek, oblečení, chemické výrobky – čističe, prací prášky, zubní pasty, kosmetika, léky...) i další výroby, se kterými přicházíte každodenně do styku a běžně je používáte.

Literatura:

Agentura pro podporu podnikání a investic – Czechinvest: URL <www.czechinvest.org>

Český statistický úřad. URL <www.czso.cz>

Diamo, státní podnik Stráž pod Ralskem, URL <<http://www.diamo.cz/>>

HÁJKOVÁ, M. Hospodářské mapy České republiky pro školní atlas pro základní školy [bakalářská práce]. Brno: Masarykova univerzita, 2012.

Mapa „Potravinařství“. Bratislava: Stiefel Eurocart, 2005.

Mapa pivovarů v ČR. URL <http://mirek.kx.cz/ceska_piva.html>

Ročenka Surovinové zdroje ČR – nerostné suroviny, vydání z roku 2009. Praha: MŽP a Česká geologická služba, 2009. URL <<http://www.geofond.cz/cms/soubory/onas/docs/rocenka2009sur.pdf>>

SEKANINA, Z. Vývoj těžby ropy na jižní Moravě (diplomová práce). Olomouc: PŘF UPOL, 2009. 78 s. URL <http://geography.upol.cz/soubory/studium/bp/2009-rg/2009_Sekanina.pdf>

¹³ Podle: <http://aplikacergsg.sci.muni.cz/zadani-cviceni/data---prumysl-3>

Škoda auto. URL <<http://www.skoda-auto.cz>>

Těžba a zásoby nerostných surovin v České republice - přehled za rok 2009. URL <<http://www.geofond.cz/cms/soubory/o-nas/docs/prehled-tezba-2009.pdf>>

Velký souboj pivařů, vinařů a „vodařů“! Co si o tom myslíte? URL <<http://www.penize.cz/nakupy/235186-velky-souboj-pivaru-vinaru-a-vodaru!-co-si-o-tom-myslite>>

Další čtení:

ČEZ. URL <www.cez.cz>

Statistical Review of World Energy. URL <www.bp.com>

6. OBCHOD A SLUŽBY

terciární sektor; obchod; maloobchod; transformace; malá/velká privatizace; asiatické; atomizace; internacionalizace; síťová struktura; supermarket; diskont; hypermarket; nákupní centrum; prostorová koncentrace; kooperace; spotřební družstvo

(Kapitoly 6.1 – 6.4 zpracovány především s využitím publikace SZCZYRBA, Z. *Maloobchod v ČR po roce 1989: vývoj a trendy se zaměřením na geografickou organizaci*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2005.).

Podle teorie tří sektorů (Fisher, 1946) je sektor služeb totožný s terciárním sektorem. Dle klasifikace CZ-NACE patří do služeb činnosti uvedené v tab. 6.1. Jak uvádí Toušek a kol. (2008) definice služeb obvykle vychází z negativního vymezení. Služby jsou tedy činnosti, které nelze jasně zařadit do sektoru zemědělství nebo průmyslu. Výstupy sektoru služeb jsou pak nehmotné výrobky, které nemohou být skladovány, transportovány nebo vlastněny. Podrobné členění služeb je uvedeno v Toušek a kol. (2008: 275–280).

Pro socioekonomickou geografii je ze sektoru služeb nejzajímavější obchod, proto mu bude v této kapitole věnována zvláštní pozornost. V dalších kapitolách následují doprava a cestovní ruch.

Tab. 6.1: Klasifikace odvětví služeb dle CZ-NACE

Kód sekce	Název sekce
G	velkoobchod a maloobchod; opravy a údržba motorových vozidel (<i>kap. 6</i>)
H	doprava a skladování (<i>kap. 7</i>)
I	ubytování, stravování a pohostinství (<i>kap. 8 – cestovní ruch</i>)
J	informační a komunikační činnosti
K	peněžnictví a pojišťovnictví
L	činnosti v oblasti nemovitostí
M	profesní, vědecké a technické činnosti
N	administrativní a podpůrné činnosti
O	veřejná správa a obrana, povinné sociální zabezpečení
P	vzdělávání
Q	zdravotní a sociální péče
R	kulturní, zábavní a rekreační činnosti
S	ostatní činnosti
T	činnosti domácností jako zaměstnavatelů; činnosti domácností produkujících blíže neurčené výrobky a služby pro vlastní potřebu

Pramen: ČSÚ

6.1 MALOOBCHOD V ČR DO ROKU 1989

RÁMEČEK 6.1 – Maloobchod

Zákon č. 455/1991 Sb., živnostenský zákon vymezuje maloobchod jako nákup a prodej zboží za účelem jeho prodeje přímému spotřebiteli.

Maloobchod je v České republice významným způsobem ovlivněn vývojem před rokem 1989, kdy zde byla centrálně plánovaná ekonomika a maloobchod byl v České republice velice zastaralý. Roky 1949 a 1950 jsou považovány za rozhodující období znárodnování maloobchodu, kdy výrazně klesl podíl

soukromého sektoru na celkovém maloobchodním obratu. V období socialismu se obchod dělil na družstevní a státní sektor. Na venkově podnikala především družstva, která tvořila prodejní síť a na konci roku 1989 dosahovala téměř 17 000 prodejen. Ty tvořily téměř dvě pětiny všech prodejen v ČR. V 60. letech přišel razantní nárůst samoobsluh. Nákupní střediska a obchodní domy se začaly stavět v 70. letech (podle Preisingerové, 2010).

Vývoj maloobchodu do roku 1989 lze podle Škvařilové (2003: 6) pro snadnější ilustraci rozdělit do tří období:

- První období, tzv. meziválečné 1919–1938, je charakteristické snahami o obnovení obchodního podnikání, které je však brzděno hospodářskými krizemi. Jádrem maloobchodní sítě se stávají drobné obchody.
- Druhé období, tzv. válečné 1939–1945, znamená pro maloobchod velké omezení. Veškerý pohyb zboží od výrobce do maloobchodní sítě je regulován. Do konce 2. světové války zaniklo na tisíce obchodů.
- Třetí období, 1946–1989, je spojeno s restrukturalizací obchodní sítě a nedostatkem zboží. Dochází k likvidaci soukromého sektoru a tvorbě státních podniků hospodařících na základě plánu. Koncem 50. let dochází k rozvoji samoobslužné formy prodejen. Rozšiřování prodejních prostor probíhá na základě adaptací starých jednotek a spojením sousedních prodejen. V 80. letech se projevují snahy o kopírování moderních prvků vývoje obchodu v zahraničí.

6.2 MALOOBCHOD V ČR PO ROCE 1989

V roce 1989 došlo k **transformaci maloobchodu** a český maloobchod prodělal za tuto dobu nejnámennější změny. Přešlo se od centrálně plánované ekonomiky na tržní systém, otevřel se trh ČR pro velké zahraniční společnosti, apod. Tyto zahraniční společnosti ve velmi krátké době změnily celé konkurenční prostředí. Pro mnoho tuzemských společností znamenal nástup zahraničních společností existenční problémy a ve většině případů i úplný zánik. Nedokázaly se vyrovnat s novými podmínkami a přizpůsobit se jim.

Rozvoj soukromého sektoru v ČR probíhal dvěma cestami:

- **Privatizace** majetku dosavadních státních podniků, hlavně formou prodejů:
 - **malá privatizace** – nabídka státních provozoven obchodu zájemcům prostřednictvím držeb, tržiště v letech 1991–1992, dokončena 1993;
 - **velká privatizace** – zaměřena na velké obchodní podniky;
- **Vstup nových soukromých subjektů** do ekonomiky.

Tento proces zasáhly i **restituce** – navrácení majetku soukromým osobám, kdy bylo společně vráceno přes 11 tis. prodejen. Na základě konkrétních členských příspěvků byla obnovena členská základna družstev. Družstevníci obdrželi jednoznačně definovanou část majetku.

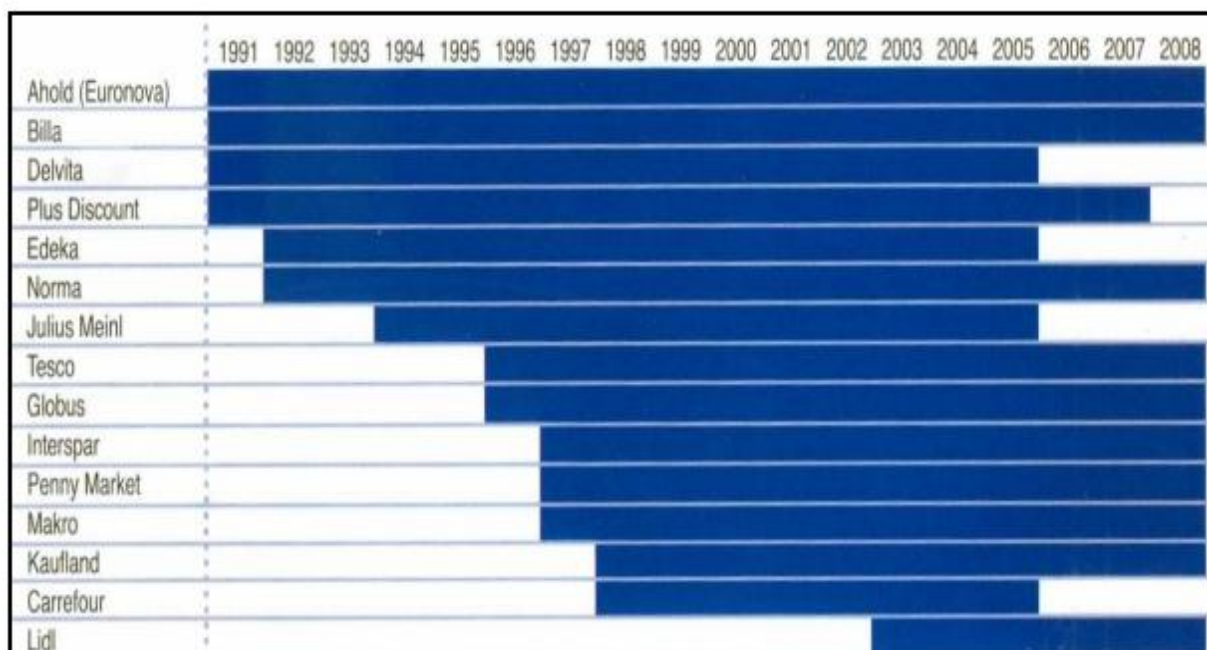
Specifikem českého maloobchodu je **asiatizace**. Asiatizace obsahuje nabídku levných, sortimentně úzce specializovaných prodejen, např. jde především o neznámkové zboží, plagiáty světových značek, atd.

Z prostorového hlediska uvádí Szczyrba (2005) dvě etapy transformace českého maloobchodu:

1. etapa – **atomizace** – probíhala v 1. polovině 90. let. Došlo k „roztříštění“ maloobchodu se znaky decentralizace a dekoncentrace struktur. Na trhu se objevila řada nových maloobchodních jednotek,

kteří vyplnily mezery v občanské vybavenosti sídel (**na venkově** rozvíjeny malé formy prodeje, zboží denní potřeby). Na druhou stranu mnohé provozovny na venkově z ekonomických důvodů omezovaly nabídku snížením prodejních plochy, pronájmy či uzavíráním prodejen. **Ve městech** došlo k posílení maloobchodu (co do plochy obchodů i počtu pracovníků). Nastala prostorová expanze do míst, které dříve nebyly dostatečně vybaveny, přičemž k nejvýraznější kvantitativní změně došlo u **nepotravinářského typu** prodejen. S atomizací klesá průměrná velikost prodejny a snížení docházkových vzdáleností.

2. etapa – **internacionalizace** – probíhala od 2. poloviny 90. let. Došlo k prostorově-organizační koncentraci. ČR se stala „testovacím“ prostorem ve středoevropském prostoru – stupeň koncentrace obchodu i zastoupení zahraničních firem na českém trhu byl od počátku vyšší než v sousedních zemích. Do ČR přišly nejprve společnosti, které dokázaly pozměnit a přizpůsobit své prodejní koncepty, tj. neodpovídající prodejní, technické a lokační parametry staveb, pronájmy apod. existující realitě v tuzemské maloobchodní síti. Mezi prvními nebyly firmy z Německa, jejichž zájem se předpokládal. Tyto firmy byly v 1. polovině 90. let vytíženy aktivitami ve „východním Německu“. Zprvu se tedy jednalo o nizozemský obchodní koncern **Ahold** a belgický **Delhaize de Lion**, které změnili koncept „českých samoobsluh“ v koncept supermarketů, z neevropských firem – **Kmart**. Až později převážily v ČR německé společnosti, na Slovensku bylo vzhledem k nižší velikosti spotřebitelského trhu působení zahraničních firem na počátku 90. let omezené.

Obr. 6.1: Expanze mezinárodních řetězců na českém trhu (rok otevření prvních prodejen)

Pramen: INCOMA Research, převzato z WAIDHOFER, 2009

Již v etapě atomizace s příchodem zahraničních společností Ahold a Delvita jsou zřejmé první náznaky tvorby **síťových struktur**. Postupně s příchodem dalších společností jsou budovány vlastní sítě velkoprodejen. Druhá etapa transformace zahrnuje čtyři subfáze, a to:

1. Dynamický rozvoj v **síti supermarketů** od roku 1995: nejdříve Albert, Delvita, později další specializované řetězce – Billa, družstevní řetězce COOP TIP, COOP TEMPO, Ahold převzal Julius Meinl, po roce 2004 britská společnost Tesco. Jsou přítomny i sítě regionálního měřítko – Norma, Edeka.
2. Dynamický rozvoj v **síti diskontů** od roku 1997: v iniciační etapě rozvoj sítě Plus /Tengelmann/ a Penny Market /Rewe/, později Lidl /Schwarz/, COOP DISKONT.
3. Dynamický rozvoj v **síti hypermarketů** od roku 1998:

- velkoprodejny začínají tvořit integrační jádra nákupních center – Kaufland /Schwarz/, Hypernova /Ahold/ – malé i velké supermarkety; Tesco,
- Makro (Metro) – řetězec cash & carry,
- COOP TERNO – jediný český specializovaný hypermarketový řetězec, který provozují spotřební družstva,
- velkoprodejny typu do-it-yourself: OBI (Tengelmann), Baumax (Baumax), Bauhaus (Bauhaus), Hornbach (Hornbach),
- síť velkoprodejen nábytku – IKEA, Sconto, Asko, Europa Möbel, Kika,
- další specializované řetězce – Gigasport, Electro World...

4. Dynamický rozvoj v síti nákupních center od roku 1998:

- nejvíce nákupních center v Praze a Brně, obvykle na městských periferiích, často v centrech (Vaňkovka, Velký Špalíček);
- výstavba obvykle spojena s velkou zahraniční developerskou firmou, např. AM Development (Olympia), britské Tesco (nákupní centra Tesco);
- nedílnou součástí síťové struktury jsou i **menší specializované jednotky** s celoplošným pokrytím (oděvy – Benetton, Kenvelo, H & M; obuv – Deichmann, Reno, Humanic, Baťa; drogerie – Droxi, DM, Rossmann; lékárny – Lloyds) a multikina.

Tab. 6.2: TOP 50 českého obchodu v roce 2010 – top širokosortimentní obchodníci (převaha rychloobrátkového zboží)

Pořadí v rámci obchodního segmentu	Firma	Tržby (mld. Kč) včetně DPH	Řetězce (počet prodejen)
1	Tesco Stores ČR, a.s.	45,0	Tesco hypermarket (71), Tesco OD (6), Tesco supermarket (47), Tesco Express (25)
2	Ahold Czech Republic, a.s.	42,0	ALBERT hypermarket (55), ALBERT supermarket (224)
3	Kaufland, v.o.s.	38,0	Kaufland (95)
4	Makro Cash&Carry ČR, s.r.o.	33,6	Makro (13)
5	Penny Market, s.r.o.	30,0	Penny Market (324)
6	Globus ČR, k.s.	27,0	Globus (14)
7	Billa, s.r.o.	22,7	Billa (196)
8	Lidl, v.o.s.	22,0	Lidl (221)
9	GECO TABAK, a.s.	17,7	Tabák-Tisk (226)
10	Spar Česká obchodní, s.r.o.	12,6	Interspar (33), Spar (4)

Pramen: TOP50 českého obchodu v roce 2010. Praha: Incoma, 2011. URL <www.incoma.cz/download/TOP50_2010cz.xls>

Tab. 6.3: Top specializovaní obchodníci spotřební elektronikou v ČR

Firma	Tržby (mld. Kč) včetně DPH	Řetězce (počet prodejen)
HP TRONIC Zlín, spol. s r.o.	7,1	Euronics (38)
Fast ČR, a.s.	6,7	Planeo (34), Planeo Quick Time (22)

Okay, s.r.o.	4,6	Okay (90)
Datart, s.r.o.	4,2	Datart (32)
Electro World, s.r.o.	3,3	Electroworld (19)
K + B Expert, s.r.o.	3,2	K+B Elektro Expert (24)

Pramen: TOP50 českého obchodu v roce 2010. Praha: Incoma, 2011.

Tab. 6.4: Top specializovaní obchodníci zbožím pro dům, dílnu a zahradu v ČR

Firma	Tržby (mld. Kč) včetně DPH	Řetězce (počet prodejen)
OBI Česká republika s.r.o.	9,3	OBI (31)
Hornbach - Baumarkt CS, s.r.o.	5,7	Hornbach (6)
BAUMAX ČR, a.s.	5,5	Baumax (24)
Mountfield, a.s.	3,8	Mountfield (54)
Bauhaus, k.s.	3,3	Bauhaus (7)
Siko Koupelny, a.s.	2,5	Siko (40)

Pramen: TOP50 českého obchodu v roce 2010. Praha: Incoma, 2011.

Tab. 6.5: Top specializovaní obchodníci nábytkem a vybavením domácnosti v ČR

Firma	Tržby (mld. Kč) včetně DPH	Řetězce (počet prodejen)
Ikea, a.s.	7,5	Ikea (4)
ASKO - NÁBYTEK, s.r.o.	2,2	Asko (11)
Kika Nábytek, s.r.o.	2,2	Kika (6)
Jysk, s.r.o.	2,0	Jysk (58)
SCONTO Nábytek, k.s.	1,9	Sconto (6)

Tab. 6.6: Top specializovaní obchodníci drogerií v ČR

Firma	Tržby (mld. Kč) včetně DPH	Řetězce (počet prodejen)
Dm - drogerie markt, s.r.o.	5,6	Dm - drogerie markt (195)
p.k. Solvent, s.r.o.	4,3	Family (205)
Rossmann, s.r.o.	2,6	Rossmann (113)
Schlecker, a.s.	2,3	Schlecker (185)

Pramen: TOP50 českého obchodu v roce 2010. Praha: Incoma, 2011.

Tab. 6.7: Top specializovaní obchodníci oděvy, obuví a sportovními potřebami v ČR

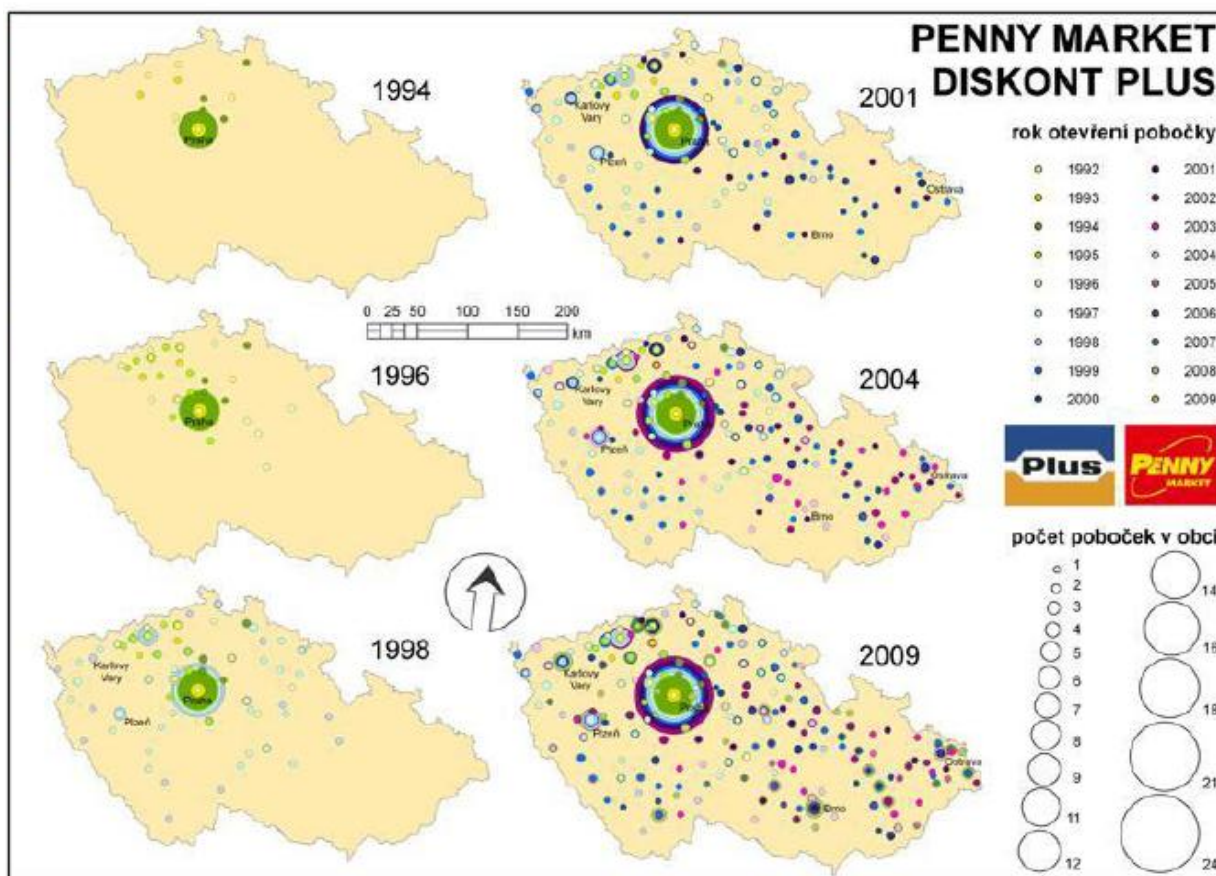
Firma	Tržby (mld. Kč) včetně DPH	Řetězce (počet prodejen)
C&A Moda ČR, v.o.s.	3,1	C&A, Clockhouse (39)
Baťa, a.s.	2,7	Baťa (88)
Sportisimo s.r.o.	2,4	Sportisimo (59)
New Yorker, s.r.o.	2,0	New Yorker (44)
Deichmann	1,8	Deichmann (83)
H & M Hennes & Mauritz CZ, s.r.o.	1,7	H&M (20)
Hervis Sport a móda, s.r.o.	1,6	Hervis (24)

Pramen: TOP50 českého obchodu v roce 2010. Praha: Incoma, 2011.

6.3 PROSTOROVÉ ASPEKTY VÝVOJE MALOOBCHODNÍCH SÍTÍ

V dosavadním vývoji maloobchodní sítě lze vyčlenit tři základní aspekty, které se vzájemně doplňují a vytváří doplňkovost systému obchodních sítí:

- Aspekt 1: sídelně hierarchická difúze v závislosti na velikosti obsluhovaného území – **velikost prodejny koreluje s významem sídla v sídelně obslužném systému.**
- Aspekt 2: prostorová difúze typická pro expanzi maloobchodních řetězců Penny Market a Plus **ve směru západ – východ**, poté postupné zahušťování území.

Obr. 6.2: Vývoj obchodního řetězce na příkladu Penny Market a diskontu Plus od roku 1994 do roku 2009

Pramen: Nováková In: Preisingerová 2010: 52

- Aspekt 3: vývoj, který pro svůj průběh lze charakterizovat jako efekt „**plošné expanze**“ = okamžité celoplošné pokrytí území celého státu charakteristické zprovozněním několika desítek prodejen v 1 den, kterým zahajuje firma území expanzi (např. Lidl).

V posledních letech byla charakteristickým jevem **prostorová koncentrace**, což je sílící posun ve vertikálním směru od větších sídel k menším = stěhování velkoformátových prodejen (hyper-, hobbymarket) do středisek s kritickou velikostí kolem 30–50 tis. obyvatel. Diskontní řetězce se rozšířily do všech obchodně významných středisek pro odbyt zboží.

Poslední fází je „**obsazení**“ všech relevantních obslužných středisek na území celého státu. Tím je dovršena etapa expanze, charakteristická hustou sítí různých velkoplošných maloobchodních formátů. Obchod se v této době stále více přesouvá do **virtuální úrovně** (on-line nakupování přes internet, prostřednictvím mobilních telefonů apod., v ČR vznikla i první virtuální prodejna).

6.4 KOOPERAČNÍ STRUKTURY

Po roce 1989 bylo obchodní podnikání v ČR zastoupeno malými firmami, pro které byla typická absence spolupráce s jinými podnikatelskými subjekty v odvětví. Situace se však začala proměňovat ve 2. polovině 90. let, kdy začínají vznikat **první obchodní sítě organizované jako kooperace malých a menších prodejců**.

Obchodní sítě lze podle územní působnosti rozdělit na:

- Celostátní obchodní sítě – pokrývají území celého státu, typické velkým počtem kooperantů (např. Teta, Enapo).
- Regionální obchodní sítě – zabírají různě velká území, většinou několik desítek kooperantů.

Obchodní aktivity sítí velmi často zasahují do jiných konkurenčních kooperací. Vzniká tak poměrně složitá prostorová struktura, která se v čase dynamicky mění.

Specifické postavení mají **spotřební družstva**, která prošla velmi dlouhým a složitým vývojem. Zatímco některá z družstev zanikla v průběhu transformace, ta co přežila (Jednota, Konzum) založila v rámci snahy o spolupráci nákupní centrálu COOP. Takto speciálně vyprofilované maloobchodní řetězce mohou úspěšně konkurovat zahraničním řetězcům.

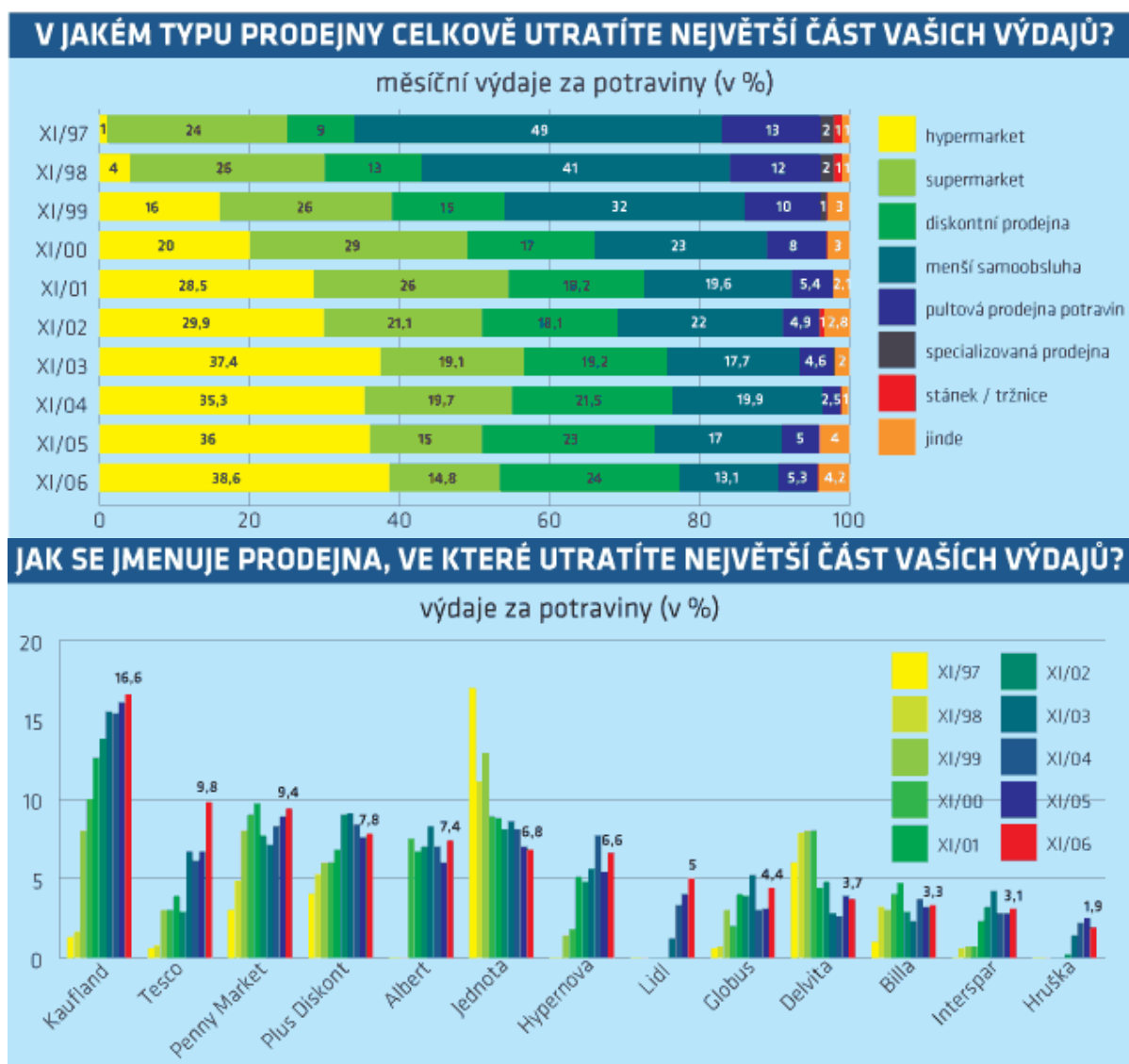

Obr. 6.3: Coop Jednota v Jevišovicích

Foto: H. Svobodová

6.5 NÁKUPNÍ CHOVÁNÍ

Během uplynulých dvaceti let prošel český maloobchod zásadní změnou i z hlediska nákupních zvyklostí populace. Nejen přesun z kamenných obchodů do **virtuální roviny**, ale také rozšiřování doby volného času, rostoucí mobilita a koncentrace maloobchodní sítě vytváří pro tyto změny podmínky.

Obr. 6.4: Nákupní chování české populace v roce 2005

Pramen: Ročenka českého a slovenského obchodu. Incoma research + Moderní obchod, 2006. URL <http://eregal.ihned.cz/c1-20910110-coop-vchazi-na-scenu>

Podle tiskové zprávy skupiny GfK¹⁴ uvádí pouhých 6 % respondentů z aktuálního výzkumu, že si ještě nikdy přes internet nepořídili žádné zboží ani službu. Z hlediska věku nejčastěji nakupují mladší ročníky od 20 do 29 let. Z hlediska druhu zboží vítězí nákup elektroniky a oblečení (35–40 %), poté kosmetika a audio/video nosiče a knihy (20 %).

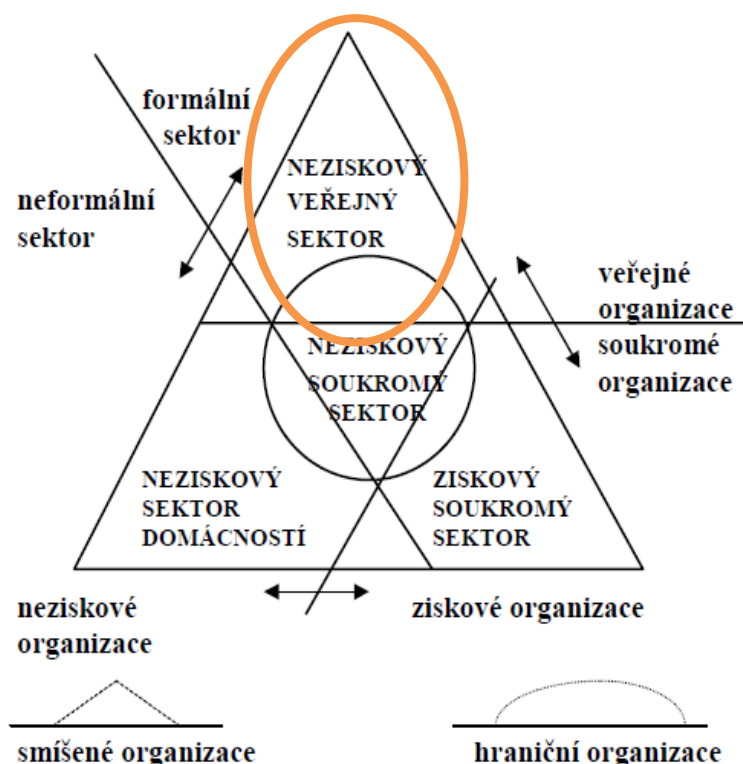
Nadměrná produkce a krize konzumní společnosti také nutí nakupující hledat **alternativní způsoby nákupu a spotřeby**, mezi něž můžeme zařadit např. farmářské či jiné trhy.

¹⁴ On-line nakupování. URL http://www.gfk.cz/public_relations/press/press_articles/010185/index.cz.html

6.6 OSTATNÍ SLUŽBY

Veřejný sektor je specifickou součástí ekonomiky, který spadá do sektoru služeb. Často je zaměňován s pojmem veřejné služby. Veřejný sektor je ta část národního hospodářství:

- která zabezpečuje veřejné statky kolektivní spotřeby pro obyvatelstvo na neziskovém principu (školství, nemocnice...);
- která je financována z finančních prostředků zejména v soustavě veřejných rozpočtů;
- která je řízena veřejnou správou;
- o jejíž produkci se rozhoduje veřejnou volbou;
- která podléhá veřejné kontrole.

Obr. 6.5: Čtyřsektorový trojúhelníkový model národního hospodářství

Pramen: Rektořík (2001) dle Pestoffa (1995)

Jádrum veřejného sektoru je **veřejná správa**, kterou tvoří soustava úřadů s centrální nebo územní působností. Kromě veřejné správy tvoří veřejný sektor další organizace **financované z veřejných prostředků**, které poskytují **veřejné služby** (např. nemocnice, školy, domy sociální péče, atd.). Od soukromého sektoru se veřejný sektor liší především tím, že **není založen na ziskovém principu**, ale finanční prostředky na své fungování získává z veřejných rozpočtů, které jsou naplňovány prostřednictvím daní.

Odvětví **veřejných služeb** jsou v ČR následující:

- všeobecné veřejné služby (veřejná správa),
- obrana,
- veřejný pořádek a bezpečnost,
- zdraví,

- sociální věci,
- vzdělávání,
- ochrana životního prostředí,
- bydlení a společenská infrastruktura,
- ekonomické záležitosti,
- rekreace, kultura a náboženství.

6.7 DATA

Monitoring obchodu a služeb je do dnešní doby v ČR velmi slabý. Český statistický úřad publikuje dílčí data, která jsou však většinou už několik let stará a nepoužitelná, aktuální data jsou velmi skromná (měsíční statistiky o maloobchodu).

Poslední celostátní sčítání maloobchodní sítě proběhlo v roce 1999. Toto sčítání nazvané Retail Census 99 zadával ČSÚ a bylo provedeno privátní společností Incoma Praha. Bohužel do dnešní doby nebylo na tento počin navázáno. Statistické výkaznictví v odvětví se omezuje pouze na registraci podnikatelských subjektů (RES). Proto řada měst (např. Brno – Průzkum maloobchodní sítě na území města Brna, poslední v roce 2009) realizuje vlastní šetření maloobchodu.¹⁵ Řadu průzkumů realizuje společnost Incoma GfK (<http://www.incoma.cz/>), a to včetně „TOP 50 českého obchodu“, avšak veřejně dostupné jsou většinou pouze tiskové zprávy, detailní údaje jsou placené.

Cvičení

- 1) Ve vybraných dvou obchodech se stejným zbožím, ale jiného řetězce podle vlastního výběhu (potraviny, elektro, drogerie...) zmapujte rozložení jednotlivého zboží (struktura – mapka, co je víc nahoře, co dole, co ve výšce očí). Má rozložení nějaký význam? Pokuste se doložit na základě vlastního názoru a potvrdit pomocí článku/studie.
- 2) Zajistěte si reklamní letáky dvou zvolených obchodů a analyzujte, na co se prvně zaměříte. Jak vyhovuje barevnost, rozložení... Zhodnoťte letáky – do kterého obchodu byste po prostudování letáku šli (aniž byste něco o daném obchodě věděli)?
- 3) Ve zvolených dvou obchodech si vyberte 20 položek zboží. Liší se ceny a jak? Zpracujte do tabulky včetně značek a výrobce produktu. Myslíte, že byste někde nakoupili levněji nebo dráž a proč? Porovnejte ceny se specializovanou prodejnou.
- 4) Zaměřte se na tzv. privátní značky výrobků. Kdo je vyrábí a v jaké zemi? Jaké jsou ceny těchto výrobků v porovnání s obdobnými výrobky „klasických“ značek?
- 5) Spočítejte, kolik druhů jablek je v prodejně, ve které běžně nakupujete. Odkud jablka pochází a kolik z prodávaných druhů je z ČR? Porovnejte ceny zahraničních jablek s českými? Vysvětlete případné rozdíly.
- 6) Ve vybrané městské části Brna nebo jiného města zmapujte rozmístění provozoven maloobchodu s potravinami. Lze rozmístění aplikovat na Christallerův model?

Literatura:

¹⁵ <http://www.brno.cz/sprava-mesta/magistrat-mesta-brna/usek-rozvoje-mesta/odbor-uzemniho-planovani-a-rozvoje/dokumenty/upp/pruzkum-maloobchodni-site-na-uzemi-mesta-brna/>

FISHER, A. B. G. *Tertiary production as a poster international economic problem*. The Review of Economic Statistic, 28, s. 146 – 151. 1946.

Incoma GkF. URL <<http://www.incoma.cz/>>

On-line nakupování. Praha: GfK, 2012. URL <http://www.gfk.cz/public_relations/press/press_articles/010185/index.cz.html>

PESTOFF, V. A. *Reforming Social Services in Central Eastern Europe and Eleven Nation Overview*. In: Sborník CRYF, Krakov, 1995.

PREISINGEROVÁ, R. *Transformace maloobchodní sítě v České republice (regionální a ekonomické aspekty)* (diplomová práce). Brno: ESF MU, 2010. 68 s.

Průzkum maloobchodní sítě na území města Brna, poslední v roce 2009. Brno: CRR. 2010. URL <<http://www.brno.cz/sprava-mesta/magistrat-mesta-brna/usek-rozvoje-mesta/odbor-uzemniho-planovani-a-rozvoje/dokumenty/upp/pruzkum-maloobchodni-site-na-uzemi-mesta-brna/>>

Regal. URL <<http://eregal.ihned.cz>>

REKTOŘÍK, J. a kol. *Organizace neziskového sektoru. Základy ekonomiky, teorie a řízení*. Praha: Ekopress, 2001.

SZCZYRBA, Z. *Geografie obchodu – se zaměřením na současné trendy v maloobchodě*. Olomouc: UPOL, 2006. s. 56–73. ISBN 80-244-1453-8

SZCZYRBA, Z. *Maloobchod v ČR po roce 1989: vývoj a trendy se zaměřením na geografickou organizaci*. Olomouc: UPOL, 2005.

ŠKVAŘILOVÁ, A. *Rozvoj maloobchodu v ČR v období 1990–2001* (diplomová práce). Brno: ESF MU, 2003. 63 s.

WAIDHOFER, T. *Vývojové tendence v maloobchodě po roce 2000* (diplomová práce). Brno: ESF MU, 2010. 93 s.

Další čtení:

Dnešní svět – Obchod na Zemi. Praha: Terra klub, o.p.s. Číslo 1, ročník 2007/2008.

SPIPKOVÁ, J. *Geografie maloobchodu a spotřeby: Věda o nakupování*. Praha: Karolinum, 2012. 246 s. ISBN 9788024619514.

7. DOPRAVA

druh dopravy; optimalizace dopravní sítě; tranzitní koridor; TEN-T; mezinárodní veřejné letiště; charterový let; labsko-vltavská vodní cesta; integrovaný dopravní systém; P+R; B+R; K+R; cyklotrasa; cyklostezka; Eurovelo

Doprava osob, nákladů a informací je významnou složkou národního hospodářství. Význam dopravy v ČR plyne z její polohy na křižovatce transevropských cest; velký význam má samozřejmě i vnitrozemská doprava, a to zejména pro export a import surovin a výrobků, i pro územní dělbu práce (potřeba osobní přepravy domácí i mezinárodní).

Základem dopravní soustavy je:

- silniční doprava,
- železniční doprava,
- ostatní druhy dopravy (letecká, vodní...) mají doplňkový charakter.

7.1 SILNIČNÍ DOPRAVA

Doprava je jedním z klíčových odvětví ekonomiky České republiky se značným významem i pro mezinárodní vztahy. Poptávka po přepravě osob i zboží neustále roste a úkolem veřejného sektoru je vytvořit právní a ekonomické podmínky pro poskytování veřejných služeb v dopravě i pro podnikání v dopravě a zajistit dopravní infrastrukturu odpovídající růstu přepravních potřeb.

Za posledních 20 let se výrazně proměnil význam a úloha dopravy v české společnosti. Po roce 1989 se rapidně zvyšuje její intenzita a s ní spojené požadavky na kvalitu dopravní infrastruktury. Významně narůstá úloha osobní i nákladní silniční dopravy, která v porovnání s ostatními druhy jasně dominuje. Ve venkovských oblastech se vzhledem k efektivnosti zhoršuje obslužnost veřejnou hromadnou dopravou. Vedle toho se zde zhoršuje stav komunikací II. a III. třídy. Naopak síť hlavních silnic (I. třídy, rychlostní komunikace a dálnice) byla významně rozšířena a zkvalitněna. S růstem intenzity provozu a díky vstupu ČR do EU také narostly požadavky na bezpečnost dopravy, a to ve všech jejích oblastech a směrech (Bínek a kol. 2009). Negativním projevem nárůstu automobilizace je zvýšení negativních dopadů na životní prostředí.

Silniční doprava je v ČR výrazně ovlivněna historickým vývojem. Ještě za Rakouska-Uherska byla v ČR vyspělá síť silnic i železnic, a i proto je ČR dodnes v hustotě komunikací na předním místě v Evropě. Problémem je však nedostatečná kvalita a kapacita komunikací, která neodpovídá velkému nárůstu automobilizace.

Řada silnic, které mají význam do dnešní doby, se začala budovat v průběhu 18. století (např. Praha – Vídeň). V polovině 19. století bylo na Moravě a ve Slezsku celkem 23 erárních (státních) silnic a 372 okresních silnic. Díky vybírání mýtného postupně docházelo k budování nových státních silnic. V 1. polovině 19. století bylo na území ČR 3 835 km státních silnic, v roce 1918 – 49 208 km silnic. V roce 1925 jezdilo na území ČR 12 580 osobních automobilů a 10 870 motocyklů. Do roku 1930 narostl počet motorových vozidel na 100 474.

V roce 1938 bylo vydáno vládní rozhodnutí o výstavbě dálnic a následujícího roku zahájena výstavba D1 (úsek Praha – Humpolec). V letech 1939–1942 probíhala výstavba exteritoriální dálnice ve směru Vídeň – Bratislava (tzv. Hitlerova dálnice, 320 km – pozůstatky mostů a technických prvků patrné v krajině dodnes). V letech 1971–1980 bylo zprovozněno 257,7 km dálnic (D1, D2). Po roce 1989 došlo k vybudování dalších úseků dálnic a rychlostních silnic. Z důvodu finanční nákladnosti je však výstavba velmi zdlouhavá. V současné době je v ČR v provozu přes 130 tis. km silnic a dálnic (viz tab. 7.1)

Obr. 7.1: Silniční a dálniční síť, silnice I. třídy a vodní cesty v ČR k 1. 1. 2011 a návrh výstavby do roku 2025

Pramen: Ředitelství silnic a dálnic ČR

Pro dopravní infrastrukturu v regionech ČR a její údržbu je velmi důležitý vztah mezi infrastrukturou a jejím odpovědným správcem. Podle typu dopravní komunikace to jsou:

- Ředitelství silnic a dálnic ČR – odpovědnost za dálnice, rychlostní komunikace a silnice I. třídy,
- příslušné kraje ČR – odpovědnost za komunikace II. a III. třídy,
- jednotlivé obce ČR – odpovědnost za místní komunikace a chodníky,
- Správa železniční dopravní cesty – odpovědnost za všechny železniční tratě.

Tab. 7.1: Délka jednotlivých kategorií silnic v ČR – srovnání let 2000, 2005 a 2010

	2000	2005	2010
Délka silnic a dálnic celkem	55 409,7	55 509,8	55 751,9
z toho:			
dálnice v provozu	500,6	564,4	733,9
evropská silniční síť typu E	2 596,1	2 600,9	2 635,8
rychlostní komunikace	299,5	322,3	422,3
silnice	54 909,1	54 945,5	55 018,0
v tom:			
silnice I. třídy	6 031,1	6 153,8	6 254,6
silnice II. třídy	14 687,6	14 667,6	14 634,8
silnice III. třídy	34 190,4	34 124,1	34 128,6
Místní komunikace	72 300,0	72 927,0	74 919,0

Pramen: Ročenka dopravy České republiky. Praha: Ministerstvo dopravy ČR, 2011.

7.2 ŽELEZNIČNÍ DOPRAVA

Historie železniční dopravy v ČR sahá až do první poloviny 19. století. 30. 9. 1828 zahájila provoz koněspřežná dráha z Českých Budějovic do Kerschbaumu, která byla roku 1832 dovedena až do Lince.

V letech 1839–1847 byla budována tzv. Severní dráha Ferdinandova (úsek Břeclav – Bohumín). V letech 1842–1854 pak byly vybudovány tratě z Olomouce do Prahy, z Brna do České Třebové a z Prahy do Podmokel. Se všemi těmito stavbami železnic je spojena osoba Jana Pernera, významného českého železničního projektanta.

Délka železniční sítě na počátku 20. století rychle rostla – v roce 1906 dosáhla 6 490 km, v roce 1918 už 11 400 km – avšak rozmístění bylo nerovnoměrné (nejhustší v severní části Čech, což byla dříve hospodářsky nejvyspělejší část našeho státu). Téhož roku byly založeny Československé státní dráhy (ČSD). Roku 1962 byla zahájena elektrifikace železnice (v současné době elektrifikováno cca 31 % železnic), což byl také jeden z důvodů ukončení parní trakce v roce 1980. V průběhu vývoje se vyprofilovaly významné železniční uzly – Plzeň, Ústí nad Labem, Přerov, Česká Třebová, Brno, Kolín apod.

Po roce 1989 došlo k **optimalizaci železniční sítě** a řada tratí byla zrušena (v roce 1996 měřila železniční síť 9 435 km, z toho 1 891 km byly tratě dvoukolejné, 2 859 km bylo elektrifikováno). Tento proces pokračuje mírným tempem i v dnešní době. Přesto je železniční síť v ČR poměrně hustá (0,122 km železničních tratí na 1 km²); problémem je její rychlost, časová spolehlivost i kultura osobní dopravy. Nízké využití železniční dopravy v odlehlých oblastech a její ztrátovost vede v posledních letech k rušení některých tratí. K útlumu železniční dopravy přispívá kromě zastaralosti tratí (málo kapacitní, dovolují nízké rychlosti – modernizace tratí je velmi pomalá) a vlakových souprav i nárůst intenzity jiných druhů dopravy – zejména individuální automobilové.

Tab. 7.2: Délka železnic v ČR – srovnání let 2000, 2005 a 2010

	2000	2005	2010
Provozní délka tratí celkem	9 444	9 614	9 568
<i>podle počtu kolejí</i>			
jednokolejné	7 515	7 746	7 662
dvou a vícekolejné	1 929	1 868	1 906
<i>podle rozchodu kolejí</i>			
normální rozchod	9 342	9 512	9 389
úzký rozchod	102	102	102
<i>podle povahy provozu</i>			
pouze pro osobní dopravu	474	47	0
pouze pro nákladní dopravu	170	309	0
pro osobní i nákladní dopravu	8 800	9 258	9 568
Neelektrifikované tratě celkem	6 601	6 617	6 357

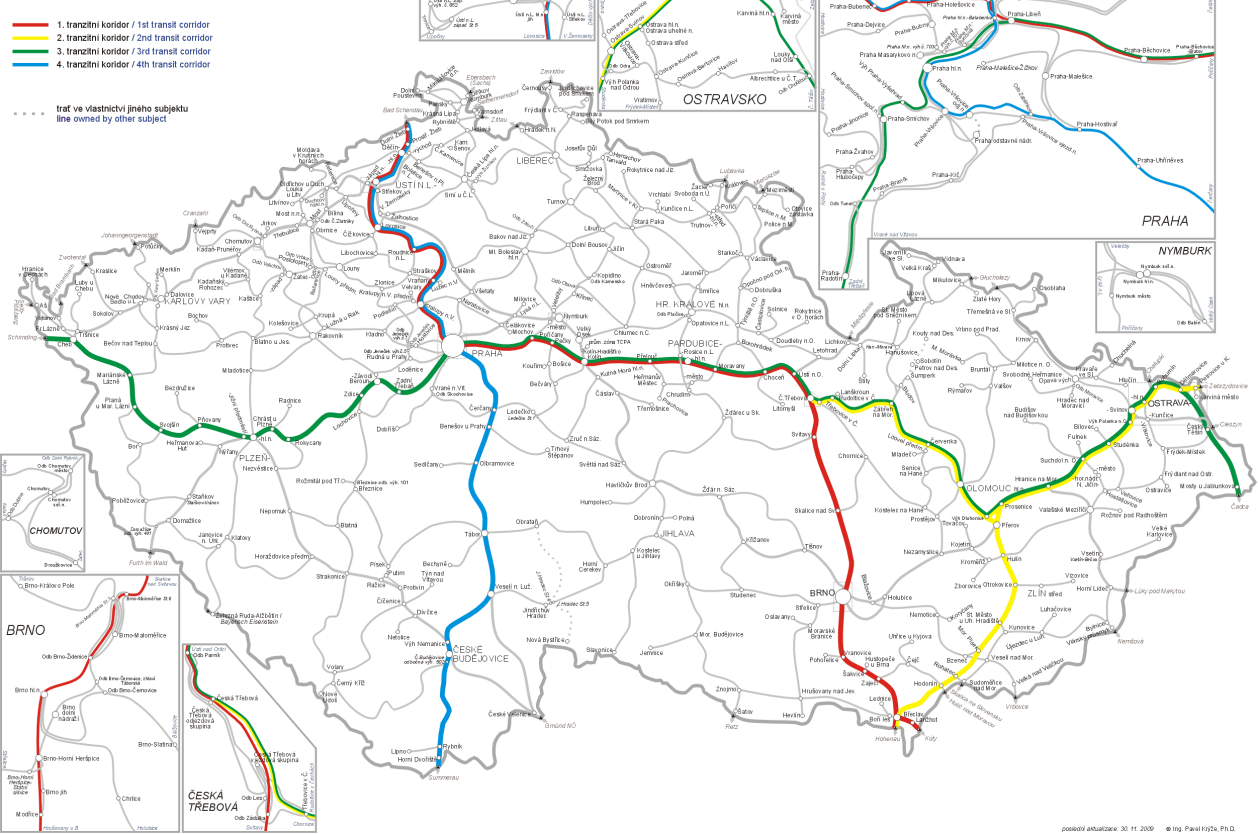
Pramen: Ročenka dopravy České republiky. Praha: Ministerstvo dopravy ČR, 2011.

Vybrané tratě byly v průběhu vývoje přizpůsobeny pro vyšší rychlosti dopravy (až 160 km/h). Tyto tratě se staly **tranzitními koridory** a také součástí sítě **TEN-T**.

- I. železniční koridor (Berlin – Dresden) – Děčín – Praha – Pardubice – Česká Třebová – Brno – Břeclav – (Wien / Bratislava – Budapest).
- II. železniční koridor (Gdaňsk – Warszawa – Katowice) – Petrovice u Karviné – Ostrava – Přerov – Břeclav; odbočná větev Přerov – Olomouc – Česká Třebová.

- III. železniční koridor (Le Havre – Paris – Frankfurt a. M.) – Cheb – Plzeň – Praha – Ostrava – (Žilina – Košice – Lvov); odbočná větev Plzeň – Domažlice – (Nürnberg).
- IV. železniční koridor (Stockholm – Dresden) – Děčín – Praha – Tábor – Veselí nad Lužnicí – České Budějovice – Horní Dvořiště – (Linz – Salzburg – Ljubljana – Rijeka – Zagreb).

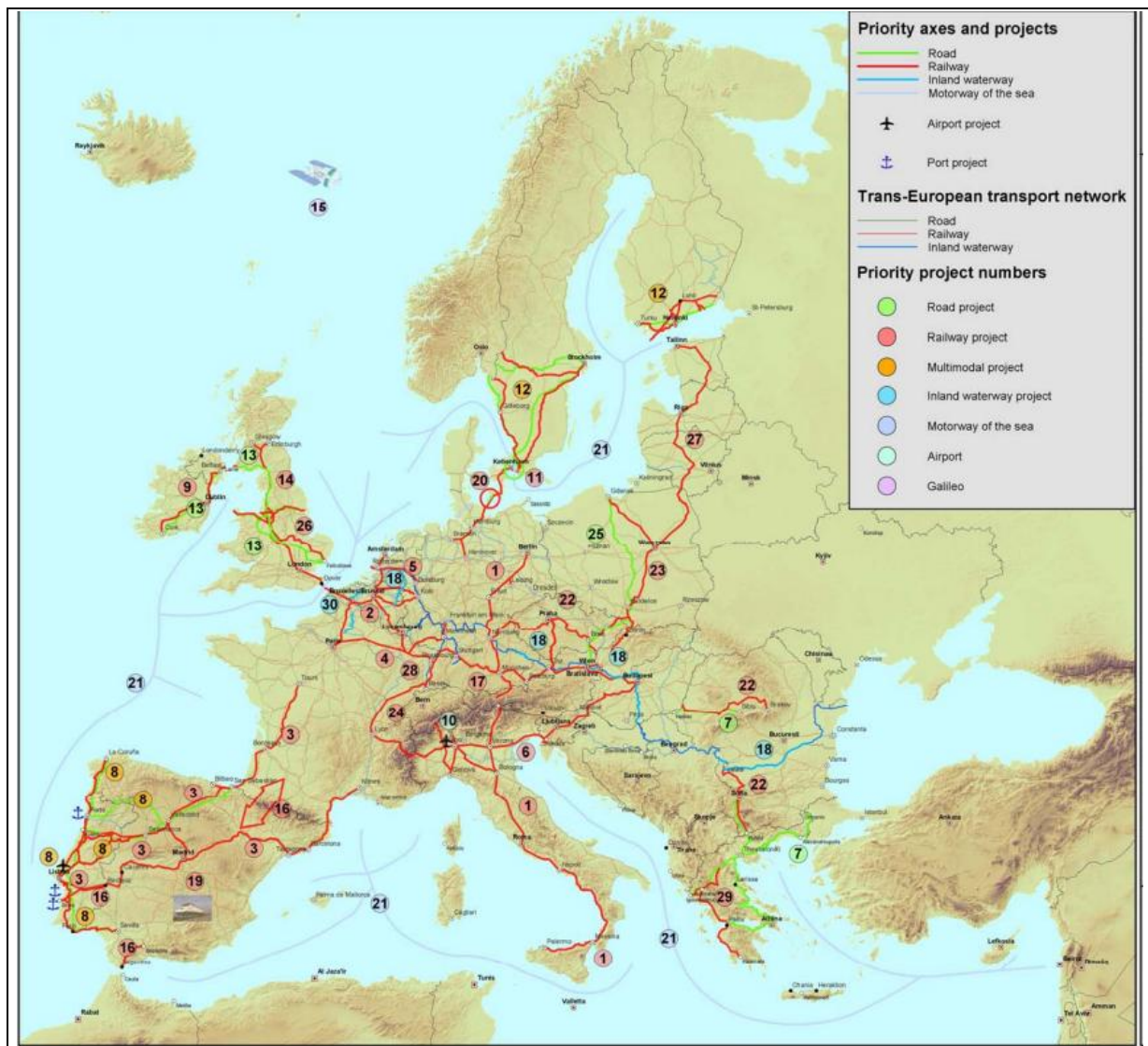
M01 Tranzitní koridory / Railway transit corridors

Obr. 7.2: Železniční síť v ČR s vyznačenými tranzitními koridory
 Pramen: České dráhy, a. s.

RÁMEČEK 7.1 – Transevropská dopravní síť TEN-T

Transevropská dopravní síť (Trans-European Transport Networks) je síť silničních a železničních koridorů, mezinárodních letišť a vodních cest. Základním důvodem jejího zřízení bylo zlepšení dopravní infrastruktury v mezinárodní sféře. Síť TEN-T byla schválena Evropským parlamentem v roce 1993. Síť TEN-T zahrnuje: 75 200 km silnic, 78 000 km železnic, 330 letišť, 270 námořních přístavů, 210 vnitrozemských přístavů. Realizace projektu má být dokončena v roce 2020.

Obr. 7.3: Prioritní osy a projekty sítě TEN-T

Pramen: European Commission. URL <[http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Trans-European_networks_in_transport_\(TEN-T\)](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Trans-European_networks_in_transport_(TEN-T))>

Od 1. 1. 2003 jsou provozovatelem železnic České dráhy, a.s., které ročně přepraví přes 160 mil. osob a přes 20 mil. vlako-kilometrů (2011). K témuž datu vznikla Správa železniční dopravní cesty, s. o.

1. prosince 2007 vznikla vkladem části podniku ČD, a. s. společnost ČD Cargo, a. s., který se zabývá železniční nákladní dopravou (objem přepravy 78 mil. tun v roce 2011). V listopadu 2011 vstoupil na železnice soukromý železniční dopravce RegioJet, o rok později Leo Express.

7.3 DALŠÍ DRUHY DOPRAVY

7.3.1 Letecká doprava

Letecká doprava v ČR má převážně mezinárodní charakter, přičemž většina letů je pravidelných, část z nich je nepravidelná (charterové lety). V letecké dopravě dominuje přeprava osob.

V České republice je 91 letišť, z toho je 7 veřejných mezinárodních. Většina letišť je malých (často i s nezpevněným povrchem). Nejvýznamnějším letištěm je mezinárodní letiště Praha – Ruzyně (od 5.

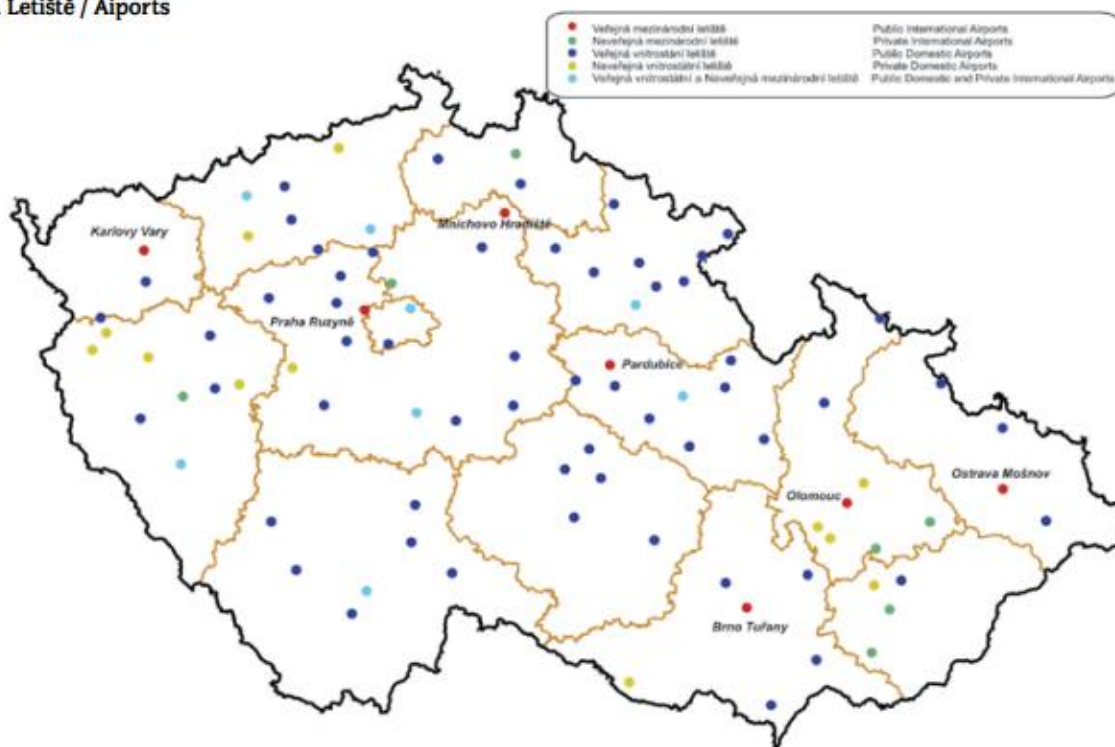
10. 2012 Letiště Václava Havla), které ročně odbaví více než 10 milionů cestujících (v roce 2010 – 11,5 mil. odbavených, v roce 2011 – 11,8 mil.), následuje letiště Brno – Tuřany (415 276 cestujících v roce 2010, 557 494 v roce 2011), Ostrava – Mošnov (cca 300 000 cestujících), Karlovy Vary (60 445 cestujících v roce 2010, 99 014 v roce 2011) a letiště Pardubice (60 132 v roce 2010).

Tab. 7.3: Letiště v ČR – srovnání let 2000, 2005 a 2010

	2000	2005	2010
Počet letišť celkem	86	88	91
<i>z toho:</i>			
Letiště veřejné mezinárodní	12	9	7
Letiště veřejné vnitrostátní	57	57	57
Letiště neveřejné mezinárodní	6	5	6
Letiště neveřejné vnitrostátní	11	13	12
Letiště veřejné vnitrostátní a zároveň neveřejné mezinárodní	0	4	9

Pramen: Ročenka dopravy České republiky. Praha: Ministerstvo dopravy ČR, 2011.

9.4. Letiště / Airports

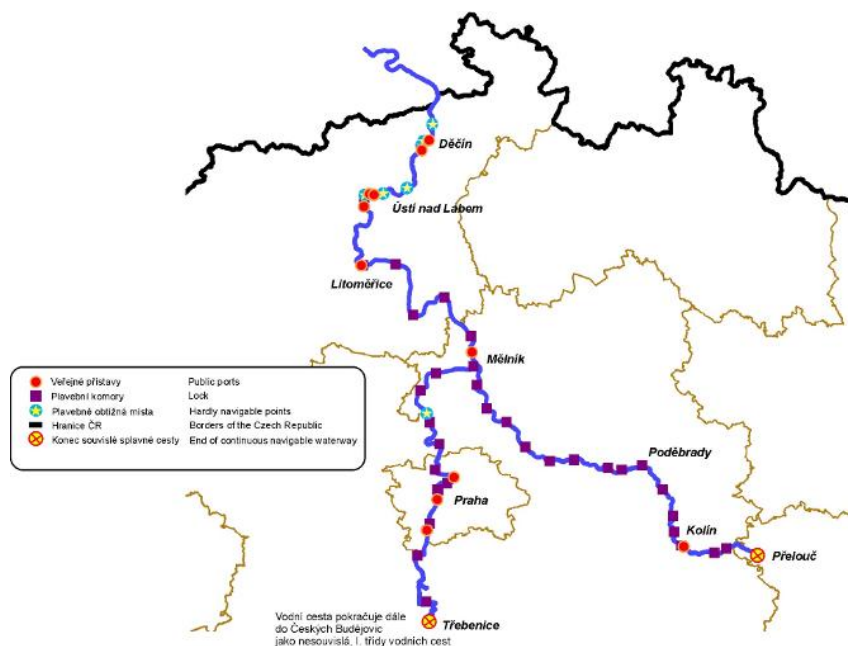

Obr. 7.4: Letiště v ČR

Pramen: Ročenka dopravy České republiky. Praha: Ministerstvo dopravy ČR, 2011.

7.3.2 Vodní doprava

Vodní doprava v ČR je omezena pouze na největší toky (Labe, Vltava, Berounka). Jedná se především o přepravu nákladů – vodní dopravou je přepraveno cca 2–5 % objemu vývozu a dovozu. Délka využívaných vodních cest na území ČR je 663,6 km, z toho pro dálkovou vodní dopravu je využitelných 303 km souvislé labsko-vltavské vodní cesty. Labsko-vltavská vodní cesta je součástí IV. multimodálního koridoru. Problémem je kolísání toku v úseku Ústí nad Labem – Hřensko.

Obr. 7.5: Labsko-vltavská vodní cesta

Pramen: Ročenka dopravy České republiky. Praha: Ministerstvo dopravy ČR, 2011.

Menší toky jsou využívány spíše pro rekreační účely (vodní sporty). Některé toky jsou zpřístupněny pro vyhlídkové plavby (např. Bažův kanál). Plavba probíhá i na uzavřených vodních plochách.

Tab. 7.4: Splavné vodní cesty v ČR – srovnání let 2000, 2005 a 2010

	2000	2005	2010
Délka labsko-vltavské vodní cesty	303,0	303,0	315,2
v tom:			
kanalizované vodní cesty	263,0	263,0	274,3
regulované vodní cesty	40,0	40,0	40,9
Celková délka splavných vodních cest	663,6	663,6	675,8

Pramen: Ročenka dopravy České republiky. Praha: Ministerstvo dopravy ČR, 2011.

7.3.3 Integrované dopravní systémy

Integrovaný dopravní systém (IDS) je systém dopravní obsluhy určitého uceleného území veřejnou dopravou zahrnující více druhů dopravy (např. městskou, regionální, železniční apod.) nebo linky více dopravců, jestliže jsou cestující v rámci tohoto systému přepravováni podle jednotných přepravních a tarifních podmínek. Doprava bývá v rámci IDS zajišťována různými dopravními prostředky: železnicí, metrem, tramvajemi, trolejbusy, autobusy, lanovkami nebo plavidly. Jízdní řády jednotlivých linek v rámci IDS by měly být optimalizovány (tzn., že jednotlivé spoje na sebe navazují). Cestující v integrované dopravě používají jednotné jízdenky, které lze použít v celém systému bez ohledu na dopravce a použitý dopravní prostředek.

Integrace může zahrnovat i návaznosti na cyklistickou nebo automobilovou dopravou formou **P+R** (park and ride = zaparkuj a jeď), **B+R** (bike and ride = přijed' na kole a jeď) nebo **K+R** (kiss and ride = polib a jeď – místa určená pro vystoupení osob přepravených řidičem osobního automobilu k prostředku veřejné dopravy).

V ČR začaly být integrované dopravní systémy vytvářeny až začátkem 90. let 20. století, proto se jednotlivé systémy nacházejí v různém stupni integrace. Některá území zatím IDS nemají (např. kraj Vysočina).

- Pražská integrovaná doprava (PID);
- Středočeská integrovaná doprava (SID);
- Integrovaná regionální doprava Královéhradeckého a Pardubického kraje (IREDO);
- Integrovaný dopravní systém Jihomoravského kraje (IDS JMK);
- Integrovaný dopravní systém Olomouckého kraje (IDSOK);
- Zlínská integrovaná doprava (ZID)
- a další.

7.3.4 Cyklodoprava

Cyklistika je vnímána jako integrální součást dopravy, která se dělí z hlediska kompetencí do dvou oblastí:

- dopravní obsluha území (rezort dopravy)
- cykloturistika (rezort místního rozvoje)

Během posledních několika málo let přestává být cyklodoprava pouze individuální záležitostí, nýbrž plynule přechází do městského i regionálního plánování, kde koexistuje s dalšími druhy dopravy. Přirozenou cestou tak vznikají nové nároky uživatelů na dopravní prostor i odpovídající vybavení. Cyklistika jako forma dopravy není menšinovým trendem, ale alternativou k dalším druhům dopravy. Nabízí značnou flexibilitu při pohybu v městském prostředí a částečně řeší i dopravní obsluhu v regionech. Propojení cyklistické infrastruktury formou městských sítí cyklostezek a regionálních sítí cyklotras umožňuje současně plynulý pohyb cyklistů i cykloturistů. Cykloturistika se tak výrazně projevuje i v městském prostředí.

Využití cyklistiky k dopravním i rekreačním účelům má ve světě stoupající tendenci a v mnoha zemích se tomuto trendu přizpůsobují služby, plánování i nabídka v dopravě.¹⁶

V ČR existuje síť cyklotras, které jsou součástí sítě Eurovelo. Českou republikou prochází 3 z 12 mezinárodních tras EuroVelo (12 trans-evropských cyklotras spojujících všechny země Evropy, jejichž podstatnou část tvoří již stávající státní regionální a místní cyklotrasy):

- EuroVelo č. 4 – prochází územím Francie, Belgie, Německa, ČR (Cheb, Plzeň, Praha, Brno, Olomouc, Ostrava), Polska a Ukrajiny;
- EuroVelo č. 7 – prochází územím Norska, Finska, Švédska, Německa, ČR (Děčín, Praha, Tábor, České Budějovice), Rakouska a Ukrajiny;
- EuroVelo č. 9 – prochází územím Polska, ČR (Jeseník, Olomouc, Břeclav, Brno), Rakouska, Slovinska a Chorvatska

Obr. 7.6: Síť tras Eurovelo

Pramen:

http://www.cykloutoulky.cz/images/show_image.php?image=clanky/cyklotrasy/eurovelo/eurovelo02.jpg

¹⁶ Cyklostrategie 2004: <http://www.cyklostrategie.cz/cyklopolitika/ceska-republika/cyklostrategie-2004>

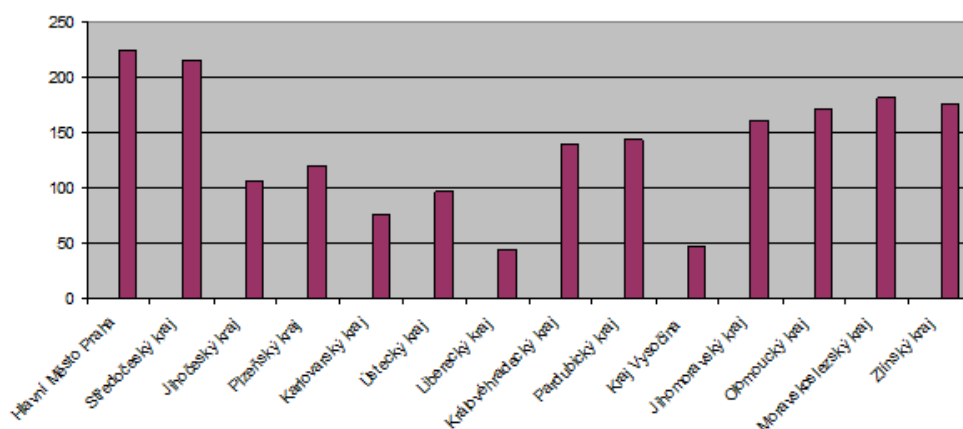
RÁMEČEK 7.2 – Cyklostezka vs. cyklotrasa

Cyklotrasa – trasy, které vedou po silnicích, dobrých místních a účelových komunikacích. Pro jejich značení se používají dopravní značky definované vyhláškou Ministerstva dopravy ČR č. 30/2001 Sb.; jde např. o žluté směrové tabulky s černým piktogramem kola a číslem cyklotrasy v záhlaví.

Cyklostezka – lze definovat podobně jako cyklotrasy, rozdíl spočívá v tom, že cyklostezka je určena výhradně pro cyklistický provoz (tzn., že jde o nejlepší a nejbezpečnější typ komunikací pro cyklistickou dopravu; trasy tohoto typu jsou navíc převážně lokalizovány pouze ve městech).

Pramen: Galvasová a kol., 2008.

Předpoklady jednotlivých krajů ČR pro cykloturistiku jsou různé, avšak jak ukazuje obr. 7.7, pro rozvoj tras pro cyklisty nemají nijak velký význam (např. Kraj Vysočina má relativně dobré předpoklady pro rozvoj cyklistiky, přesto je délka stezek nejnižší ze všech krajů).

Obr. 7.7: Délka cyklostezek v jednotlivých krajích ČR k 1. 1. 2011 (v km)

Pramen: Pasport cyklostezek & kontakty. Brno: Centrum dopravního výzkumu, 2011.

7.3.5 Potrubní doprava

Ropu do ČR přivádějí Ropovod Družba a Ropovod Ingolstadt. Celková délka obou ropovodů činí 675 km.

Zemní plyn do ČR dodává ruská společnost Gazprom (pokrývá $\frac{3}{4}$ spotřeby), zbytek dodávají norské společnosti.

Obr. 7.8: Ropovody a plynovod nadzemí ČR

Pramen: <http://www.mero.cz/provoz/ropovodna-sit-cr/>;
http://www.financninoviny.cz/english/index_img.php?id=149792

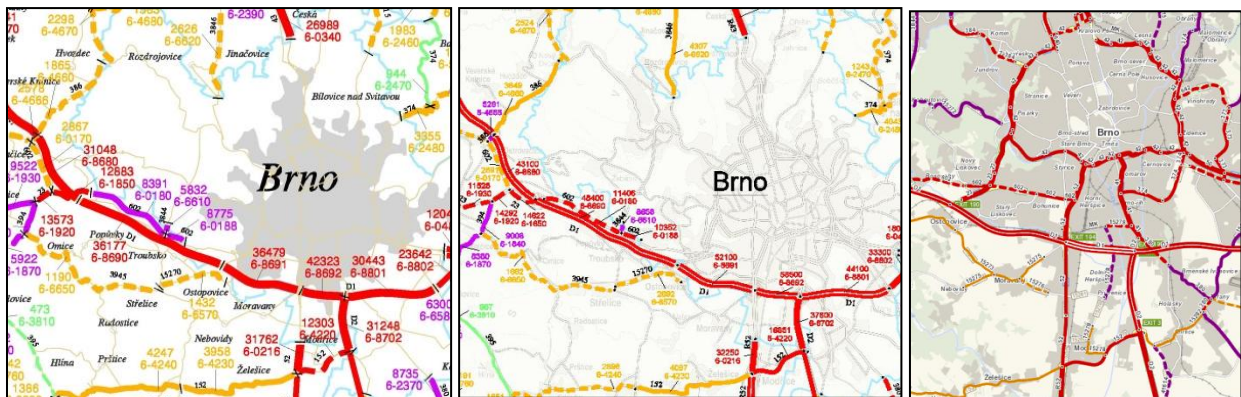
Mezi další druhy dopravy patří také přeprava informací, do které spadá pošta, ale také internet a další mobilní technologie.

7.4 DATA

Řadu údajů o jednotlivých druzích dopravy poskytuje Ministerstvo dopravy ČR (http://www.mdcz.cz/cs/Statistika_dopravy/default.htm). Informace o intenzitách automobilové dopravy na dálniční a silniční síti ČR poskytují výsledky **celostátního sčítání dopravy**, které se koná každých pět let:

- 2000: http://www.rsd.cz/doprava/scitani_2000/start.htm,
- 2005: <http://www.scitani2005.rsd.cz/start.htm>,
- 2010: <http://scitani2010.rsd.cz/pages/informations/default.aspx>

Sčítány jsou osobní automobily, motocykly, cyklistický provoz, autobusy a trolejbusy, traktory, lehké-střední-těžké nákladní automobily, návěsové soupravy (kamiony).

Obr. 7.9: Ukázka ze sčítání dopravy z let 2000, 2005 a 2010

Pramen: Ředitelství silnic a dálnic ČR

Mapy dopravní sítě je možné nalézt na webech jednotlivých správců dopravních sítí, např. na webu Ředitelství silnic a dálnic ČR (<http://www.rsd.cz/>), Českých drah (www.cd.cz) nebo na webech jednotlivých krajů.

Cyklodata jsou zatím v ČR velmi omezená. Dílčí statistiky lze najít na webu <http://www.cyklostrategie.cz/cyklodata>. V roce 2011 proběhlo speciální dotazníkové šetření „Česko jede“, jehož výsledky poskytují řadu zajímavých poznatků o cyklistech a in-line bruslařích.

Cvičení

- 1) Srovnajte výhody a nevýhody železniční a automobilové dopravy.
- 2) Umíte pracovat s ArcGIS? Pokuste se ve vrstvě se silnicemi rozdělit silnice podle tříd nebo jiného parametru.
- 3) Vyhledejte si mapku některého integrovaného dopravního systému a pokuste se najít nejrychlejší cestu, jak se dostat z jednoho konce území na druhý. Kolik zaplatíte za jízdenku?
- 4) Využíváte při jízdě na kole nebo in-line bruslích cyklotrasy nebo cyklostezky? Jaké? Najděte je na mapě. Jak jsou dlouhé? Je kolem nich dostatečné vybavení (odpadkové koše, lavičky atd.)?

Literatura:

BINEK, J. a kol. *Synergie ve venkovském prostoru: přístupy k řešení problémů rozvoje venkovských obcí*. 1. vyd. Brno: GaREP, 2010. 118 s. ISBN 978-80-904308-4-6.

GALVASOVÁ, I. a kol. *Průmysl cestovního ruchu*. Vyd. 1. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, 2008, 262 s. ISBN 978-80-871470-6-1.

Národní strategie rozvoje cyklistické dopravy. URL <<http://www.cyklostrategie.cz/>>

Pasport cyklostezek & kontakty. Brno: CDV, 2011. URL <<http://www.cyklostrategie.cz/file/cyklodata-statistiky-pasport-cyklisticky-komunikaci-2010/>>

Ročenka dopravy České republiky. Praha: Ministerstvo dopravy ČR, 2011. URL <https://www.sydos.cz/cs/rocenka_pdf/Rocenka_dopravy_2010.pdf>

Ředitelství silnic a dálnic ČR. URL <www.rsd.cz>

Statistická ročenka 2010 Skupiny České dráhy 2010. Praha: České dráhy, 2011. URL <<http://www.ceskedrahy.cz/assets/skupina-cd/fakta-a-cisla/statisticka-rocenka/sr-2010-cze.zip>>

Další čtení:

BRINKE, J. *Úvod do geografie dopravy*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1999, 112 s. ISBN 8071849235.

HÄUFLER, V. *Ekonomická geografie Československa*. 2. přeprac. a dopl. vyd. Praha: Academia, 1984. 639 s.

KRAFT, S. *Aktuální změny v dopravním systému České republiky: geografická analýza* (disertační práce). Brno: Geografický ústav PŘF MU, 2012.

TOUŠEK, V.; KUNC, J.; VYSTOUPIL, J. a kol. *Ekonomická a sociální geografie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008. 411 s. ISBN 9788073801144.

8. CESTOVNÍ RUCH

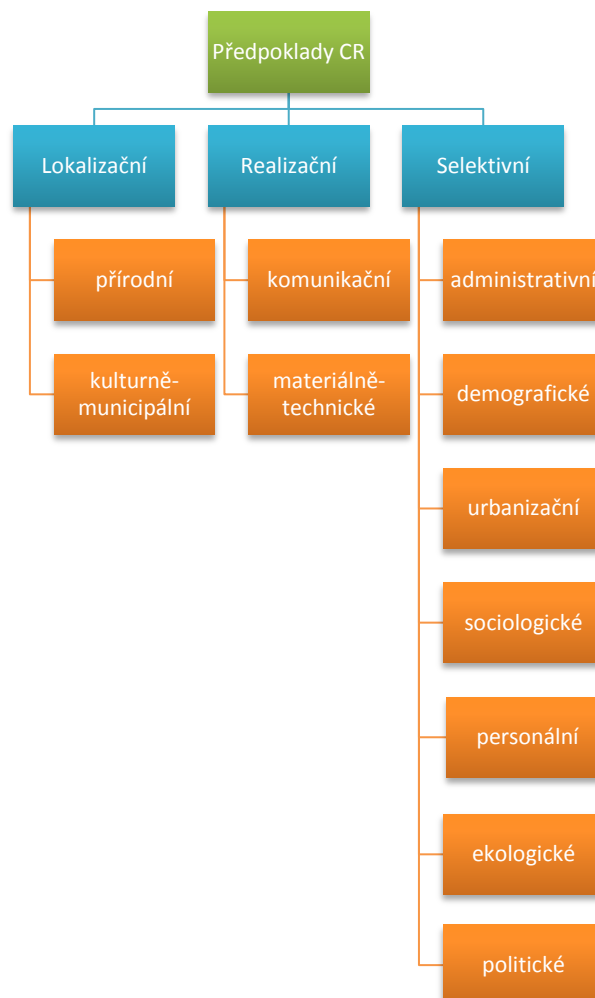
cestovní ruch; předpoklad cestovního ruchu; Klub českých turistů; infrastruktura cestovního ruchu; druh cestovního ruchu; forma cestovního ruchu; aktivní cestovní ruch; pasivní cestovní ruch; druhé bydlení; incentivní cestovní ruch; rajonizace cestovního ruchu; turistický region; turistická oblast; organizace cestovního ruchu; satelitní účet cestovního ruchu

(Kapitoly 8.1 a 8.2 zpracovány především s využitím publikace VYSTOUPIL, J.; ŠAUER, M. *Geografie cestovního ruchu České republiky*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011. 315 s. ISBN 978-80-738034-0-7.)

RÁMEČEK 8.1 – Cestovní ruch

Cestovní ruch (tourism) je souhrn aktivit osob cestujících do míst mimo jejich obvyklé prostředí a pobývajících v těchto místech po dobu ne delší než jeden rok, za účelem trávení volného času, podnikání či jiným účelem (podle The United Nations World Tourism Organisation – UNWTO). Obdobné je vymezení v návrhu normy EU – aktivity osob cestujících do míst mimo jejich obvyklé prostředí nebo pobývajících v těchto místech za účelem trávení volného času, podnikání či jiným účelem (Zelenka, Pásková 2002).

Předpoklady cestovního ruchu představují souhrn přírodních a antropogenních aspektů včetně jejich mnohoúrovňových vazeb, které vytvářejí předpoklady pro realizaci cestovního ruchu. Podle Mariota (1983) je lze dělit na lokalizační, realizační a selektivní.

Obr. 8.1: Předpoklady cestovního ruchu

Pramen: Zelenka, Pásková 2002

Česká republika je tradiční součástí evropského turismu. Proto je pro vývoj cestovního ruchu v ČR zásadní situace na evropském trhu cestovního ruchu. Na jedné straně je ČR významně závislá na příjezdech z jiných evropských zemí, na straně druhé je výrazným prvkem evropské nabídky cestovního ruchu. Vývoj evropského trhu cestovního ruchu tak nepřímo ovlivňuje i situaci odvětví v ČR. Evropa je dnes velmi konkurenčním prostředím. Kupní síla, zkušenosti s cestováním, změny preferencí evropských účastníků cestovního ruchu tlačí na růst kvality poskytovaných služeb, na inovaci produktů a zlepšování infrastrukturní vybavenosti evropských destinací. Na tyto nabídkové i poptávkové vlivy musí umět Česká republika reagovat (podle Vystoupil a kol., 2012).

8.1 HISTORIE CESTOVNÍHO RUCHU V ČR

Rozvoj **cestovního ruchu a rekreace** má svoje počátky v 19. století. Tento rozvoj byl všeobecně podmíněn růstem volného času, rozvojem urbanizačních a industrializačních procesů a rozvojem železniční dopravy. V ČR lze za významné datum historie cestovního ruchu považovat rok 1888, kdy byl založen **Klub českých turistů**. Důvody založení byly mnohé – od rozmachu národní myšlenky a snahy o posílení cestovního ruchu za hranicemi po organizaci základní činnosti pro cestovní ruch – pořádání výletů, přednášek, vzbuzování zájmu o cestování apod. Činnost Klubu však byla v rámci Rakouska-Uherska z politických důvodů výrazně omezena.

Nový rozvoj cestovního ruchu nastal po vzniku samostatného Československa, kdy se zvýšila chuť obyvatel po poznávání a cestování. Svoji aktivitu zvýšil Klub československých turistů, který realizoval v letech 1918–1938 řadu činností podporujících rozvoj cestovního ruchu (značkování, propagace, péče o památky, informační tabule...) a budování rekreačních zařízení.

Toto období bylo přerušeno 2. světovou válkou a v únoru 1948 změnou společensko-politických poměrů. Negativním jevem v rozvoji cestovního ruchu bylo omezení cestování do zahraničí a orientace cestování na socialistické země. Dalším zásahem byly znárodňovací dekrety pro soukromý sektor cestovního ruchu a postupné znárodňování majetku. Došlo ke zrušení Klubu československých turistů. Nasazením správců na majetek sloužící cestovnímu ruchu ve vysídlených oblastech (zejména Sudet) často došlo k devastaci turisticky atraktivních oblastí.

Koncem 50. let se objevila první ze socialistických forem tzv. masové rekreace pracujících.

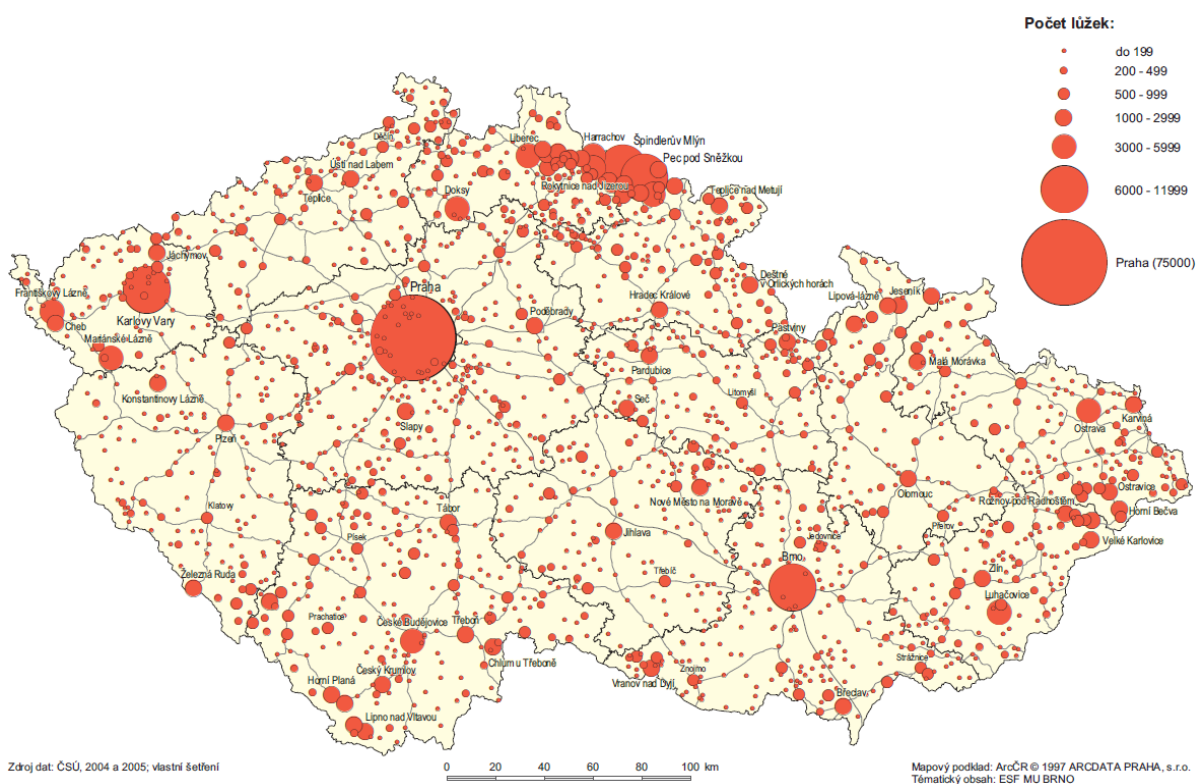
Zásadní změny ve vývoji přinesl rok 1989 – postupně byla v rámci malé privatizace navrácena znárodněná zařízení základní infrastruktury cestovního ruchu (ubytovací, pohostinská a restaurační zařízení) do rukou původních podnikatelských subjektů – fyzických osob. Velká privatizace znamenala změnu majetkových poměrů u významnějších zařízení a doprovodné infrastruktury (hotely, lázeňská zařízení, cestovní kanceláře...). Otevření hranic zcela změnilo geopolitickou orientaci jak v zahraničním pasivním, tak i aktivním cestovním ruchu. Direktivní řízení a organizace rozvoje cestovního ruchu se změnilo na demokratické, novými nástroji rozvoje se staly státní a krajské politiky, koncepce a programy cestovního ruchu. Byla obnovena činnost turistických spolků, atd.

8.2 INFRASTRUKTURA CESTOVNÍHO RUCHU

Infrastruktura cestovního ruchu představuje souhrn organizačně-technických předpokladů pro uspokojování potřeb účastníků cestovního ruchu v dané destinaci a lze ji členit na základní (doprava, ubytovací a stravovací služby) a doplňkovou.

Vývoj, druhová struktura a prostorové rozmístění **ubytovacích kapacit** souvisí s atraktivitou hlavních druhů a forem cestovního ruchu na našem území:

- Od 2. poloviny 19. století (tj. od počátků rozvoje cestovního ruchu) směřovala koncentrace ubytovacích zařízení především do Prahy a velkých kulturně-obchodních středisek (měst a lázní).
- Od konce 20. let 20. století se výstavba ubytovacích zařízení soustředila také do horských oblastí.
- Rozvoj masových forem cestovního ruchu začal v 60. letech – jednalo se především o výběrové a podnikové rekreace ROH a také rekreace u vody spojené s výstavbou kempů, chatových osad a turistických ubytoven.
- Významné změny ubytovací základny nastaly po roce 1990 – podniková zařízení ROH se transformovala na komerční zařízení, došlo k nové výstavbě i ke kvalitativní změně v druhové skladbě ubytovacích zařízení.

Obr. 8.2: Hromadná ubytovací zařízení

Pramen: Vystoupil a kol. 2006

Významnou součástí infrastruktury cestovního ruchu představuje **doprava**. Bez ní by nebyl možný prostorový projev lidí v rámci cestovního ruchu. K cestám jsou využívány různé dopravní prostředky od letecké až po pěší dopravu. Doprava také může představovat hlavní náplň cestovního ruchu (např. plavba lodí).

V případě dopravy vázané čistě na cestovní ruch, tedy dopravní infrastruktury, vymezuje Vystoupil a kol. (2011) následující kategorie:

- **Infrastrukturu zimních sportů.** Vybavenost zimních středisek pro sjezdové lyžování je v ČR lokalizována v převážné míře ve vyšších horských oblastech (Krkonoše, Jizerské hory, Krušné hory, Šumava, Orlické hory, Jeseníky, Beskydy). Pro běžecské lyžování je v ČR relativně velký

počet regionů s poměrně dobrými fyzicko-geografickými předpoklady k rozvoji tohoto typu lyžování (kromě horských území také např. Českomoravská vrchovina, Novohradské hory, ...).

- **Infrastrukturu pro potřeby pěší turistiky** (značené trasy, tematické a naučné trasy). ČR má pro tento typ aktivity výborné podmínky. Důležitou roli však hraje vybavenost tras doprovodnou turistickou infrastrukturou, jako jsou odpočinková místa, info tabule, vyhlídková místa atd. Nej hustší síť značených turistických tras existuje v ČR obecně ve třech typech území:
 - v atraktivních horských oblastech,
 - v ostatních přírodně zajímavých územích (např. krasová území, skalní města, rozsáhlé lesní komplexy atd.),
 - v rekreačních zázemích větších měst.
- **Infrastrukturu cykloturistiky**. ČR disponuje výbornými podmínkami pro tento typ aktivity, ovšem na druhé straně se cykloturistika potýká s řadou problémů. Systém tras je nedobudovaný, hustota tras je v území nevyvážená a není dodržována jednotná metodika značení. Na stávajících trasách se vyskytuje velké množství závad, které ohrožují bezpečnost jak cyklistů, tak ostatních účastníků silničního provozu. Potřebná infrastruktura není dotvořena do finální podoby, často chybí doprovodná infrastruktura (info panely, mapy, servisní body...).
- **Další specifické typy dopravních služeb** (letní provoz lanovek, provoz skibusů a cyklobusů, značené trasy pro vozíčkáře apod.).

8.3 ZÁKLADNÍ FORMY A DRUHY CESTOVNÍHO RUCHU

Česká republika zaznamenává v posledních letech i kvalitativní změny v domácím cestovním ruchu, a to jak v oblasti turistické nabídky tak i poptávky. Tyto změny spočívají především v nových typech cestovního ruchu a v poskytování stále většího rozsahu služeb souvisejících nejen s trávením volného času a dovolených, ale také se sportem a vzděláváním. Výrazným trendem posledních let je aktivní turistika (především pobyty na horách a cykloturistika). Podobně se mění kvalita nabídky ubytovací infrastruktury, kde je patrný jednoznačný posun poptávky k ubytovacím zařízením s vyšším standardem služeb, a to nejen u zahraničních ale i u domácích turistů.

Výčet typů cestovního ruchu, pro které má ČR dobré předpoklady:

- **Městský a kulturní cestovní ruch** zůstává klíčovým prvkem nabídky. Velmi silně se stále profiluje směrem k zahraniční poptávce. Městský a kulturní cestovní ruch je základním prvkem všech poznávacích forem cestovního ruchu. Velmi často je kombinován jak s aktivní dovolenou, tak dalšími typy cestovního ruchu (lázeňský CR, kongresový CR, atd.).

Mezi specifické formy městského a kulturního cestovního ruchu patří památky zařazené na seznam kulturního dědictví UNESCO:

1. Praha – historické jádro, největší městská památková rezervace v ČR (od roku 1992);
2. Český Krumlov – historické centrum (1992);
3. Telč – městská památková rezervace (1992);
4. Zelená hora – poutní kostel sv. Jana Nepomuckého (1994);
5. Kutná hora – historické centrum – gotický chrám sv. Barbory (1995);

6. Lednicko-valtický areál – parkové upravené území vysoké umělecké a krajinné hodnoty (1996);
 7. Kroměříž – zámek, Podzámecká a Květná zahrada (1998);
 8. Holašovice – lidová architektura selských staveb (1998);
 9. Litomyšl – renesanční zámek (1999);
 10. Olomouc – sloup Nejsvětější Trojice (2000);
 11. Brno – vila Tugendhat (2001);
 12. Třebíč – Židovská čtvrť a bazilika sv. Prokopa (2003).
- **Dovolená v přírodě** – V posledních letech je typická stagnace letních pobytů na horách, na druhou stranu se pomalu rozvíjí **venkovský cestovní ruch** (nikoliv pouze ve svých specifických formách jako jsou agroturistika, ekoturistika, atd.). Nicméně přírodní atraktivity a oblasti jsou stabilním prvkem nabídky a tradičním turistickým cílem hlavně domácích návštěvníků. Např. v národních parcích a CHKO se nachází asi cca ¼ celkové lůžkové kapacity HUZ. Specifickou formou venkovského cestovního ruchu v ČR je od 60. let **chataření a chalupaření**, které je často spojováno s tzv. **druhým bydlením**.

Mezi významné přírodní památky v ČR patří:

- jeskyně: Punkevní, Kateřinská, Sloupsko-šosůvské, Balcarka (Moravský kras), Koněpruské (Český kras), Zbrašovské aragonitové, Mladečské, Javoříčské (Olomoucko), Na Pomezí a Na Špičáku (Jeseníky), Chýnovské (Táborsko);
- propasti: Macocha (Moravský kras), Hranická propast;
- skalní města: Adršpašsko-teplické skály (Broumovsko), Jetřichovické skály, Pravčická brána (České Švýcarsko), Prachovské skály (Český ráj).

K tradičním formám cestovního ruchu v ČR patří **rekreace u vody**, která je silně podmíněna nejen existencí vodních ploch, ale také klimatickými faktory. Proto jsou v ČR předpoklady pro rozvoj této formy rekreace poněkud omezeny – ČR chybí moře, jezera nejsou příliš četná. Značný význam však mají uměle vybudované vodní plochy, jejichž koncentrace je největší v Jihočeském (Lipno, Orlík, rybník Hejtmán a Staňkovský rybník), Jihomoravském kraji a v Kraj Vysočina. Druhým jevem je vodní turistika, která má liniový charakter. Mezi nejvyužívanější řeky patří Berounka, Otava, Lužnice, Sázava a horní toky Vltavy, Ohře, Orlice a Moravy.

- **Sportovní a aktivní dovolená** – Těžiště poptávky po našich horských střediscích cestovního ruchu se v průběhu posledních dvaceti let přesunulo na **zimní sezónu**. Zimní dovolená je významně spojena se sjezdovým lyžováním a dalšími zimními sporty. V tomto ohledu však možnosti rozvoje našich zimních středisek ohrožuje zahraniční konkurence. V letní sezóně se velmi dynamicky rozvíjí cykloturistika spojená s poznáváním kulturních a přírodních hodnot, popř. s ostatními sportovními aktivitami.

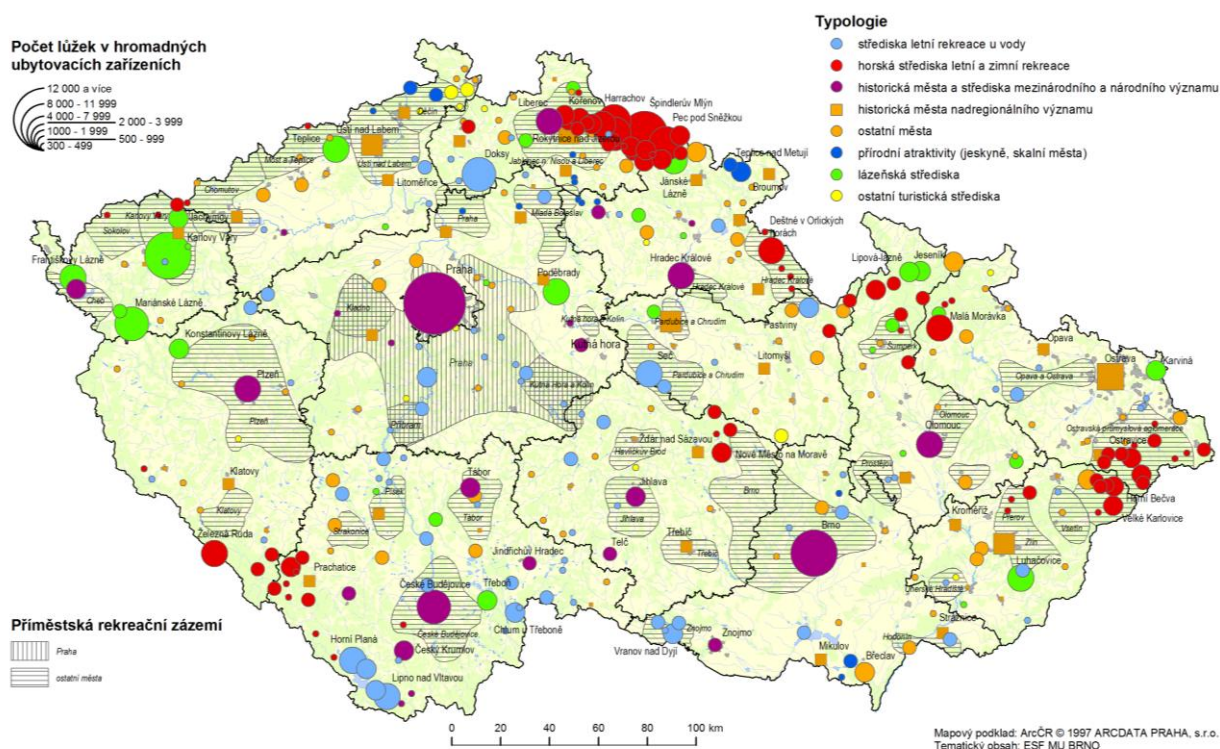
Mezi významná zimní střediska lze zařadit:

- Krkonoše – Harrachov, Špindlerův Mlýn, Pec pod Sněžkou, Žacléř, Rokytnice nad Jizerou, Benecko;
- Šumava – Špičák, Kašperské Hory, Zadov, Lipno;
- Jeseníky – Praděd - Ovčárna, Malá Morávka, Čenkovice;
- Beskydy – Pustevny, Bílá, Soláň, Razula;
- Krušné hory – Klínovec, Bouřňák, Zadní Telnice;

- Jizerské hory – Bedřichov, Ještěd;
- Orlické hory – Deštné v Orlických horách, Říčky v Orlických horách;
- Žďárské vrchy – Nové Město na Moravě.
- **Lázeňský cestovní ruch** – Vývoj lázeňského cestovního ruchu je poměrně diferencovaný. Velmi dynamicky se rozvíjí nejvýznamnější lázeňská střediska (Karlovy Vary, ...). Na druhou stranu lázeňství jako celek v posledních letech spíše stagnuje. Rizikem jsou opatření Ministerstva zdravotnictví a jeho omezování plateb na lázeňskou péči. V celkové nabídce však hraje lázeňství významnou roli. Je zde lokalizováno asi 8 % celkových kapacit, avšak výkony jsou přibližně dvojnásobné.

Mezi významná lázeňská střediska v ČR patří:

- severozápadní Čechy – Karlovy Vary, Mariánské Lázně, Františkovy Lázně, Jáchymov, Lázně Kynžvart, Konstantinovy Lázně;
- severovýchodní Čechy – Teplice, Lázně Kundratice, Jánské Lázně, Velichovky, Poděbrady;
- Jesenicko – Jeseník, Karlova Studánka, Velké Losiny;
- severovýchodní Morava a Slezsko – Lázně Darkov, Klimkovice, Teplice nad Bečvou;
- jihovýchodní Morava – Kostelec, Luhačovice, Ostrožská Nová Ves, Hodonín;
- jižní Čechy – Bechyně, Třeboň.
- **Vinařský cestovní ruch** patří v ČR k poměrně mladým turistickým aktivitám, jehož počátky lze hledat na jižní Moravě, kde je pěstování vína svázáno se specifickou venkovskou kulturou a lidovou architekturou. Vinařský cestovní ruch lze spojovat jak s pěší turistikou a cykloturistikou (sít moravských vinařských stezek), tak s návštěvou kulturních, historických a přírodních památek. Vinařská turistika má však sezónní charakter s dominancí v letní sezóně. Nejvýznamnější koncentrace aktivit vinařské turistiky je na již zmíněné jižní Moravě, v Čechách lze zmínit zejména Mělník.
- **Kongresový cestovní ruch** je důležitým a jedním z nejrychleji rozvíjejících se segmentů tzv. turistiky na služební cesty (business travel). Na území ČR se nachází více než 800 zařízení, ve kterých lze tento typ cestovního ruchu realizovat. **Incentivní cestovní ruch** slouží především jako odměna za práci nebo pobídka k dosažení výsledku. Klasickým příkladem incentivní dovolené bývají zaměstnavatelem placené pobyty vynikajícím pracovníkům či různé motivační semináře. Hlavní výhodou ČR z pohledu kongresové a incentivní turistiky je jednak geografická poloha a především blízkost hlavních zdrojových trhů, atraktivní nabídka kulturních a historických památek a dobré dopravní spojení. Specifikem kongresové turistiky je i poměrně vysoký stupeň zapojení státního a veřejného sektoru do rozvoje kongresové turistiky. Za potenciální střediska **veletržního cestovního ruchu** lze v ČR považovat 12 měst, která disponují požadovaným druhem zařízení. Mezinárodního významu však dosahuje pouze výstaviště v Brně.

Obr. 8.3: Hlavní oblasti a centra víkendové a pobytové rekreace a cestovního ruchu

Pramen: Vystoupil, Šauer, Holešinská, Repík, 2012

8.4 RAJONIZACE ČR Z HLEDISKA CESTOVNÍHO RUCHU

Předmětem rajonizace cestovního ruchu bylo **zmapování hlavních předpokladů rozvoje a rozmístění cestovního ruchu v konkrétních územních celcích**. Při členění České republiky na turistické regiony se uplatňuje tzv. marketingový přístup. Tento přístup vychází z pragmatické potřeby co nejúčelnější propagace turistické nabídky území. Právě tento přístup byl uplatněn při rajonizaci turistického potenciálu území České republiky, které bylo v letech 1998–1999 iniciováno Českou centrálou cestovního ruchu – CzechTourism. Vznikly tak turistické regiony a jako dílčí celky turistické oblasti.¹⁷

Turistický region je územní celek, jehož nabídka CR svým množstvím, kvalitou, rozmanitostí a atraktivitou **vyvolává návštěvnost**. Potenciál území vytváří vhodné předpoklady pro realizaci konkurenceschopné nabídky produktů cestovního ruchu s důrazem na příjezdový cestovní ruch a pro vybrané z nich jsou součástí národních produktů (jinak řečeno turistické regiony slouží k prezentaci potenciálu cestovního ruchu ČR. Turisté totiž jedou např. do Českého ráje a není důležité, zda jde zrovna o území Libereckého nebo Královéhradeckého kraje). Území je v oblasti cestovního ruchu **řízeno profesní organizací** (viz dále) a **za území jsou shromažďovány statistické informace**. Turistický region je **základní jednotkou národní propagace a marketingu cestovního ruchu republiky**. Může se členit na turistické oblasti.

Turistická oblast představuje územní celek specifickým potenciálem převážně stejných přírodních, resp. kulturně-historických podmínek a vlastností pro rozvoj cestovního ruchu a rekreace. Potenciál daného území vytváří vhodné předpoklady pro realizaci konkurenceschopné nabídky produktů

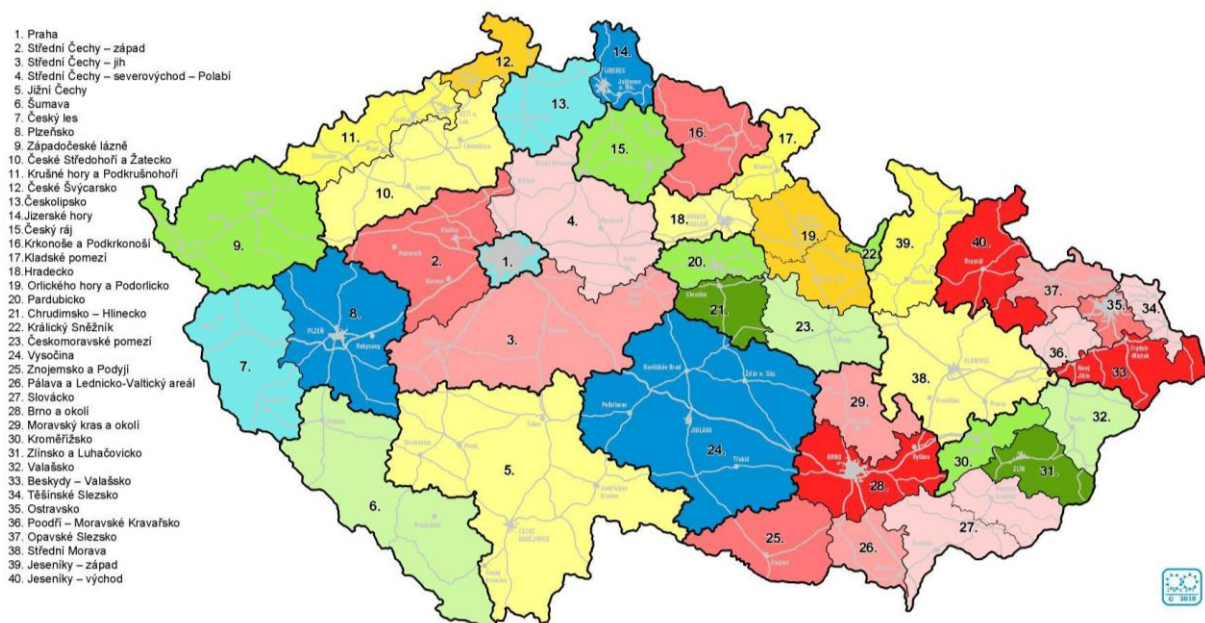
¹⁷ <http://www.czechtourism.cz/didakticke-podklady/2-turisticky-potencial-regionu/>

cestovního ruchu se zaměřením především na domácí cestovní ruch. Území je v oblasti rozvoje cestovního ruchu koordinováno profesní organizací a za území jsou shromažďovány statistické informace.

Obr. 8.4: Turistické regiony České republiky

Pramen: <http://www.czechtourism.cz/pro-odborniky/mapa-turisticky-regionu-a-oblasti/>

1. Praha
2. Střední Čechy – západ
3. Střední Čechy – jih
4. Střední Čechy – severovýchod – Polabí
5. Jižní Čechy
6. Šumava
7. Český les
8. Plzeňsko
9. Západočeské lázně
10. České Středohoří a Žatecko
11. Krušné hory a Podkráňnohoří
12. České Švýcarsko
13. Českolipsko
14. Jizerské hory
15. Český ráj
16. Krkonoše a Podkrkonoší
17. Kladské pomezí
18. Hradecko
19. Orlického hory a Podorlicko
20. Pardubicko
21. Chrudimsko – Hlínecko
22. Králický Sněžník
23. Českomoravské pomezí
24. Vysočina
25. Znojensko a Podolí
26. Pálava a Lednicko-Valtický areál
27. Slovácko
28. Brno a okolí
29. Moravský kras a okolí
30. Kroměřížsko
31. Zlínsko a Luhačovičko
32. Valašsko
33. Beskydy – Valašsko
34. Těšínské Slezsko
35. Ostravsko
36. Poodří – Moravské Kravaňsko
37. Opavské Slezsko
38. Střední Morava
39. Jeseníky – západ
40. Jeseníky – východ

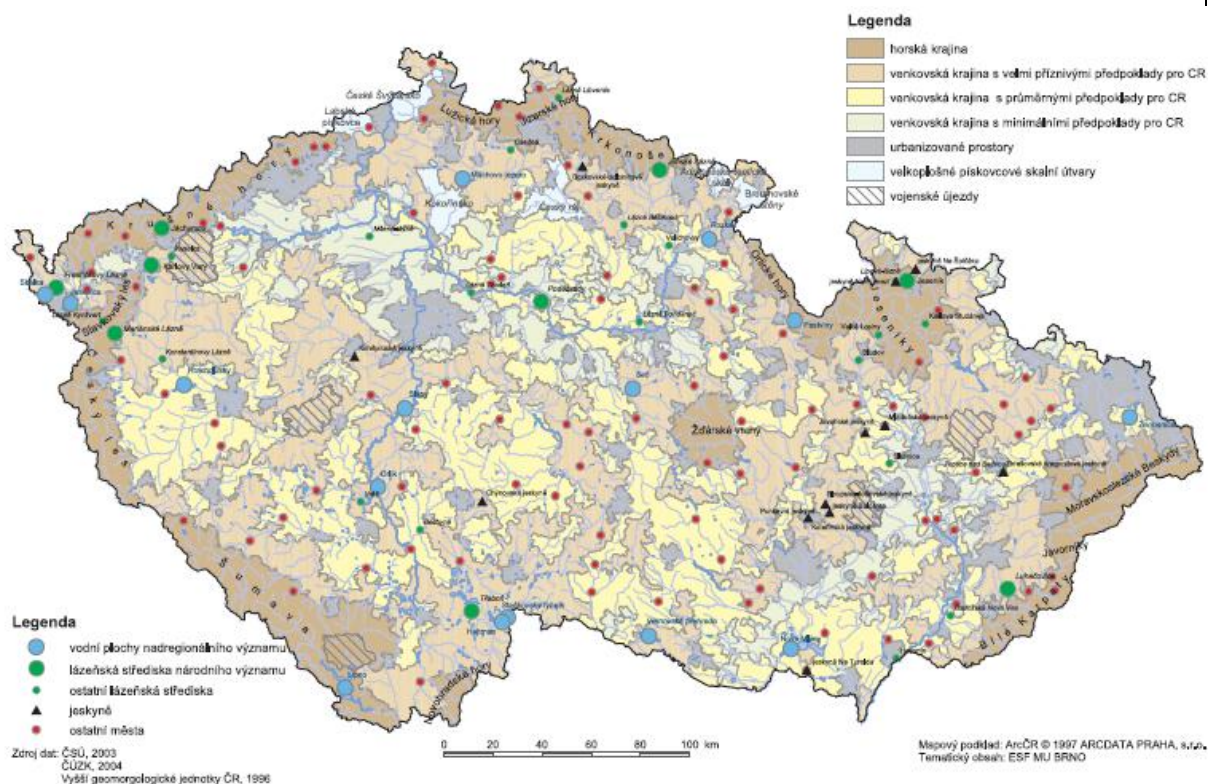
Obr. 8.5: Turistické oblasti České republiky

Pramen: <http://www.czechtourism.cz/pro-odborniky/mapa-turisticky-regionu-a-oblasti/>

RÁMEČEK 8.2 – Geografická rajonizace cestovního ruchu

Kromě marketingového přístupu k rajonizaci území z hlediska cestovního ruchu existuje i geografická rajonizace území. Poslední pokus o geografickou rajonizaci ČR provedl Jiří Vystoupil, který vymezil

teoreticko-metodologické přístupy k tvorbě rajonizace cestovního ruchu v České republice (Vystoupil a kol. 2008) a rovněž navrhl novou rajonizaci cestovního ruchu (Vystoupil, Šauer 2007) – viz obr. 8.6. Tato rajonizace však doposud nebyla nikým na státní (MMR, CzechTourism) ani regionální (kraje) úrovni oficiálně přijata.

Obr. 8.6: Rajonizace cestovního ruchu

Pramen: Vystoupil a kol. 2006

Jedním ze základních aspektů dobrého fungování cestovního ruchu je **Organizace cestovního ruchu** (OCR) nebo také destinační management. Podle definice České centrály cestovního ruchu – CzechTourism se jedná o instituci, která pomocí souboru technik, nástrojů a opatření řídí cestovní ruch v regionu za účelem dosažení jeho udržitelného rozvoje a zachování konkurenceschopnosti na trhu, a to díky činnostem jako jsou koordinované plánování, organizace, komunikace, rozhodovací proces a regulace cestovního ruchu v regionu. Výsledkem takového procesu jsou udržitelné a konkurenceschopné produkty CR, společně sdílené logo, značka kvality, tvorba cenové politiky, provádění výzkumu a sběru statistických dat z oblasti cestovního ruchu, iniciace partnerství soukromého a veřejného sektoru cestovního ruchu i podpora profesních spolků, sdružení a organizací. Toto potvrzuje i Kirařová (2003), která uvádí, že v OCR by měly hrát nezastupitelnou roli podnikatelské subjekty, občanské a kulturní organizace, orgány státní správy, orgány místních samospráv a obyvatelé destinace.

8.5 NÁVŠTĚVNOST

ČR patří z hlediska sezónnosti cestovního ruchu k zemím s rovnoměrnějším průběhem návštěvnosti, nicméně se znatelným nárůstem v letních měsících. Nejdůležitějším turistickým cílem ČR je Praha, její postavení dokonce v posledních letech posiluje.

Tab. 8.1: TOP 10 nejnavštěvovanějších turistických cílů v 2010

Pořadí	Turistický cíl	Počet návštěvníků (v tis.)
1.	Zoo Praha	1 185,3
2.	Pražský hrad	1 120,1
3.	AquaPalace Praha,	805,5
4.	Židovské muzeum, Praha	562,6
5.	Národní muzeum, Praha	554,2
6.	Staroměstská radnice, Praha	529,2
7.	Centrum Babylon, Liberec	475,6
8.	Zoo Plzeň	460,8
9.	Zoo Dvůr Králové	454,5
10.	Zoo Zlín (Lešná)	442,5

Pramen:

http://www.czechtourism.cz/files/servis_pro_novinare/navstevnost_tur_cilu/08_08_11_navstevnost_2010.pdf

Nejvýznamnější zdrojovou zemí příjezdového cestovního ruchu ČR je dlouhodobě Německo, mezi další země patří Velká Británie, Rusko, Polsko, Slovensko, USA, Itálie, Španělsko, Nizozemsko a Francie. Výjezdovému cestovnímu ruchu českých turistů dominuje Chorvatsko a dále Slovensko, Itálie a Řecko. Pro krátkodobé pobyty má dobré postavení i Rakousko. Více než třetina Čechů využívá při svých cestách na zahraniční dovolenou cestovní kancelář. Pro služební cesty jsou cílovými zeměmi nejčastěji Německo, Rakousko, Švýcarsko, Velká Británie a Polsko. ČR dlouhodobě patří k zemím s pozitivním saldem z mezinárodního cestovního ruchu.

8.6 DATA

Poptávka v cestovním ruchu je v České republice dlouhodobě statisticky sledována v rámci **Satelitního účtu cestovního ruchu (TSA)**, jehož sestavení je podmíněno informacemi z výběrových šetření v českých domácnostech (Výběrové šetření domácího a výjezdového cestovního ruchu rezidentů ČR), informacemi z hraničních přechodů do České republiky (Šetření příjezdového cestovního ruchu organizované společností STEM/MARK) a konečně prostřednictvím statistických šetření návštěvnosti v hromadných ubytovacích zařízeních.

Statistika cestovního ruchu v České republice v roce 2012, informace o příjezdech zahraničních návštěvníků, o výjezdech občanů ČR do zahraničí, o domácím cestovním ruchu a devizových příjmech a výdajích ze zahraničního cestovního ruchu ČR je dostupná rovněž na webu Ministerstva pro místní rozvoj (<http://www.mmr.cz/Cestovni-ruch/Statistiky-Analyzy>), které je metodickým a koordinačním orgánem pro všechny subjekty působící v oblasti cestovního ruchu.

Agentura CzechTourism realizuje řadu vlastních šetření v jednotlivých územích i za celou ČR a výsledky zveřejňuje na svém webu www.czechtourism.cz. Jednotlivé turistické regiony či oblasti si mohou provádět vlastní šetření.

Řadu údajů o cestovním ruchu je možné nalézt na webu ČSÚ: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/cestovni_ruch, časové řady pak zde: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/metodika_casove_rady_cestovni_ruch). Některé údaje lze dohledat ve veřejné databázi (VDB) až do úrovně obcí.

Cvičení

- 1) Popište a zakreslete (náčrtek trasy) přípravu cesty na vámi vybrané místo v daném kraji s 20 žáky 6. třídy ZŠ, délka výletu 4 dny. Zdůvodněte, co je na místě/trase zajímavé (přírodní a jiné faktory, sociální situace a jiné). Co všechno si žáci musí vzít, jaké použít dopravní prostředky (vyhledejte konkrétní spoje). Co všechno musíte jako učitel zajistit?
- 2) Jste novým zaměstnancem čtyřhvězdičkového hotelu v obci vašeho bydliště. Váš nadřízený Vám uložil úkol připravit nový atraktivní poznávací víkendový balíček pro hosty hotelu, aby se zvýšila návštěvnost. Požaduje od Vás kompletní přípravu! Balíček bude prezentován na internetu a formou letáků. Balíček musí být poznávací – podmínkou je, že hostům nabídneme poznání některých zajímavých míst v okolí, ale lze se v programu zaměřit na speciální klientelu a zařadit např. wellness, víkend v sedle, pobyt pro dámy, seniorský balíček, zážitkový balíček, pobyt se psem, romantika pro dva (valentýnský) apod.

Litatura:

Cestovní ruch – časové řady. URL <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/cru_cr>

CzechTourism. URL www.czechtourism.cz

Didaktické metody pro výuku cestovního ruchu na základních a středních školách. URL <<http://www.czechtourism.cz/didakticke-podklady/>>

KIRALOVÁ, A. *Marketing destinace cestovního ruchu*. 1.vyd. Praha : Ekopress, 2003. 173 s. ISBN 80-86119-56-4.

MARIOT, P. *Geografia cestovného ruchu*. Bratislava: VEDA vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1983, 248 s., [16] s. fot. příl.

VYSTOUPIL, J. a kol. *Atlas cestovního ruchu České republiky*. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj, 2006. 157 s. ISBN 80-239725-6-1.

VYSTOUPIL, J., HOLEŠINSKÁ, A., KUNC, J., ŠAUER, M. *Teoreticko-metodologické přístupy k tvorbě rajonizace cestovního ruchu v České republice*. Ekonomická revue cestovního ruchu, Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela Banská Bystrica, 41, 2, od s. 105-117, 13 s. ISSN 0139-8660. 2008.

VYSTOUPIL, J., ŠAUER, M. *Návrh nové rajonizace cestovního ruchu*. In Sborník z 1. a 2. mezinárodní konference "Aktuální problémy cestovního ruchu". Jihlava: Vysoká škola polytechnická Jihlava, 2007. od s. 1-11, 11 s. ISBN 978-80-87035-01-6.

VYSTOUPIL, J., ŠAUER, M., HOLEŠINSKÁ, A., REPÍK, O. *Koncepce státní politiky cestovního ruchu na období 2014–2020 – analytická část, verze 1.0*. Brno: ESF MU, 2012.

VYSTOUPIL, J., ŠAUER, M. *Geografie cestovního ruchu České republiky*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011. 315 s. ISBN 978-80-738034-0-7.

ZELENKA, J., PÁSKOVÁ, M. *Výkladový slovník cestovního ruchu*. Praha: MMR ČR, 2002. 448 s.

Další čtení:

GALVASOVÁ, I. a kol. *Průmysl cestovního ruchu*. Praha: MMR, 2008. 264 s. ISBN 978-80-87147-06-1.

HOLEŠINSKÁ, A. *Destinační management, aneb Jak řídit turistickou destinaci*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2007. 90 s. ISBN 978-80-210-4500-2.

VYSTOUPIL, J., HOLEŠINSKÁ, A., KUNC, J., ŠAUER, M. *Návrh nové rajonizace cestovního ruchu ČR*. Brno: Masarykova univerzita, 2007. 98 s. ISBN 978-80-210-4263-6.

ZELENKA, J. *Marketing cestovního ruchu*. 1. vyd. Hradec Králové: Gaudeamus, 2007, 212 s. ISBN 978-80-7041-070-7.

9. REGIONÁLNÍ POLITIKA A REGIONÁLNÍ ROZVOJ V ČR

konvergenční regionální politika; divergenční regionální politika; regionální politika; Ministerstvo pro místní rozvoj; region; region se soustředěnou podporou státu; regionální rada; investiční pobídka; strategie rozvoje; program rozvoje; analytická část; návrhová část; implementační část; politika hospodářské, územní a sociální soudržnosti; acquis communautaire; principy EU; horizontální priority; SAPARD; ISPA; Phare; twinningový projekt; operační program; fond soudržnosti; iniciativa společenství; regionální rada; region soudržnosti

9.1 HISTORIE REGIONÁLNÍ POLITIKY

Původ regionální politiky lze hledat ve 30. letech 20. stol. v Anglii v souvislosti s ekonomickou krizí. Po 2. světové válce (na konci 40. let) se rozšířila do Francie a Itálie, v průběhu 50. a 60. let do Německa a dalších států Západní Evropy.

Regionální politika má dva základní způsoby pojetí, a to **konvergenční**, kde je přirozenou základní tendencí vyrovnávání rozdílů mezi regiony, a **divergenční**, kdy v průběhu vývoje dochází spíše k dalšímu zvětšování meziregionálních rozdílů (podle Blažek, Uhlíř 2011).

Cíle regionální politiky směřují v současné době spíše ke konvergenci a jsou stanoveny následovně:

- Podpora v oblastech s vysokou dlouhodobou nezaměstnaností.
- Omezení další expanze přetížených aglomerací.
- Snížení meziregionálních rozdílů a tím pomoci makroekonomické stabilitě.
- Zastavení migrace motivované pracovními důvody.
- Dosažení vyššího tempa růstu, plné využití pracovních sil.
- Větší rovnoměrnost v rozmístění ekonomických aktivit.
- Uvedení regionů na samostatnou růstovou dráhu.
- Udržování/posilování regionální identity a kultury.

9.2 VÝVOJ REGIONÁLNÍ POLITIKY V ČESKÉ REPUBLICE

Po roce 1989 byla v Československu resp. České republice věnována regionální politice jen malá pozornost, jelikož politické špičky měly na starosti řešení jiných – tehdy aktuálnějších – problémů (privatizace, transformace...).

V roce 1990 vznikl dokument **Zásady zákona ČNR o regionální politice** – v něm byla regionální politika chápána jako soubor činností směřující k utváření rovnovážného regionálního rozvoje. Tento soubor se sice orientoval na podporu rozvoje, avšak bez zásahů do pravomocí obcí nebo jiných orgánů. „Zásady“ nakonec nebyly projednány a vláda si uložila úkol předložit do března 1992 zákon o regionální politice – ani tento úkol však nebyl splněn.

Bývalé Ministerstvo hospodářství ČR zpracovalo na podporu zaostávajících regionů (již první dopady strukturálních změn, např. v ostravské aglomeraci a v severních Čechách) řadu materiálů – větší účinnosti přijatých opatření však bránily omezené finanční prostředky státního rozpočtu. V letech 1991–1992 se hospodářská diferenciací ČR ještě prohloubila, a proto bylo třeba postoupit v důsledné podpoře problémových regionů. Od roku 1992 začala probíhat podpora malého a středního podnikání (MSP), a to např. prostřednictvím lepšího přístupu k úvěrům. Podporovány byly podniky zejména v hospodářsky postižených regionech

Prvním výraznějším náznakem realizace regionální politiky v ČR bylo schválení **Zásad regionální politiky vlády ČR** v roce 1992, aktualizovány byly v roce 1998 (což už znamenalo zásadní obrat proti dosavadnímu systému státních politik, viz dále). Zásady navázaly na zákon o státní podpoře MSP – jejich pojetí představovalo aktivitu státu a jeho orgánů podporujících efektivní fungování trhu jako celku při zohlednění regionální dimenze. Cílem této politiky bylo převážně povzbuzení nabídkové strany ekonomiky formou přímé podpory podnikání a výstavby infrastruktury (tedy ne přerozdělování zdrojů vytvořených ve výkonnějších regionech, ale podpora ekonomicky efektivních projektů).

Z předchozího textu plyne, že tedy do roku 1996 stála regionální politika na okraji zájmu vlády a byla omezena pouze na podporu MSP. V roce 1994 bylo vytvořeno ojedinělé rozhodnutí o podpoře čtyř okresů s tehdy nejvyšší mírou nezaměstnanosti. Podpora MSP se rozvinula prostřednictvím **programu REGION**, jehož cílem bylo zvýšit pomocí zvýhodněných podmínek přitažlivost MSP ve vybraných hospodářsky (strukturálně) problémových regionech. Realizátorem podpory byla Českomoravská záruční a rozvojová banka (ČMZRB). (Zpracováno podle studijního materiálu J. Kunce).

Od roku 1996 došlo k postupné aktivizaci regionální politiky díky možnému vstupu do EU (vnější faktor). Rovněž začínají narůstat meziregionální rozdíly v socioekonomickém rozvoji regionů (Ostravsko, Ústecko...), což lze považovat za vnitřní faktor aktivizace. Proces aktivizace vyústil v řadu změn v oblasti institucionálního zajištění regionální politiky na centrální i regionální úrovni. Za nejdůležitější krok lze považovat vznik **Ministerstva pro místní rozvoj ČR** k 1. 11. 1996. Na okresní úrovni došlo k posílení regionálních odborů na okresních úřadech. Dalším významným aktem bylo **schválení 14 krajů**, jež se později staly střední úrovní pro českou regionální politiku.

Zásadním předělem pro českou regionální politiku se stal rok 1998, kdy byly přijaty aktualizované **Zásady regionální politiky ČR**. Regionální politika zde byla definována jako koncepční a výkonná činnost státu a **regionálních orgánů**, přičemž cílem mělo být:

1. Přispívat k harmonickému a vyváženému rozvoji jednotlivých regionů.
2. Snižovat rozdíly mezi úrovněmi rozvoje jednotlivých regionů.
3. Podporovat hospodářský a sociální rozvoj jednotlivých regionů.

Zásady regionální politiky ČR stanovily pouze dva základní typy podporovaných regionů, tzv. regionů se soustředěnou podporou státu, což jsou **strukturálně postižené regiony** a **hospodářsky slabé regiony**. Mimo tyto regiony mohly být podporovány podle Zásad i jiné regiony, pokud o tom rozhodla vláda ČR. V první řadě mělo jít o:

- Pohraniční oblasti podporované v rámci programu PHARE.
- Venkovské oblasti podporované v rámci Programu obnovy venkova.
- Bývalé vojenské újezdy Ralsko a Mladá.
- Některé mikroregiony s vysokou nezaměstnaností.

Rovněž započala příprava **Národního rozvojového plánu ČR pro programovací období 2000–2006**, který byl podmínkou pro získání předvstupní pomoci z EU.

Důležitým milníkem pro českou regionální politiku byl rok 2000. 22. června 2000 byl schválen **zákon č. 248/2000 Sb., o podpoře regionálního rozvoje** (do té doby byla regionální politika realizována na základě několika usnesení vlády). Tento zákon stanovil podmínky pro poskytování podpory regionálního rozvoje s cílem vyváženého rozvoje státu nebo územního obvodu kraje; rovněž stanovil působnost správních úřadů, krajů a obcí, vytvořil podmínky pro koordinaci a realizaci hospodářské a sociální soudržnosti (HSS). Přijetím tohoto zákona se ČR významně přiblížila legislativní úpravě regionální politiky v rámci EU. V zákoně byly také vymezeny některé důležité pojmy: **region** byl

definován jako územní celek, který je vymezen pomocí administrativních hranic krajů, okresů, obcí nebo sdružení obcí, jejichž rozvoj je podporován pomocí zákona 248/2000 Sb.

V roce 2000 byl přijat i další zákon, který přispěl k vyváženějšímu rozvoji regionů, a to **zákon č. 72/2000 Sb., o investičních pobídkách**, přičemž investičními pobídkami se rozumí:

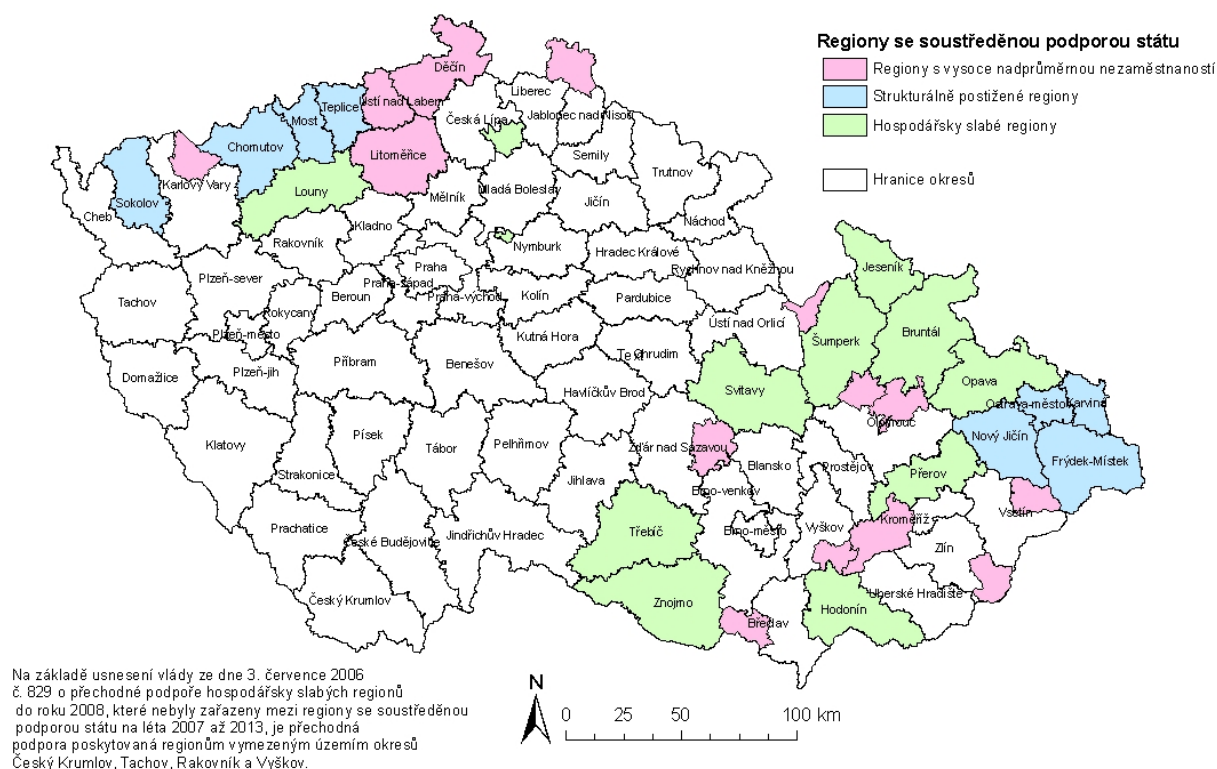
- sleva na dani z příjmů právnických osob po dobu 10 let pro nově založené společnosti nebo pro již existující právnické osoby,
- převod technicky vybaveného území za zvýhodněnou cenu,
- hmotná podpora vytváření nových pracovních míst (až do 200 000 Kč na zaměstnance),
- hmotná podpora rekvalifikace nebo školení zaměstnanců (až do 35 % nákladů na školení),
- převod pozemků podle zvláštního právního předpisu.

Od roku 2001 začala fungovat **zastupitelstva krajů** a byl dokončen proces utváření územních celků (zákon č. 129/2000 Sb., o krajích; zákon č. 128/2000 Sb., o obcích). V roce 2002 byly ustaveny **regionální rady na úrovni NUTS 2**, které zajišťují programování a zavádění regionálních rozvojových programů. Rok 2003 byl posledním rokem příprav na vstup do EU a přijímání strukturální pomoci EU.

Na základě usnesení vlády č. 829 z roku 2006 byly nově vymezeny regiony se soustředěnou podporou státu (viz obr. 9.1) následovně:

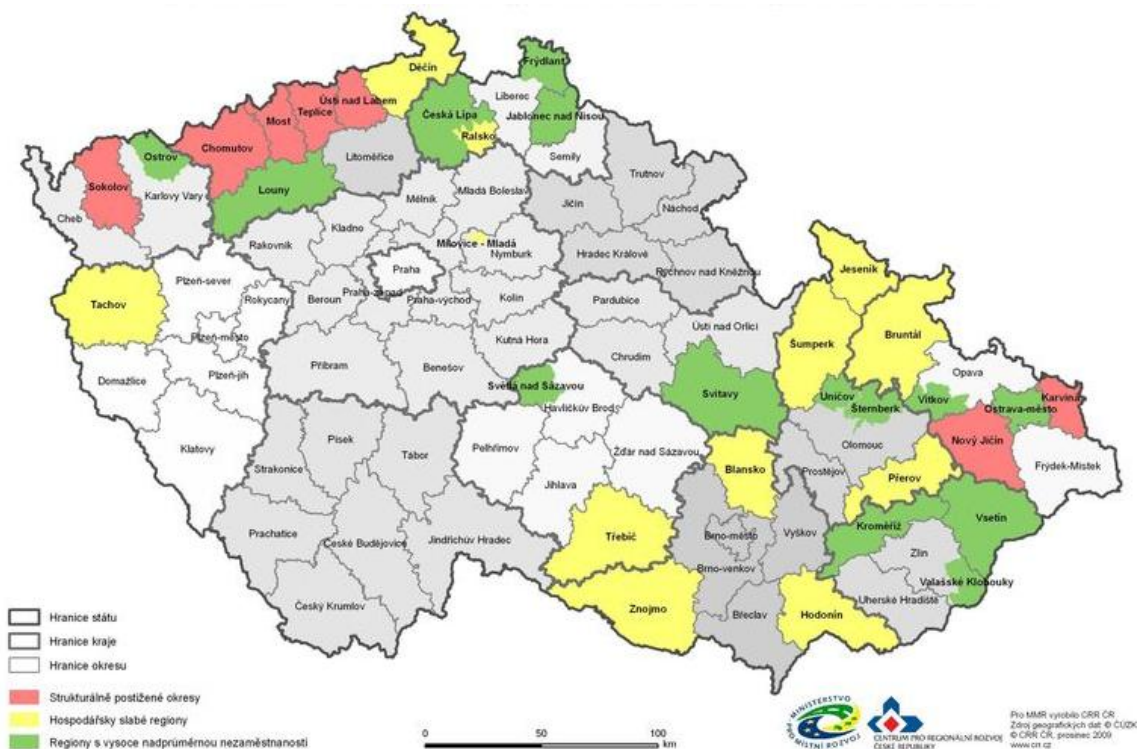
- Regiony s vysoce nadprůměrnou nezaměstnaností.
- Strukturálně postižené regiony.
- Hospodářsky slabé regiony.

Od roku 2010 je platné nové vymezení (obr. 9.2), které bylo reakcí na změny, jež vyvolala světová hospodářská recese projevující se v ČR zhruba od poloviny roku 2008. Novinkou bylo, že svoje území mohou podporovat i kraje a obce ze svých prostředků.

Obr. 9.1: Regiony se soustředěnou podporou státu (platné v letech 2006–2009)

Pramen: MMR ČR

Obr. 9.2: Regiony se soustředěnou podporou státu (platné od roku 2010)

Pramen: MMR ČR

9.3 STRATEGICKÉ DOKUMENTY

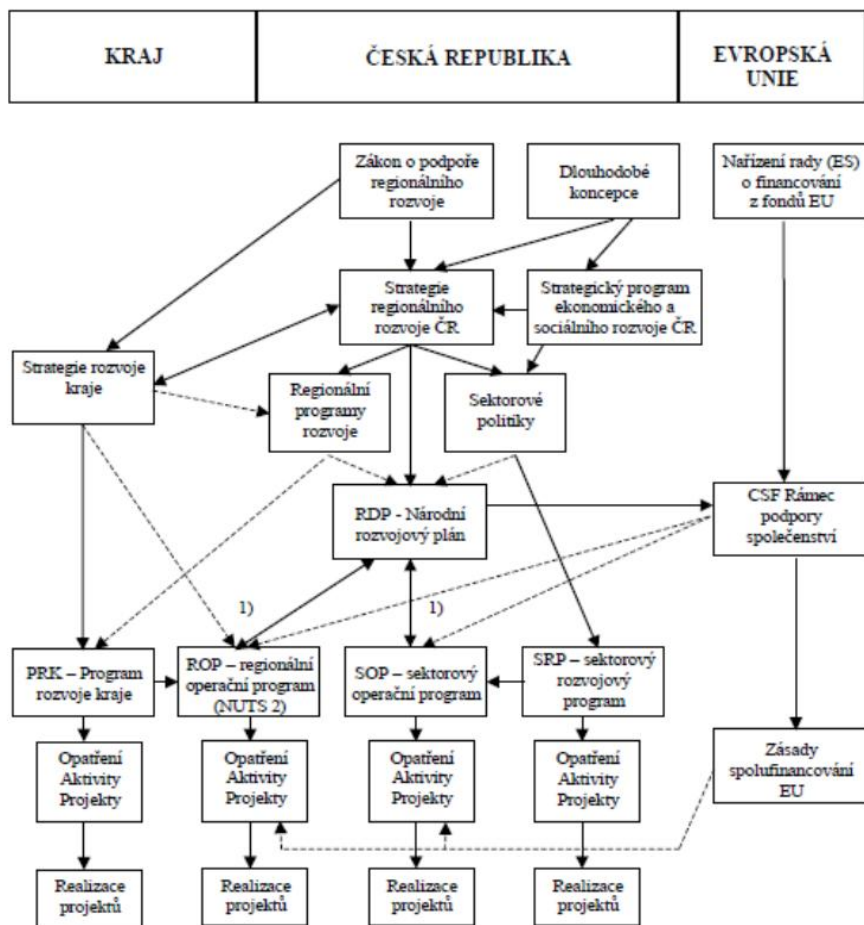
Strategie rozvoje je koncepční dokument, který formuluje **pro delší časový horizont** přístup k podpoře rozvoje územního celku (kraje, mikroregionu, obce). Stanovuje strategické cíle rozvoje a jeho funkčních částí, hlavní cesty k jejich dosažení a poskytuje potřebná východiska a základní rámec pro vypracování Programu rozvoje.

Program rozvoje obce/kraje je základním **střednědobým koncepčním dokumentem** (3–7 let). Slouží k podpoře rozvoje území a současně i jako nástroj řízení této podpory. Jedním z průřezových úkolů programu rozvoje je zformulovat a rozfázovat rozvojové aktivity tak, aby co nejučinněji přispívaly k vyváženému a udržitelnému rozvoji území.

Po formální stránce se strategie i program obvykle člení na tři základní části, a to část **analytickou**, **návrhovou** a **implementační** (realizační).

Základním nástrojem regionální politiky ČR, za niž podle § 5 zákona č. 248/2000 Sb., o podpoře regionálního rozvoje odpovídá Ministerstvo pro místní rozvoj, je **Strategie regionálního rozvoje České republiky (SRR)**. Prvním koncepčním materiálem na úseku regionální politiky byla Strategie regionálního rozvoje ČR přijatá vládou v roce 2000. Aktuální SRR je platná pro období 2007–2013 a v současné době je v přípravě strategie pro období 2014–2020. SRR zabezpečuje provázanost národní regionální politiky s regionální politikou Evropské unie a také s ostatními odvětvovými politikami ovlivňujícími rozvoj území. Vycházejí z ní regionálně zaměřené rozvojové programy financované výhradně z národních zdrojů nebo spolufinancované ze zdrojů Evropské unie. Cílem SRR je formulování témat a aspektů významných pro podporu regionálního rozvoje a zahrnutí regionální dimenze do těchto politik tam, kde je to účelné a potřebné. Strategie regionálního rozvoje tak představuje strategickou orientaci pro budoucí programy regionálního rozvoje na centrální i regionální úrovni.

Strategie a programy rozvoje si obdobně jako celá ČR zpracovávají i jednotlivé kraje, často i mikroregiony a obce. Soustava strategických dokumentů pro podporu regionálního rozvoje pro období 2007–2013 je znázorněna na obr. 9.3.

Obr. 9.3: Soustava strategických a programových dokumentů pro podporu regionálního rozvoje

Pramen: Kustchauer 2009

1) Větev s finanční podporou EU

9.4 ČESKÁ REPUBLIKA A EVROPSKÁ UNIE

Česká republika vstoupila do EU 1. května 2004, čímž přijala i jednotlivé politiky EU, včetně regionální. V rámci EU je uplatňována tzv. **politika hospodářské, sociální a územní soudržnosti** (HSÚS, dříve pouze hospodářské a sociální soudržnosti – HSS), jejímž cílem je snížení rozdílů v rozvoji jednotlivých regionů a nerovností v blahobytu občanů. Snaha EU směřuje k rozvoji zaostávajících regionů, k restrukturalizaci průmyslových oblastí, k ekonomické diverzifikaci venkovských oblastí, kde je zemědělství na ústupu, či k revitalizaci městských čtvrtí. K realizaci těchto cílů využívá EU škálu rozvojových nástrojů, přičemž mezi zásadní patří **nástroje finanční**. Aplikace jednotlivých nástrojů se liší v jednotlivých programovacích obdobích EU, která jsou sedmiletá.

Již při zavádění politiky HSS byly a i v současnosti jsou uplatňovány tyto hlavní principy (zásady) pomoci:

- **princip partnerství** – vertikální (Evropská komise – národní, regionální a místní orgány); horizontální – úroveň státu nebo regionu;
- **princip programování** – realizace pomoci na základě víceletých a víceoborových programů;

- **princip adicionality** – posilování prostředků příjemce pomoci;
- **princip monitorování a vyhodnocování** – průběžné sledování a vyhodnocování využívání prostředků;
- **princip koncentrace** – soustředění prostředků na prioritní oblasti, do regionů s nejzávažnějšími problémy (avšak na předem definované cíle).

Zároveň jsou uplatňovány tzv. **horizontální priority**:

- udržitelný rozvoj,
- rovné příležitosti (rovnost žen a mužů a zákaz diskriminace),
- vyvážený rozvoj regionů,
- podpora rozvoje informační společnosti.

9.4.1 Předvstupní nástroje

Předvstupní nástroje EU byly určeny pro kandidátské země (ČR a dalších 9 států). Sloužily především k podpoře příslušných politických a hospodářských změn, přispěly k zavedení legislativy EU a harmonizaci legislativy s legislativou EU (**acquis communautaire**). Měly pomoci snížit ekonomické rozdíly mezi kandidátskými zeměmi a EU, a napomohly při budování institucí nezbytných pro fungování kandidátských zemí v rámci EU. Činnost těchto nástrojů byla omezena vstupem do EU (1. 5. 2004), poté pouze došlo k čerpání prostředků z jednotlivých fondů.

Mezi programy, které pomohly k naplnění výše uvedených cílů, patřily v ČR:

- Program **Phare**, ze kterého byly spolufinancovány projekty narovnávací rozdíly v oblastech technické vybavenosti příhraničních obcí, propagující české exportéry v zahraničí či podporující studijní pobyty učitelů v zahraničí (několik typů, např. INTERREG).
- Nástroj předvstupních strukturálních politik **ISPA**. Byl zaměřen na financování velkých projektů v oblasti životního prostředí a dopravy. Po vstupu do EU jej nahradil Fond soudržnosti.
- Program **SAPARD** poskytl pomoc při řešení úkolů vztahujících se ke společné zemědělské politice a strukturálním změnám v jednotlivých zemědělských sektorech a na venkově.
- Pro podporu příprav ČR na čerpání z fondů EU byl Evropskou komisí podpořen **Twinningový projekt**, jehož cílem bylo asistovat institucím ČR během přípravných prací (= forma spolupráce mezi zkušeným členským státem EU a přistupující zemí).

9.4.2 Programové období 2004–2006

ČR vstoupila do EU k 1. 5. 2004, tedy v druhé polovině programovacího období 2000–2006. V tomto období bylo v rámci tří cílů:

- Cíl 1 – podpora rozvoje zaostávajících regionů (pro regiony s HDP pod hranicí 75 % průměru EU);
- Cíl 2 – podpora oblastí potýkajících se s restrukturalizací (všechny oblasti, které nespádají pod Cíl 1 a které dlouhodobě vykazují vysokou míru nezaměstnanosti, kriminality, špatnou úroveň školství nebo životního prostředí – v případě ČR spadá do tohoto cíle území hl. města Prahy);
- Cíl 3 – podpora politiky zaměstnanosti a vzdělání (snížení nezaměstnanosti prostřednictvím rekvalifikace, vzdělávání a školení);

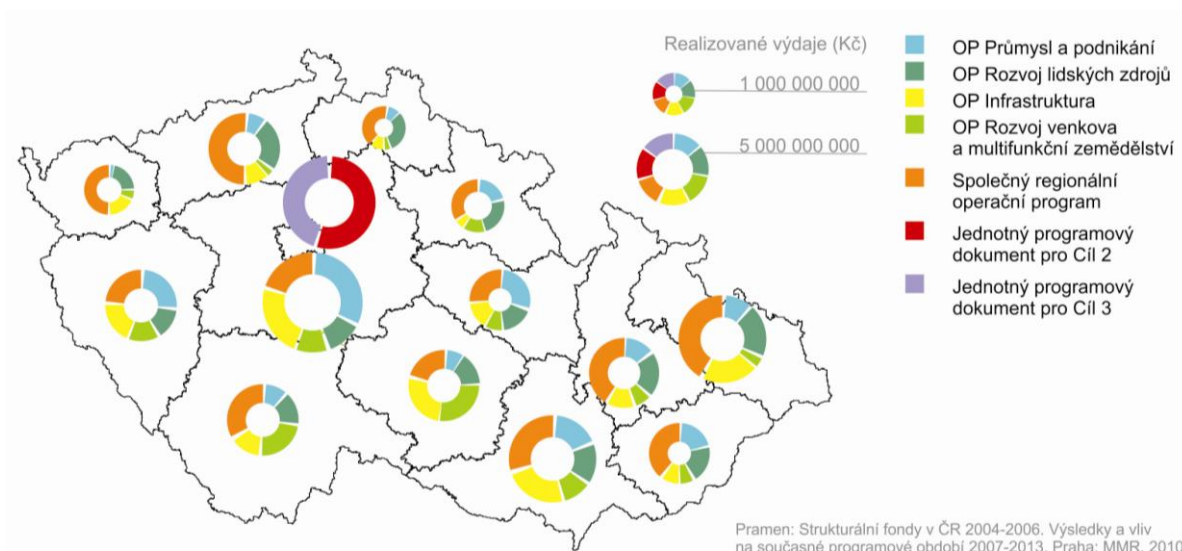
realizováno 16 operačních programů (viz dále). Financování operačních programů je zajištěno prostřednictvím fondů, z nichž každý pokrývá specifickou oblast rozvoje:

- **Evropský fond regionálního rozvoje** (ERDF, podpora cílů 1, 2) byl založen v roce 1975 a dodnes je objemem finančních prostředků největším fondem.
- **Evropský sociální fond** (ESF, cíl 3) byl založen v roce 1960 a je hlavním nástrojem sociální politiky a zaměstnanosti EU. Pomoc ESF je zaměřena na mládež, dlouhodobě nezaměstnané a sociálně znevýhodněné skupiny a ženy v rámci všech 3 cílů regionální politiky EU.
- **Evropský orientační a záruční fond pro zemědělství** (EAGGF, podpora rozvoje venkova v souladu s cílem 1, od r. 2007 změna na EAFRD) fungoval od roku 1962 a z jeho zdrojů byl financován rozvoj venkovských oblastí. EAGGF byl rozdělen do dvou sekcí – orientační sekce podporovala rozvoj venkova v souladu s cílem 1, což se promítá do modernizace a racionalizace zemědělské výroby. Záruční sekce působí v oblastech vývozních kompenzací, stabilizací cen atp. (tato část funguje i následujícím obdobím, tj. po roce 2007).
- Finanční nástroj pro podporu rybolovu (FIFG) byl založen 1994 za účelem zajištění financování rozvoje přímořských regionů i rybářského odvětví.

Speciálním fondem, který si klade za cíl pomáhat nejméně rozvinutým členským státům EU je **fond soudržnosti**, který slouží zejména k podpoře projektů v oblasti ŽP a transevropských dopravních sítí).

Ve všech regionech kromě Prahy byly v období 2004–2006 realizovány následující operační programy (pro cíl 1):

- **Regionální** (pro NUTS 2, s výjimkou Prahy)
 - **Sektorový regionální operační program (SROP)** – důraz byl kladen na podporu vyváženého a udržitelného ekonomického rozvoje regionů, který měl vycházet z iniciativ veřejného, neziskového a soukromého sektoru. SROP podporoval především aktivity, jejichž realizace z hlediska platné české legislativy spadá do působnosti obcí nebo krajů. Tím se tento program odliší od zbývajících operačních programů, které se zaměřují na realizaci opatření, jež jsou z hlediska české legislativy převážně v působnosti státu.
- **Sektorové:**
 - **OP Infrastruktura** (cílem byla ochrana a zlepšování stavu životního prostředí a rozvoj a zkvalitňování dopravní infrastruktury při respektování principů udržitelného rozvoje).
 - **OP rozvoj venkova a multifunkční zemědělství** (cílem bylo zvýšení podílu sektoru na tvorbě HDP a zaměstnanosti v ČR, zachování životního prostředí, zajištění trvale udržitelného polyfunkčního rozvoje venkova na trvale udržitelném zemědělství, lesním a vodním hospodářství v integraci s kvalitním zpracováním zemědělských produktů).
 - **OP rozvoj lidských zdrojů** (cílem bylo dosažení vysoké a stabilní úrovně zaměstnanosti založené na kvalifikované a flexibilní pracovní síle, integraci sociálně vyloučených skupin obyvatelstva a konkurenceschopnosti podniků).
 - **OP průmysl a podnikání** (zvýšení konkurenceschopnosti průmyslu a podnikatelských služeb a dokončení potřebných strukturálních změn v průmyslu).
- Programy Cíle 2 a 3 – **Jednotný programový dokument pro Cíl 2 a Jednotný programový dokument pro Cíl 3** – se týkaly jen Prahy. Jejich cílem bylo odstranění nejvážnějších slabých stránek a rozvojových bariér regionu a vytvoření efektivního trhu práce.

Obr. 9.4: Čerpání ze strukturálních fondů v krajích ČR v období 2004–2006

Pramen: Svobodová 2011

Na řešení problémů, týkajících se většiny nebo dokonce všech členských států a evropských regionů se zaměřovaly tzv. **iniciativy společenství**.

- **INTERREG III** napomáhal přeshraniční, meziregionální a národní spolupráci. (Iniciativa INTERREG bylo v tomto období realizováno sedm).
- **URBAN II** podporoval uskutečňování inovačních strategií ve městech a městských čtvrtích (realizován v rámci specifického programu URBACT).
- **LEADER+** podporoval projekty na rozvoj venkova.
- **EQUAL** byl zaměřen na boj proti diskriminaci na trhu práce.
- **ESPO**, který vznikl na základě potřeby členských států EU a Evropské komise rozšířit znalosti a rozsah výzkumu v oblasti územního rozvoje z pohledu evropské perspektivy. Jedná se o výzkumný program, který sbírá a porovnává informace o rozvojových trendech napříč Evropou.

9.4.3 Programové období 2007–2013

V období 2007–2013 je v ČR na základě cílů a priorit definovaných v **Národním rozvojovém plánu ČR pro období 2007–2013** a **Národním strategickém referenčním rámci** využíváno 26 operačních programů (!), které jsou rozděleny mezi tři cíle politiky hospodářské, sociální a územní soudržnosti, jenž tak získala nový „tvar“. Zachován je počet cílů, avšak jejich specifikace je oproti předchozímu období odlišná.

Cíl 1 **konvergence** má za úkol podporovat růst a tvorbu pracovních míst v nejméně rozvinutých členských zemích a oblastech, což jsou v ČR všechny regiony soudržnosti s výjimkou Hl. m. Prahy. Cíl 1 je realizovaný prostřednictvím osmi tematických operačních programů a sedmi regionálních operačních programů.

- **Tematické operační programy (8):**
 - **OP Podnikání a inovace (OP PI)** – zaměřený na podporu rozvoje podnikatelského prostředí a podporu přenosu výsledků výzkumu a vývoje do podnikatelské praxe.

- **OP Životní prostředí** (OP ŽP) – zaměřený na zlepšování kvality životního prostředí a tím i zdraví obyvatelstva.
- **OP Doprava** (OP D) – zaměřený na zkvalitnění infrastruktury a vzájemné propojenosti železniční, silniční a říční dopravy v rámci tzv. transevropských dopravních sítí (TEN-T); rozvoj a modernizace pražského metra.
- **OP Vzdělávání pro konkurenceschopnost** (OP VK) – zaměřený na zkvalitnění a modernizaci systémů počátečního, terciárního a dalšího vzdělávání, jejich propojení do komplexního systému celoživotního učení a ke zlepšení podmínek ve výzkumu a vývoji.
- **OP Výzkum a vývoj pro inovace** (OP VaVpl) – zaměřený na posilování výzkumného, vývojového a proinovačního potenciálu ČR, a to především prostřednictvím vysokých škol, výzkumných institucí a jejich spolupráce se soukromým sektorem.
- **OP Lidské zdroje a zaměstnanost** (OP LZZ) – zaměřený na snižování nezaměstnanosti prostřednictvím aktivní politiky na trhu práce, profesního vzdělávání, dále na začleňování sociálně vyloučených obyvatel zpět do společnosti, zvyšování kvality veřejné správy a mezinárodní spolupráci v uvedených oblastech.
- **Integrovaný operační program** (IOP) – zaměřený na řešení společných regionálních problémů v oblastech infrastruktury pro veřejnou správu, veřejné služby a územní rozvoj.
- **OP Technická pomoc** (OP TP).

Regionální operační programy (ROP, 7) pokrývají několik tematických oblastí s cílem zvýšení konkurenceschopnosti regionů, urychlení jejich rozvoje a zvýšení atraktivity regionů pro investory. Každý ROP je řízen samostatně **Regionální radou** (RR) příslušného **regionu soudržnosti**:

- ROP NUTS 2 Jihovýchod
- ROP NUTS 2 Jihozápad
- ROP NUTS 2 Moravskoslezsko
- ROP NUTS 2 Severovýchod
- ROP NUTS 2 Severozápad
- ROP NUTS 2 Střední Čechy
- ROP NUTS 2 Střední Morava

Pod **cíl 2 regionální konkurenceschopnost a zaměstnanost** spadá v ČR pouze Hl. město Praha. Úkolem tohoto cíle je podpora ekonomických změn v průmyslových, městských a venkovských oblastech. V rámci cíle 2 jsou realizovány dva operační programy: OP Praha konkurenceschopnost a OP Praha adaptabilita.

Cíl 3 Evropská územní spolupráce usiluje o podporu přeshraniční, meziregionální a nadnárodní spolupráce regionů za účelem podpory harmonického a vyváženého rozvoje na území EU. V České republice pod něj spadají všechny regiony a prostředky lze čerpat z devíti operačních programů (pět OP přeshraniční spolupráce, dva OP mezinárodní spolupráce a dále dva síťové operační programy ESPON 2013 a INTERACT II).

Zaměření regionální politiky na období 2014–2020 je v současné době (konec roku 2012) diskutováno. Jednotlivé státy EU se snaží hájit svoje specifické zájmy, proto je kompromis velmi obtížný. Podrobnosti obsahuje připravovaná Strategie regionálního rozvoje ČR na období 2014–2020.

9.5 DATA

Data o realizaci projektů ze všech operačních programů by měla být veřejně dostupná. Údaje o realizaci projektů za období 2004–2006 může poskytnout příslušné ministerstvo, které rovněž zodpovídá za zhodnocení (evaluaci) jednotlivých projektů. Výjimkou jsou programy zaměřené na rozvoj zemědělství a venkova, kde je zprostředkovatelem finanční podpory Státní zemědělský intervenční fond (SZIF). Nejkomplexnější informace jsou uváděny na webovém portálu www.strukturalni-fondy.cz.

Údaje o projektech realizovaných s podporou jednotlivých ROPů za období 2007–2013 jsou dostupné na webu příslušné regionální rady. Informace o tematických operačních programech by měla spravovat i nadále příslušná ministerstva nebo jimi zřízené instituce.

Dále regionální politika pracuje při hodnocení regionů s celou škálou ukazatelů – především těch, které mají vztah k sociálnímu, ekonomickému a environmentálnímu pilíři rozvoje.

Cvičení

- 1) Pokuste se zjistit, jaké byly důvody vzniku regionální politiky EU? V jakém období se rodila a jaký byl její vývoj?
- 2) Vyhledejte si na webových stránkách Ministerstva pro místní rozvoj ČR aktuálně platnou Strategii regionálního rozvoje ČR a zjistěte, jaké má části a co do jednotlivých částí patří. Vyhledejte si data, která jsou v jednotlivých kapitolách použita. Dokázali byste na základě vašich znalostí geografie zpracovat obdobný dokument, např. pro obec, ve které bydlíte? Jaké by měla vaše strategie kapitoly?
- 3) Pokuste se nalézt údaje o čerpání financí ze zvoleného tematického operačního programu. Do kterého regionu byl alokován nejvyšší objem financí?

Literatura:

KUNC, J. Nepublikovaný studijní materiál k předmětu Regionální rozvoj, 2004.

KUTSCHERAUER, A. *Strategický regionální management v České republice – vize a realita*. In SVOBODOVÁ, H. (ed): Sborník příspěvků z konference Regionální politika v ČR: Efekty a nové výzvy. Jihlava: GaREP, spol. s r.o. 2009. s. 72–80. ISBN 978-80-904308-3-9.

Strategie regionálního rozvoje České republiky na období 2007–2013. Praha: MMR, 2006. URL <<http://www.mmr.cz/Regionalni-politika/Koncepcie-Strategie/Strategie-regionalniho-rozvoje-Ceske-republiky-na>>

Strategie regionálního rozvoje České republiky na období 2014–2020. Praha: MMR, 2012. URL <<http://www.regionálnírozvoj.cz/index.php/srr.html>>

SVOBODOVÁ, H. *Dopady Společné zemědělské politiky EU na možnosti rozvoje zemědělství v kraji Vysočina* (dizertační práce). Brno: Geografický ústav PŘF MU, 2011.

Další čtení:

BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. *Teorie regionálního rozvoje: nástin, kritika, implikace*. 2. přeprac. a rozš. vyd. Praha: Karolinum, 2011. 342 s. ISBN 978-80-246197-4-3.

WOKOUN, R. *Regionální rozvoj: východiska regionálního rozvoje, regionální politika, teorie, strategie a programování*. Praha: Linde, 2008. 475 s. ISBN 978-80-720169-9-0.

POSTRÁNECKÝ, J. *Regionální politika a regionální rozvoj v České republice*. In *Urbanismus a územní rozvoj*, roč. XIII, č. 5/2010. URL <http://www.uur.cz/images/5-publikacni-cinnost-a-knihovna/casopis/2010/2010-05/03_regionalni.pdf> [cit. 19. 12. 2011]

Fondy evropské unie. URL <www.strukturalni-fondy.cz>

Ministerstvo pro místní rozvoj ČR. URL <www.mmr.cz>

SEZNAM ZKRATEK

A	Rakousko	MŽP	Ministerstvo životního prostředí
a.s.	Akciová společnost	NATO	Severoatlantická aliance
AEO	Agroenvironmentální opatření	NH	Národní hospodářství
APZ	Aktivní politika zaměstnanosti	NL	Holandsko
B	Belgie	NUTS	Nomenklatura územních statistických jednotek (<i>Nomenclature of Units for Territorial Statistics</i>)
CENTROPE	Čtyřměstí Vídeň, Bratislava, Győr a Brno	OCR	Organizace cestovního ruchu
CZ-NACE	Klasifikace ekonomických činností	OKD	Ostravsko-karvinské doly
ČD	České dráhy	OKEČ	Odvětvová klasifikace ekonomických činností
ČEZ	Česká elektrárenská společnost	OP	Operační program
ČMZRB	Českomoravská záruční a rozvojová banka	PFO	Podnik fyzických osob
ČNR	Česká národní rada	PGRLF	Podpůrný a garanční rolnický a lesnický fond
ČR	Česká republika	PRV	Program rozvoje venkova
ČSD	Československé státní dráhy	PZI	Přímá zahraniční investice
ČSFR	Československá federativní republika / Česká a Slovenská federativní republika	RES	Registr ekonomických subjektů
ČSR	Československá republika	ROH	Revoluční odborové hnutí
ČSR	Česká socialistická republika	ROP	Regionální operační program
ČSSR	Československá socialistická republika	RR	Regionální rada
ČSÚ	Český statistický úřad	RVHP	Rada vzájemné hospodářské pomoci
ČÚZK	Český úřad zeměměřický a katastrální	S	Švédsko
D	Německo	s.r.o.	Společnost s ručením omezeným
EAFRD	Evropský zemědělský fond pro rozvoj venkova	SAPARD	<i>Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development</i>
EAGGF	Evropský zemědělský podpůrný a záruční fond	SAPS	Jednotná platba na plochu
EHP	Evropský hospodářský prostor	Sb.	Sbírka
EHS	Evropské hospodářské společenství	SD	Severočeské doly Chomutov
ERDF	Evropský fond regionálního rozvoje	SFTR	Státní fond tržní regulace
ESF	Evropský sociální fond	SHR	Samostatně hospodařící rolník
ESUO	Evropské společenství uhlí a oceli	SLDB	Sčítání lidu, domů a bytů
EU	Evropská unie	SO ORP	Správní obvod obce s rozšířenou působností
EZ	Ekologické zemědělství	SO POÚ	Správní obvod obce s pověřeným obecním úřadem
F	Francie	SOU	Střední odborné učiliště
FAO	<i>Food and Agriculture Organization</i>	SR	Slovenská republika
FG	Fyzickogeografický	SROP	Sektorový regionální operační program
FIFG	Finanční nástroj pro podporu rybolovu	SRR	Strategie regionálního rozvoje České republiky
GATT	Všeobecná dohoda o clech a obchodu	SSR	Slovenská socialistická republika
GB	Velká Británie	SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
GIS	Geografický informační systém	SŠ	Střední škola
HBI	Katalog firem Hoppenstedt Bonnier	SZIF	Státní zemědělský intervenční fond
HDP	Hrubý domácí produkt	SZP	Společná zemědělská politika
HRDP	Horizontální plán rozvoje venkova	t	Tuna
HSS	Politika hospodářské a sociální soudržnosti	TEN-T	<i>Trans-European Transport Networks</i>
HSÚS	Politika hospodářské, sociální a územní soudržnosti	TOP-UP	Doplňková platba k platbě na plochu
HUZ	Hromadná obyvatelská zařízení	TSA	Satelitní účet cestovního ruchu
CH	Švýcarsko	TTP	Trvale travní porosty
CHKO	Chráněná krajinná oblast	ÚHÚL	Ústav pro hospodářskou úpravu lesů
I	Itálie	USA	Spojené státy americké (<i>United States of America</i>)
IDS	Integrovaný dopravní systém	USD	Americký dolar
ILO	Mezinárodní organizace práce	ÚZEI	Ústav zemědělské ekonomiky a informací
JAR	Jihoafrická republika	ÚZIS	Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR
JZD	Jednotné zemědělské družstvo	V4	Visegrádská skupina
Kč	Koruna česká	VOŠ	Vyšší odborná škola
KSČ	Komunistická strana Československa	VŠ	Vysoká škola
LAU	Místní samosprávné jednotky (<i>Local Administrative Units</i>)	VŠPS	Výběrové šetření pracovních sil
LFA	Méně příznivé oblasti (<i>Less favoured areas</i>)	VUD	Východočeské uhelné doly
LPIS	Registr půdy	ZD	Zemědělské družstvo
MMR	Ministerstvo pro místní rozvoj	ZP	Zemědělská půda
MOS	Městská a obecní statistika	ZPF	Zemědělský půdní fond
MPSV	Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR	ZŠ	Základní škola
MSP	Malé a střední podnikání	ZUD	Západočeské uhelné doly
MW	Megawatt		